

**DE MAATSCHAPPELIJKE BETEKENIS VAN
NEDERLANDS AFRIKA-ONDERZOEK
IN DEZE TIJD**

een symposium

redactie Wim van Binsbergen

Leiden Werkgemeenschap Afrika

DE MAATSCHAPPELIJKE BETEKENIS VAN NEDERLANDS AFRIKA-
ONDERZOEK IN DEZE TUD

DE MAATSCHAPPELIJKE BETEKENIS VAN
NEDERLANDS AFRIKA-ONDERZOEK IN DEZE
TIJD

een symposium

redactie Wim van Binsbergen

**Leiden Werkgemeenschap
Afrika**

tweede ongewijzigde editie, voor
Internet, 2005

omslagfoto. Noord-Zuid samenwerking in Afrika-onderzoek in de praktijk: Dr C. Fisiy uit Kameroen neemt zijn Leidse doctorsbul in ontvangst (1992)

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Maatschappelijke

De maatschappelijke betekenis van Nederlands Afrika-onderzoek in deze tijd: een Symposium / red. Wim van Binsbergen. - Leiden : Werkgemeenschap Afrika ISBN 90-5448-010-6

Trefw.: Nederland-Afrika; sociaal-wetenschappelijk onderzoek

1e uitgave 1993 Werkgemeenschap Afrika, postbus 9555,2300 RB LEIDEN, Nederland

© 1993 — deze bundel als geheel: W. van Binsbergen
het auteursrecht van de afzonderlijke bijdragen berust bij de auteurs
grafische verzorging en omslag: W. Goar

Klein omslagfoto: Dr R. van der Drift

gedistribueerd door:
Afrika-Studiecentrum, postbus 9555,2300 RB LEIDEN, Nederland

No part of this work may be reproduced in any form without permission from the publisher, except for the quotation of brief passages in criticism

ISBN 90-5448-010-6

INHOUD

DE AUTEURS, p. 9

TEN GELEIDE, p. 11

het veld van krachten rond het Nederlands Afrika-onderzoek

Wim van Binsbergen

Hoofdstuk 1, p. 19

DE MAATSCHAPPELIJKE BETEKENIS VAN NEDERLANDS AFRIKA-
ONDERZOEK IN DEZE TUD

een perspectief vanuit ontwikkelingssamenwerking J. George

Waardenburg

1. Inleiding
2. Enkele opmerkingen over ‘de maatschappelijke betekenis van onderzoek’
3. Enkele uitgangspunten van het DGIS-onderzoeksbeleid
  - 3.1. kwaliteitsverbetering van ontwikkelingsbeleid
  - 3.2. aantoonbare functionaliteit
  - 3.3. integratie
4. Enkele observaties over onderzoek en ontwikkelings-samenwerking
  - 4.1. percepties
  - 4.2. onderzoek en beleid: twee verscalende werelden

- 4.3. Noord-Zuid-asymmetrie
- 4.4. kosten en baten voor de verschillende betrokken partijen
- 4.5. kan het Noorden de concrete problemen van het Zuiden onderzoeken?
- 4.6. functionaliteit betekent niet per se: 'toegepast'
- 4.7. meerjarige, brede en lokatie-specifieke multidisciplinaire onderzoeksprogramma's in ontwikkelingslanden
- 4.8. moet 'Ontwikkelingssamenwerking' ontwikkelingsgericht onderzoek per se financieren? 5. En nu: het Afrika-onderzoek in Nederland
  - 5.1. toespitsing op Afrika
  - 5.2. Afrika als prioriteit
  - 5.3. lokaties
  - 5.4. uitdaging
  - 5.5. aanvullende legitimatiegronden
  - 5.6. suggesties

Hoofdstuk 2, p. 43

DE KOLONISERING VAN DE ONDERZOEKER

Arie de Ruijter

- 1 Inleiding
- 2 Dynamiek van het wetenschapsbeleid sinds 1980
- 3. Onderzoekscholen
- 4. Onderzoeker en bestuurder
- 5. Specifieke problemen voor de niet-westerse maatschappijwetenschappen
- 6. Conclusie: Een taak voor intermediaire organisaties van onderzoekers
- 7. Postscriptum

Hoofdstuk 3, p. 55

AFRIKA-ONDERZOEK IN NEDERLAND

een wetenschapstheoretisch perspectief Peter

Kloos

- 1. Inleiding
- 2. Regio van onderzoek als alternatief in de wetenschap
- 3. Belangstelling voor Afrika

4. Andere overzeese gebieden
5. Conclusie: De allocatie van schaarse middelen

Hoofdstuk 4, p. 63

WETENSCHAP EN ONTWIKKELING

scheiden of lijden? Peter Geschiere

1. Inleiding
2. Een voorbeeld: De *R.A.* (voor niet-insiders: de *Rapid Appraisal*)
3. Sociale wetenschappers: Moeilijke partners?
4. Conclusie

Hoofdstuk 5, p. 81

NEDERLANDS AFRIKA-ONDERZOEK TOT HET JAAR 2000

hulpbronnen, personeel, organisatie, onderzoeksthema's

Wim van Binsbergen

1. Inleiding
2. Hulpbronnen
  - 2.1. personeel
  - 2.2. fondsen
  - 2.3. wetenschappelijke organisatie
  - 2.4. publikatiemogelijkheden
3. Thema's van onderzoek
  - 3.1. thema's in 1981
  - 3.2. zwaartepunten: boeren, Staat en religie
  - 3.3. de toekomst: lopende proefschriftprojecten
4. Blinde vlekken en eenzijdigheden
  - 4.1. stedelijke relatiepatronen
  - 4.2. voorbij de Staat
  - 4.3. materiele cultuur en massaconsumptie
  - 4.4. taal

REGISTER, p. 105

DE AUTEURS

WIM VAN BINSBERGEN is als onderzoeker verbonden aan het Afrika-Studiecentrum te Leiden. Daarnaast is hij hoogleraar etniciteit en ideologie in ontwikkelingsprocessen aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Hij was voorzitter van de Werkgemeenschap Afrika van 1990 tot 1993.

PETER GESCHIERE is als hoogleraar sociologie en cultuurkunde van Afrika verbonden aan de Rijksuniversiteit Leiden; in die hoedanigheid is hij tevens voorzitter van de Stichting Afrika-Studiecentrum te Leiden. Hij was voorzitter van de Werkgemeenschap Afrika van 1981 tot 1984.

PETER KLOOS studeerde geografie en antropologie aan de Universiteit van Amsterdam. Hij verrichtte veldwerk in Nederland, Suriname en Sri Lanka. Hij is als hoogleraar sociologie der niet-westerse samenlevingen verbonden aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.

ARIE DE RUIJTER is hoogleraar culturele en sociale antropologie aan de Rijksuniversiteit Utrecht en daarnaast wetenschappelijk directeur van het onderzoeksinstituut van de Faculteit der Sociale Wetenschappen van deze universiteit. Vanuit deze laatste hoedanigheid is hij belast met

bestuurlijke, organisatorische en inhoudelijke vraagstukken met betrekking tot onderzoeksvorming.

J. GEORGE WAARDENBURG is Onderzoekskoördinator Ontwikkelings-samenwerking van het Directoraat-Generaal Internationale Samenwerking, Ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag. Daarnaast is hij hoogleraar ontwikkelingsprogrammering aan de Erasmusuniversiteit, Rotterdam.

TEN GELEIDE

het veld van krachten rond het Nederlands Afrika-onderzoek

Wim van Binsbergen

De Werkgemeenschap Afrika werd in 1979 in het leven geroepen als een organisatie voor allen die zich in Nederland als professionele beoefenaars bezighouden met het sociaal-wetenschappelijk onderzoek van Afrika in de breedste zin van het woord, dat wil zeggen inclusief disciplines die binnen het Nederlandse universitaire bestel gewoonlijk buiten de sociale faculteiten zijn ondergebracht, zoals economie, recht, geschiedenis, sociale geografie, godsdienstwetenschap, taalkunde en literatuurwetenschap. Directe aanleiding tot de oprichting was de behoefte zoals die werd gevoeld bij een voornamelijk geldgever in het Nederlands Afrika-onderzoek, WOTRO (de Stichting voor Wetenschappelijk Onderzoek in de Tropen, een afdeling van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek — NWO — destijds nog ZWO, Nederlandse Organisatie voor Zuiver-Wetenschappelijk Onderzoek, gebeten). Deze wilde, bij de toekenning van onderzoeksgelden, voor advisering en prioritering een beroep kunnen doen op goed

georganiseerde groepen van seniore onderzoekers — op *werkgemeenschappen* zoals die ook voor andere takken van onderzoek in Nederland tezelfdertijd ontstonden. Ten einde het wetenschappelijk en groepsdynamisch krediet te verdienen zonder welke inspraak van medeonderzoekers al snel tot conflicten zou kunnen leiden, lag het voor de hand dat de Werkgemeenschap Afrika rond zijn onderzoeksfinancierende taak ook tal van vormen van wetenschappelijke uitwisseling en meningsvorming ter hand zou nemen: een regelmatig landelijk *seminar*, conferenties, studiedagen, lezingen door vooraanstaande collega's uit binnen- en buitenland (vgl. Hesseling 1990). Deze wetenschappelijke activiteiten werden onder meer geprogrammeerd rond de jaarvergadering zodat het huishoudelijke met het inhoudelijke kon worden verenigd. Zo werd eind 1990 de jaarvergadering van de Werkgemeenschap Afrika gevolgd door een Symposium over 'De Nederlandse Afrikanistiek 1967-2000'.

Terwijl bij deze bijeenkomst de aandacht sterk naar binnen gericht was, op de aflossing van onderzoeksstijlen, organisatievormen, paradigma's en theoretische oriëntaties binnen ons Afrika-onderzoek, werd voor de daarop volgende jaarvergadering van begin 1992 de blik meer naar buiten gericht met een Symposium georganiseerd rond het thema 'De maatschappelijke betekenis van Nederlands Afrika-onderzoek in deze tijd'. Van dit Symposium vormt het onderhavige boekje de neerslag.

De wat overladen titel weerspiegelt een aantal overwegingen die in het kort op het volgende neerkomen.

De Studie van Afrika ligt misschien wat minder voor de hand in een land als Nederland, dat in de koloniale tijd (circa 1881-1960) in Afrika geen bezittingen had en slechts beperkte handelsbelangen, en dat mede daardoor bij de dekolonisatie van dat werelddeel niet beschikte over omvangrijke wetenschappelijke verzamelingen, bibliotheken en deskundigheid met betrekking tot Afrika (waarmee geen negatief oordeel bedoeld is over het relatief weinige dat er dan wel was); in tegenstelling tot Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk, Portugal en dergelijke fungeerde Nederland voor Afrikanen niet als ex-koloniaal moederland

en metropool centrum van macht en kennis. De wijdere maatschappelijke betrokkenheid bij Afrika was in Nederland vooral te zoeken in de sferen van missie en zending, de ontwikkelingswereld en de media. Nog in 1986 werd, in het kader van een officiële evaluatie van de niet-westerse Studiën in Nederland door de taalkundige Prof.dr Uhlenbeck, geopperd dat Nederland de Studie van Afrika maar beter aan ex-koloniale moederlanden kon overlaten. Op dat ogenblik echter was de Nederlandse Afrikanistiek al een bloeiende tak van wetenschap, met rond de tweehonderd beoefenaars, een landelijk Afrika-Studiecentrum en een actieve Werkgemeenschap; zij allen sloegen de banden ineen om het door het Rapport-Uhlenbeck vertekende beeld te corrigeren.

Een fundamentele overweging in dit verband is dat de opbouw en het beheer van menselijke kennis over een werelddeel en zijn bewoners een centrale sociale en culturele waarde op zich vertegenwoordigt, afgezien van de min of meer toevallige historische banden tussen dat continent en de nationale samenleving; een meer strategische overweging kan zijn dat onderzoekers uit niet-moederlanden ten aanzien van de *postkoloniale* ontwikkelingen niet bepaald een achterstand hoeven te hebben en in termen van *public relations* soms zelfs over een zekere voorsprong zouden kunnen beschikken.

Inmiddels Staat Afrika zeer centraal in de Nederlandse ontwikkelings-inspanning waaronder de samenwerking met Afrikaanse instellingen en collega's ten aanzien van onderzoek en onderwijs. Men zou in dat kader een duidelijke en actieve rol verwachten voor de Afrikanistiek zoals die in Nederland wordt beoefend. Maar hoe moet die rol eruit zien?

Moeten de onderzoekers zich ertoe beperken om, uitsluitend de normen en methoden van hun vakdisciplines volgend, de meer praktische betrokkenheid bij Afrika te voorzien van zuiver-wetenschappelijke inspiratie en kritiek aan de hand van zich steeds vernieuwende theoretische perspectieven? Mogen zij (zeker nu de academische wereld uit eigen bron minder geld voor onderzoek beschikbaar heeft) voor dit zuiver-wetenschappelijke werk respect en onderzoeksgelden verwachten van met name de ontwikkelingswereld? Of moet de maatschappelijke

verantwoordelijkheid van de Nederlandse Afrikanistiek wat minder indirect worden opgevat, namelijk als onmiddellijke betrokkenheid bij, of in ieder geval evidente relevantie voor, de ontwikkelingsproblematiek? En moet dat onderzoekswerk wel in zo verregeaande mate in banden blijven van Nederlandse onderzoekers, die theoretisch misschien optimaal op hun taak zijn voorbereid maar die ten aanzien van praktisch inzicht in de plaatselijke Afrikaanse samenlevingen, van taalvaardigheid, en van *feed-back* van de resultaten naar een toepassing in Afrika, vaak de minderen zijn van Afrikaanse collega's of *collega's-in-spe*? Is de dominantie van Noordatlantische instellingen en onderzoekers in het hedendaagse Afrika-onderzoek niet een voortzetting van een type Noord-Zuid-verhoudingen dat wij met de dekolonisatie dachten achter ons te laten? Ligt de toekomst van de Nederlandse Afrikanistiek primair in Nederland, in de handen van Nederlandse onderzoekers, of zou zij haar historische opdracht het best kunnen vervullen door het daadwerkelijk en loyaal vergroten van de onderzoekscapaciteit van Afrika zelf, zich zelf ten dele overbodig makend, zodat wij thans in een overgangssituatie zouden leven naar een steeds grotere Afrikanisering van het Afrika-onderzoek?

Deze dilemma's spelen aan de Nederlandse universiteiten en onderzoeksinstituten, en in dat kader weerspiegelen zij ook de wijdere, niet per se op Afrika betrokken conjunctuur van wetenschapspolitiek en ontwikkelingsbeleid in Nederland in het laatste kwart van de twintigste eeuw. Hoe moet onderzoek worden geprogrammeerd en gefinancierd? Welke individuele vrijheid en institutionele beperkingen zijn daarbij geboden? Wat is de relatie tot andere activiteiten binnen de academische

•wereld? Binnen welk kader, welk type onderzoekschool, kan men •afgestudeerden het beste tot volwaardige onderzoekers opkweken? Hoe profileren zich wetenschapspolitieke vernieuwers door steeds weer nieuwe, verregeaande herstructureringen van het wetenschapsbeleid? Wie zijn daarbij de bondgenoten, en wie de vijanden, van de Nederlandse Afrikanistiek? Welke hulpbronnen brengt zij zelf mee in deze strijd? 'Wat voor programma, wat voor taken, stelt zij zich zelf voor de nabije toekomst?

Het Symposium dat op 7 april 1992 te Leiden plaatsvond, beoogde een kader te vormen waarbinnen deze vragen gesteld konden worden, ten einde voor de leden van de Werkgemeenschap Afrika *het veld van krachten te verkennen* waarbinnen hun onderzoekswerk zich thans afspeelt en waardoor het de komende jaren in aanzienlijke mate bepaald zal worden.

Wij prijzen ons gelukkig dat wij, zoekend naar een extern perspectief, een drietal bij uitstek deskundige niet-Afrikanisten bereid hebben gevonden hun visie op de ‘maatschappelijke betekenis van Nederlands Afrika-onderzoek in deze tijd’ voor ons te ontvouwen. Prof.dr George Waardenburg, als ontwikkelingseconoom verbonden aan de Erasmus-universiteit te Rotterdam, levert zijn bijdrage in dit verband vooral als Onderzoekscoördinator van het Directoraat-Generaal Internationale Samenwerking, Ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag. Zijn visie is systematisch en dynamisch, doet een beroep op onze bescheidenheid, ons gezond verstand en verantwoordelijkheidsgevoel, en nodigt de Nederlandse Afrikanisten en verwante wetenschappers uit tot een veel groter mate van samenwerking met de ontwikkelingswereld dan men in die kringen de laatste jaren soms vreesde. Ook Prof.dr Arie de Ruijter combineert een wetenschappelijke rol als hoogleraar en directeur van een onderzoeksinstituut met die van bestuurder, in welke laatste hoedanigheid hij bij uitstek belast is met de vraagstukken inzake onderzoek-schoolvorming; zijn visie op de huidige wetenschapspolitieke ontwikkelingen in Nederland bevat veel behartigenswaardige en alarmerende *inside-informatie*, en wijst vooral op de beslissende betekenis van ‘intermediaire, instellingsoverstijgende organisaties van onderzoekers zelf, zoals de Werkgemeenschap Afrika: zij zouden de voornaamste overgebleven mogelijkheid vormen om de wetenschappelijke prioriteiten van Afrika-onderzoekers nog enige stem te verlenen binnen de interdisciplinaire en interfacultaire strijd om universitair overleven. Prof.dr Peter Kloos kijkt als cultureel antropoloog/niet-westers socioloog met een grote wetenschapstheoretische Staat van dienst naar de sociale en economische kaders waarin de Nederlandse produktie van kennis over een ver werelddeel als Afrika in de loop der eeuwen heeft

plaatsgevonden, en constateert een duidelijke conjunctuurgevoeligheid. Deze conclusie zou bij de toenemende marginalisering van het Afrikaan-se continent ten aanzien van de wereldeconomie en de wereldsamenleving de zo talrijke Nederlandse Afrikanisten de stuipen op het lijf moeten jagen, ware het niet dat zich inmiddels, in de minder verkende plooien van het profijtbeginsel, de ontwikkelingsindustrie als een aparte economische sector lijkt te hebben afgesnoerd, zijn eigen omvangrijke onderzoeksbehoefte heeft kenbaar gemaakt, en zich heel uitdrukkelijk op Afrika richt. Overigens kan men zich afvragen of er dan wetenschapstheoretisch geen enkel verschil bestaat tussen de reisverslagen van Bosman en Dapper over de Nederlandse factorijen aan de West-afrikaanse kust van driehonderd jaar geleden (toen Nederlanders daar dus directe economische belangen hadden), en de systematische, methodologisch en theoretisch streng gecontroleerde, omvangrijke en hooggeorganiseerde kennisindustrie zoals wij die thans in de Nederlandse Afrikanistiek aantreffen.

Na de bijdragen van deze drie niet-Afrikanisten komt, als een van de meest vooraanstaande Afrikanisten van Nederland, Prof.dr Peter Geschiere aan het woord, om vanuit de praktijk van hedendaagse onderzoeksmethoden en theoretische aandachtspunten te pleiten voor een complementaire, in plaats van onderschikkende, relatie tussen Afrika-onderzoek en de ontwikkelingswereld. Zuiver-wetenschappelijk Afrika-onderzoek blijft nodig naast ontwikkelingsgericht onderzoek, niet alleen om de met schade en schande tot een zekere betrouwbaarheid ontwikkelde onderzoeksmethoden van de sociale wetenschappen recht te doen (zodat beleid niet op schijnkennis wordt gebaseerd of onder verwijzing Daar schijnkennis wordt gelegitimeerd), maar ook om het intellectuele reservoir in stand te houden van waaruit de ontwikkelingswereld nieuwe theoretische impulsen kan blijven ontvangen over de aard van de steeds veranderende verhoudingen in de Derde Wereld en van Noord-Zuid-verhoudingen. De noodzaak daartoe toont Prof. Geschiere aan onder verwijzing naar thema's als etniciteit, het cultuurbegrip, inheemse kennisystemen, en de Staat.

Wat kunnen de Nederlandse Afrikanisten tegenover deze uitdagingen

zetten? Een inventarisatie van de hulpbronnen, aandachtsgebieden en thema's voor toekomstig Afrika-onderzoek vormde niet op zich een bijdrage tot het Symposium van 1992, omdat dit onderdeel al in 1990 uitvoerig aan de orde was geweest. Het lag dan ook voor de hand om het boekje af te sluiten met een hoofdstuk waarin, organisatorisch en inhoudelijk, de gestalte van de Nederlandse Afrikanistiek wordt geschetst door ondergetekende, mede in zijn hoedanigheid van voorzitter van de Werkgemeenschap Afrika.

Twee punten wil ik hier uit dat overwegend optimistische laatste hoofdstuk naar voren halen. Ten aanzien van de maatschappelijke circulatie van de kennis van Nederlandse Afrikanisten wordt opgemerkt:

‘de zichtbare doorwerking van Afrikanistisch onderzoek in de Nederlandse samenleving is beslist te beperkt. De Nederlander blijft tamelijk onkundig van de wetenschappelijke inzichten in etnische strijd in Zuid-Afrika en elders op het continent, in schuldenproblematiek van Afrikaanse nationale economieën etcetera — de televisiebeelden blijven stereotiepen-bevestigend. De receptie van zulk onderzoek in het beleid van ontwikkelingssamenwerking is eveneens gebrekkig. Het kan niet waar zijn dat dit manco geheel aan de potentiële ontvangers of aan de media te wijten is en helemaal niet aan de wetenschappelijke producenten.’ (p. 91).

En, aansluitend bij de huidige discussies over het ontstaan van de wereldsamenleving en over de rol van plaatselijke identiteiten daarbinnen (waarop zich de Studie van etniciteit richt), wordt als grote wetenschappelijke uitdaging voor de Afrikanistiek van de komende jaren aangegeven:

‘de Afrikaanse samenlevingen te gaan bestuderen in de mate waarin zij, verwarrend genoeg, en als uitvloeisel van het algemene globaliseringsproces van onze tijd, convergeren met de onze, en in die gelijkenis niettemin continuïteiten en transformaties van het

historisch *andere* manifesteren — waarvan het ontsluiten voor ons steeds moeilijker wordt. (p. 101)

Terwijl dit boekje zeker de uitdagingen en structurele problemen van het Afrika-onderzoek in Nederland in het licht stelt, meen ik dat wij het geheel toch vooral kunnen lezen als een inspirerende en hoopvolle uitnodiging voor de intellectuele en organisatorische taken waarvoor wij in de komende jaren staan.

Omdat het veld van krachten rond de Nederlandse Afrikanistiek is bezaaid met afkortingen en beleidstermen die zich voor de eenvoudige Afrikanist voordoen als even zovele valkuilen en wolfsklemmen, is een register toegevoegd van onder meer deze trefwoorden.

Rest mij mijn dank uit te spreken aan mijn collega's Dr Hans van den Breemer en Drs Bartel Dorhout, die bij de praktische realisering van het Symposium belangrijke bijdragen leverden; aan de sprekers die ondanks hun zeer drukke bezigheden de moeite wilden nemen hun mondelinge voordracht op schrift uit te werken; en aan de talrijke leden van de Werkgemeenschap Afrika, wier aandacht en discussie tijdens het Symposium zozeer tot het welslagen hebben bijgedragen.

Verwijzingen

Hesseling, G.S.C.M.

1990

10 jaar Werkgemeenschap Afrika, 1979-1989, Leiden: Werkgemeenschap Afrika/Afrika-Studiecentrum.

Uhlenbeck, E.M.

1986

De niet-westerse studies in Nederland: Een verkenning, Zoetermeer: Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen.

Hoofdstuk 1

DE MAATSCHAPPELIJKE BETEKENIS VAN NEDERLANDS AFRIKA- ONDERZOEK IN DEZE TIJD

een perspectief vanuit ontwikkelingssamenwerking

J. George Waardenburg

I. Inleiding

Mijn bijdrage tot dit Symposium berust tot mijn spijt niet op grondige kennis van het Nederlandse Afrika-onderzoek, en zelfs niet op goede kennis van Afrika of een deel daarvan. Mijn eigen onderzoek beperkt zich tot enkele landen in Azië, maar zonder twijfel is om mijn bijdrage gevraagd vanwege mijn betrokkenheid bij het onderzoeksbeleid van het Directoraat-Generaal voor Internationale Samenwerking van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, korthedshalve DGIS of ‘Ontwikkelingssamenwerking’ te noemen. Het is overigens geen geheim dat men hier ook inhoudelijk heel terecht van het onderzoeksbeleid van Minister (en in dit gezelschap ook ex-collega-onderzoeker!) Pronk kan spreken, want zeker de vernieuwende elementen ervan kunnen op zijn credit of debet — al naar gelang men er tegenaan kijkt — worden bijgeschreven. Hoe

dit ook zij, ik zal mijn bijdrage vanuit dit onderzoeksbeleid geven, al kan ik niet vergeten dat ik zelf naast beleidsmedewerker bij DGIS ook nog steeds gewoon collega ben in het Nederlandse universitaire leven, en het is vooral juist in die hoedanigheid dat ik mij thuis voel in het gezelschap van dit symposium. Daarbij zal ik nu niet over concrete details van financieringskanalen voor onderzoeksprojecten of -programma's spreken; de voorzitter *casu quo* redacteur van dit symposium heeft immers bij zijn uitnodiging geschreven dat het hier in eerste instantie gaat om de legitimiteit en niet om de zorg over financieringsmogelijkheden van het Afrika-onderzoek in Nederland. Wel zal ik het hebben over enkele meer fundamentele aspecten van het onderzoeksbeleid van DGIS en over de mogelijke betekenis daarvan voor het genoemde onderzoek.

2. Enkele opmerkingen over 'de maatschappelijke betekenis van onderzoek'

Hoewel er al heel wat gedacht en geschreven is over de maatschappelijke betekenis van onderzoek bestaat er toch niet een eenvoudig algemeen aanvaard idee hierover. De opvattingen liggen ook voor verschillende wetenschapsgebieden anders, zoals technologie, natuurwetenschappen en maatschappijwetenschappen. In Nederland hebben onder andere sectorraden zich met deze vraag bezig gehouden en het is dan ook niet toevallig dat in het rapport van de Commissie Methodiekontwikkeling Sectorraden Wetenschapsbeleid (1987) een bruikbare formulering van drie functies van onderzoek is gegeven, die ook op de maatschappelijke betekenis enig zicht geeft. Het gaat bij de sectorraden voornamelijk om zogenaamd fundamenteel-strategisch onderzoek. Het fundamentele of zuiver-wetenschappelijk onderzoek onttrekt zich weliswaar niet geheel aan maatschappelijke waarderingsprocessen, maar staat toch op wat meer afstand daarvan, en het toegepaste onderzoek wordt gewaardeerd naar zijn *specifieke* toepassing, welke waardering soms in directe

financiering wordt uitgedrukt. Kort en vrij samengevat noemt het rapport drie functies van met name fundamenteel-strategisch onderzoek:

- 1) de bijdrage aan de kwaliteit van de maatschappelijke discussie;
- 2) het aangeven van mogelijkheden voor beleid, dienstverlening of de realisatie van apparaten, etcetera;
- 3) het aanduiden van de consequenties van zulk beleid.

Toen ik dit lijstje voor de eerste keer zag, was vooral het noemen van de eerste functie voor mij verrassend, en het hele lijstje gaf tenminste enige ordening in het denken over de maatschappelijke betekenis van onderzoek. Maar voor een oordeelsvorming over deze betekenis, bij voorbeeld voor het vergelijkend beoordelen van takken van wetenschap, of van subdisciplines, onderzoeksvoorstellen of voltooide onderzoeksprojecten of -programma's, is dit nog maar een eerste begin. In een interessante studie heeft Spaapen (1991) laten zien hoeveel minder operationeel de maatschappelijke beoordeling van onderzoek is ontwikkeld in vergelijking met de wetenschappelijke beoordeling, die behalve het min of meer gesystematiseerde *peer review* nu ook bibliometrische technieken kent. Deze studie is zelfs aanleiding geworden voor de Commissie Overleg Sectorraden om dezelfde auteur een vervolgstudie te laten doen over de mogelijkheden en de uitvoering van een operationele systematische maatschappelijke beoordeling van onderzoek.

Een van de moeilijkheden bij de beoordeling van de maatschappelijke betekenis van onderzoek is dat het hier gaat om een potendeel, dat pas gerealiseerd wordt doordat er feitelijk gebruik van gemaakt wordt, in de maatschappelijke discussie, beleid, dienstverlening, etcetera en dat het systematisch waarnemen van dit gebruik niet zo eenvoudig is. Een andere moeilijkheid is dat een soort 'maatschappelijk *peer review*' lastiger is te organiseren dan een wetenschappelijk *peer review*, omdat voor het eerste ook een zekere wetenschappelijke expertise nodig is,

zodat men op althans minimaal gekwalificeerde wetenschappelijke experts een beroep zou willen doen, die echter naast him wetenschappelijke expertise niet zonder meer ook als 'maatschappelijke experts' hoeven te kwalificeren, terwijl maatschappelijke beoordeling nu juist bijzonder lastig is, moeilijk te objectiveren, en daarom een zo helder en systematisch mogelijke methodiek vereist.

Hoe dit alles ook zij, een relatief veel eenvoudiger, maar zeer beperkt, geval van maatschappelijke beoordeling doet zich voor als een of andere maatschappelijke instantie (bij voorbeeld een onderdeel van de overheid) een expliciet beleid heeft geformuleerd, waaraan men min of meer de maatschappelijke betekenis van onderzoek — voor zover deze uit dit beleid volgt! — kan toetsen. Ik begrijp dat net ook in die zin is dat de organisator van dit symposium mij heeft uitgenodigd om over het onderzoeksbeleid van DGIS te spreken. Maar ik moet er wel direct en uitdrukkelijk bij vertellen dat dit slechts een beperkt geval van maatschappelijke normstelling betreft: de betrekkelijke helderheid van de normen is onder andere mogelijk door de beperkte reikwijdte van de doelstelling en instrumenten van ontwikkelingssamenwerking. Anders gezegd, het voldoen aan deze normen kan een zekere maatschappelijk normatieve legitimering voor het onderzoek verschaffen en in sommige gevallen ook financiering met zich meebrengen, maar het niet voldoen eraan zou geen maatschappelijke de-legitimering met zich mee hoeven te brengen, ook al zou het minder financiering uit fondsen van Ontwikkelingssamenwerking verschaffen. Er ligt hier trouwens een zeer inter-essant algemeen vraagstuk over de samenhang van legitimering, speciale financiering en maatschappelijke betekenis van onderzoek, waarbij in het geval van dit symposium ook de relatie tussen DGIS en de Nederlandse onderzoekswereld nog een rol speelt, maar het voert in het kader van deze voordracht te ver om op dit vraagstuk in te gaan.¹ Het zou blijken dat het beperkte geval van maatschappelijke beoordeling door

¹ Een ander vraagstuk, de inhoudelijke en logische veronderstellingen, keuzen of dilemma's die bij het onderzoeksbeleid van DGIS een rol spelen, worden hier ook niet besproken, maar wel in Waardenburg, ter perse.

beleidsexplicitering bij DGIS, dat wij hier bekijken, op zichzelf toch alweer gecompliceerd genoeg wordt doordat verschillende samenlevingen erbij betrokken zijn.

3. Enkele uitgangspunten van het DGIS-onderzoeksbeleid¹

3.1. kwaliteitsverbetering van ontwikkelingsbeleid

Het eerste uitgangspunt van het DGIS-onderzoeksbeleid is dat onderzoek een belangrijke rol kan spelen voor de *kwaliteitsverbetering van ontwikkelingsbeleid in ontwikkelingslanden en van het ontwikkelings-samenwerkingsbeleid in Nederland en internationaal*. Bij mijn weten is het de eerste keer dat dit zo expliciet wordt gesteld, althans in het Nederlandse ontwikkelingssamenwerkingsbeleid. Onderzoekers moet dit punt loch als muziek in de oren klinken. Dit uitgangspunt drukt zich ook uit in hei in de betreffende nota aangekondigde voornemen van een forse verhoging van circa 30% van de uitgaven voor onderzoek in het budget voor Ontwikkelingssamenwerking over de periode 1992-1995.

3.2. aanlimnbare functionaliteit

Voor sommige onderzoekers zal het daarna toch verrassend — en wellicht zelfs onaangenaam verrassend — klinken, dat deze hoge waardening van onderzoek en verhoging van de onderzoeksuitgaven gepaard gaat, als tweede uitgangspunt, *met een kritisch toetsen van deze*

¹ Een volledige uiteenzetting van dit beleid, ook in zijn praktische omgeving, is te vinden in de *Nota onderzoek en ontwikkelingssamenwerking* (Ontwikkelingssamenwerking 1992), die op aanvraag bij de afdeling voorlichting van het Ministerie van Buitenlandse Zaken te Den Haag is te krijgen (telefoonnummer 070-348 4160).

uitgaven op hun aantoonbare functionaliteit in het kader van ontwikkelingssamenwerking. Meer concreet gezegd wordt zoveel mogelijk bekeken of de met deze uitgaven corresponderende onderzoeksactiviteiten verwacht moeten worden zichtbaar bij te dragen tot het bevorderen van ontwikkelingsprocessen in ontwikkelingslanden, wat immers het doel van ontwikkelingssamenwerking is. De nadruk valt op vraaggerichtheid in plaats van op aanbodsturing in het gefinancierde onderzoek. Daarbij wordt niet alleen gelet op de mogelijke functionaliteit van het onderwerp of van het resultaat van een onderzoek, maar ook op de functionaliteit van het gehele onderzoeksproces, vanaf de eerste discussies over het te behandelen probleem en de conceptualisatie daarvan in een onderzoeksprobleem tot en met de maatregelen en houdingen nodig om potentiële 'gebruikers' met de resultaten vertrouwd te maken. Kort gezegd wordt dus ook gelet op de functionaliteit van de uitvoeringsvorm, inclusief de lokatie van uitvoering en van de betrokken onderzoekers. Als bijdrage tot het bevorderen van ontwikkelings-samenwerkingsprocessen wordt daarbij niet alleen aangemerkt het mogelijk 'gebruik' van het onderzoek ten behoeve van ontwikkeling door de in aanmerking komende actoren, maar ook — meer dynamisch — de versterking of handhaving van de capaciteit tot zulk onderzoek in ontwikkelingslanden. Bovendien wordt bij ontwikkeling niet aan zomaar alles gedacht wat zich als vooruitgang of verandering in ontwikkelingslanden aandient, maar aan *een gekwalificeerd proces dat de ergste armoede tegengaat, en duurzaamheid van de ontwikkeling en de positie van vrouwen versterkt, inclusief het vermogen van de landen zelf om dit te bewerkstelligen.*

3.3. *integrate*

Het derde uitgangspunt, ten slotte, is voor onderzoekers op het eerste

¹ Hieronder worden ook verstaan de deelnemers aan de hierboven genoemde 'maatschappelijke discussie'.

gezicht misschien minder relevant en zichtbaar, maar het heeft intern bij DGIS eigenlijk de meeste consequenties: *onderzoek en onderzoeksbeleid zijn niet langer slechts het domein van een aparte afdeling op het ministerie maar worden geïntegreerd in het gehele beleid*. Dat werkt twee kanten op. Enerzijds wordt meer dan vroeger getracht in de beleidsvorming en -uitvoering van DGIS gebruik te maken van resultaten van onderzoek, of dat nu betaald was door DGIS of niet. Ander-zijds wordt meer dan vroeger erkend dat naast de onderzoeksafdelingen ook allerlei andere afdelingen van DGIS, zoals met name bilaterale afdelingen en speerpuntprogramma's, belangrijke onderzoeksuitgaven doen, die zoveel mogelijk op elkaar en met de vanuit het nieuwe Speer-punt Onderzoek beschikbare onderzoeksexpertise afgestemd dienen te worden. Dat kan in de praktijk voor onderzoekers betekenen dat zij bij zulke afdelingen ook een wat meer op de genoemde functionaliteit toetsende houding tegenkomen dan zij gewend zijn. Het kan ook betekenen dat bij deze afdelingen een grotere belangstelling voor onderzoek en de onderzoekers ontstaat.

4. Enkele observaties over onderzoek en ontwikkelingssamenwerking

4.1. percepties

Behalve de uitgangspunten voor het onderzoeksbeleid van DGIS, die uiteindelijk normatieve, politieke beslissingen zijn, spelen in feite in de uitvoering van het beleid bij DGIS ook allerlei percepties over onderzoek en de onderzoekswereld een rol. Voor zover het feitelijke beleid toch ook invloed heeft op de feitelijke maatschappelijke rol en betekenis van het onderzoek zijn dergelijke percepties ook daarvoor van belang.

Aangezien het onmogelijk is te zeggen hoe algemeen deze percepties voor het geheel van DGIS gelden en dus ook hoe algemeen ze het beleid

beïnvloeden, leg ik er weliswaar enkele aan U voor, maar dan uitdrukkelijk als persoonlijke observaties van een reiziger tussen het DGIS-beleid en de Nederlandse onderzoekswereld, en met de uitnodiging eens te overwegen in hoeverre dit ook Uw observaties zijn.

4.2. onderzoek en beleid: twee verschillende werelden

De eerste observatie is dat onderzoek en beleid twee geheel verschillende werelden vormen. Ze verschillen in allerlei opzichten: taak-stelling, normstelling en uiteindelijke verantwoordingsplicht, *incentive systems*, relatie tot de werkelijkheid, ritme van werk, relatie individu-groep-organisatie in de werksituatie, etcetera. Het zou te ver voeren hier verder op in te gaan. Omgekeerd hebben de werelden uiteraard ook veel gemeen, al was het alleen maar doordat in beide werelden mensen werken. Voor iemand die beide werelden meemaakt is het overigens wel eens komisch de beeldvorming in de onderzoekswereld en de beleids-wereld betreffende respectievelijk beleidsmedewerkers en onderzoekers waar te nemen, maar ook pijnlijk om te zien hoe deze beeldvorming slechter is dan de werkelijkheid en hoe dit de goede communicatie in de weg staat en zelfs onnodig wantrouwen bevordert. Niettemin kunnen beide werelden veel aan elkaar hebben als ze hun contacten wederzijds zorgvuldig structureren en het respect voor de eigenheid van de andere wereld handhaven. De beleidswereld kan veel hebben aan de kennis en inzichten van de onderzoekswereld, en de laatste ook veel aan de contact-, informatie-, en financieringsmogelijkheden van de eerste.

4.3. Noord-Zuid-asymmetrie

Een tweede observatie is dat de wereld als geheel Noord-Zuid-asymmetrisch is, en dat dit ook in sterke mate geldt voor de onderzoekswereld. Verreweg het grootste deel van alle onderzoek gebeurt in het Noorden en is dan ook grotendeels ingesteld op vraagstukken die in

en voor het Noorden van belang geacht worden. Zeifs als men onderscheid maakt tussen universeel (meest natuurwetenschappelijk) en lokaal-specifiek¹ (meest maatschappij-wetenschappelijk) onderzoek, dan geldt voor het lokaal-specifieke onderzoek dat betrekking heeft op ontwikkelingslanden dat een belangrijk deel hiervan ook in of vanuit het Noorden ondernomen of bepaald wordt en als zodanig ook in de internationale literatuur gerapporteerd wordt. Dat hoeft niet *per se* 'verkeerd' te zijn, en kan vanuit het Noorden met de beste bedoelingen gebeuren, maar er zit op zijn minst toch ook iets merkwaardigs aan. Stelt U zich eens voor dat een belangrijk deel van het onderzoek over de Nederlandse samenleving en economic in Japan zou worden gedaan, en dat dit in het Japans of in betrekkelijk ontoegankelijke rapporten zou worden gepubliceerd? Zou dit niet een zeker gevoel van vervreemding geven? En zou de vervreemding niet nog sterker kunnen zijn als we het gevoel zouden krijgen dat dit Japanse onderzoek onze samenleving maar gedeeltelijk aanvoelde, al wist het sommige conflicten in onze samenleving verrassend vrij en raak te typeren?

De effecten van deze asymmetric in het wereldonderzoekssysteem worden nog versterkt doordat niet alleen de resultaten van dit grotendeels op Noordelijke probleemstellingen en conceptualisaties toe-gesneden onderzoek in eerste instantie in het Noorden beschikbaar komen, maar doordat daar ook voor mogelijke gebruikers veel meer faciliteiten en middelen ter beschikking staan. Daartegenover staan enkele factoren in het voordeel van het Zuiden.

Om te beginnen zijn de resultaten van onderzoek een 'collectief goed',² waartoe de toegang in principe gratis is. Zo worden in principe

¹ Dat wil zeggen, specifiek voor een bepaald gebied, zij het land, regio of plaats.

² Dat wil zeggen een goed waarvan het gebruik door de een het gebruik door een ander niet verhindert. Dit soon goederen vraagt een aparte economische micro-theorie, omdat ze moeilijk op markten verhandelbaar zijn, in tegenstelling tot bekende goederen als voedsel, gebruiksvoorwerpen en dergelijke. Deze betrekkelijk nieuwe theorie is aardig uitgewerkt, maar weinig bekend. Zie bijvoorbeeld Head 1974.

onderzoeksresultaten openbaar gepubliceerd in tijdschriften, boeken en losse papers, die in principe openbaar toegankelijk zijn. In de praktijk wordt veel (vooral natuurwetenschappelijk-technologisch) onderzoek echter in particuliere instellingen gedaan en worden de resultaten ervan niet vrij beschikbaar gemaakt in openbare publikaes.¹ Bovendien zijn de wel in het Noorden gepubliceerde openbaar beschikbare boeken en tijdschriften voor ontwikkelingslanden relatief zeer kostbaar, en is de 'grijze' literatuur er maar zeer spaarzaam voorhanden.

Voorts is onderzoek met name in de sociale (en geestes-) wetenschappen een 'arbeidsintensieve bedrijfstak', waarin ontwikkelingslanden dus een comparatief voordeel zouden kunnen hebben door hun lage salarissen.

Ten slotte is er in de internationale wetenschappelijke wereld een ethos van collegialiteit, dat — soms gemengd met de algemene bereidheid tot ontwikkelingssamenwerking — tot internationale wetenschappelijke samenwerking aanleiding geeft, waarvan het Zuiden tegen betrekkelijk lage kosten kan profiteren.

4.4. kosten en baten voor de verschillende betrokken partijen

De derde observatie is dat juist deze Noord-Zuid-onderzoekssamenwerking nog slechts zeer weinig wetenschappelijk is onderzocht en geëvalueerd naar zijn kosten en baten voor de verschillende betrokken partijen. Mij is slechts een specifieke studie op dit terrein bekend: de uitstekende studie van Drs Ange Wieberdink (1990) over een wetenschappelijke samenwerking tussen de Universiteit van Amsterdam en de Universiteit van Managua in Nicaragua betreffende de vervuiling van het meer van Managua. Voorts bestaat er een aantal rapporten en

¹ Ze worden vaak in patenten vastgelegd, een mogelijkheid die juist geschapen is om dit soon onderzoek in particuliere instellingen financieel aantrekkelijk te maken.

artikelen met indrukken.¹ Wieberdinks studie laat, behalve een patroon van dominantie in het geval van probleemstelling en -benadering door de Noordelijke partner, ook zien dat diverse sociale en politieke factoren in Noord en Zuid op de feitelijke inhoud en het verloop van de onderzoekssamenwerking invloed hebben. Soms wordt door Zuidelijke onderzoekers de klacht geuit dat Noord-Zuid samenwerking voor hen wel aantrekkelijk is vooral als deze door het Noorden wordt betaald, maar dat de publikatie toch vooral aan de Noordelijke partners toevalt. Niettemin is zulke samenwerking voor het Zuiden welhaast een voor-waarde om buitenlandse financiering te krijgen, terwijl de kosten voor de Zuidelijke onderzoekers (zij kunnen immers tijdelijk niet aan door hen zelf ontworpen onderzoek werken) hierbij nauwelijks meegeteld worden. Al met al is het duidelijk dat hier ruimte is voor meer onderzoek over onderzoekssamenwerking.

4.5. kan het Noorden de concrete problemen van het Zuiden onderzoeken⁷

De vierde observatie is dat het heel moeilijk is om vanuit het Noorden onderzoek goed te richten op concrete problemen in het Zuiden. In het algemeen zou men niet mogen verwachten dat een systeem van onderzoeksfinanciering van in het Noorden opgestelde onderzoeks-projecten een effectieve bijdrage levert tot het aanpakken van ontwikkelingsproblemen in het Zuiden, goede en zeer goede uitzonderingen daargelaten. Een mogelijk vertrouwen dat een *invisible hand* de resultaten van dergelijk onderzoek wel ter plaatse zal doen belanden en gebruiken is wel erg vaag als een basis voor verantwoording van een dergelijke onderzoeksfinanciering. Samenwerking met onderzoekers in het Zuiden bij dergelijke projecten is in het algemeen, zonder

¹ Bijvoorbeeld Oldham 1980, Streeten 1980 en Udgeonkar 1980, alle in Lavakare *et al.* 1980. Deze betreffen de natuurwetenschappen. Meer op de maatschappijwetenschappen gericht zijn: Waardenburg 1988, 1989.

specificatie van speciale effectieve voorwaarden en vormen van deze samenwerking, niet een voldoende garantie voor een wel te verwachten effectieve bijdrage.

4.6. fvirtualiteit betekenen niet per se: 'toegepast'

De vijfde observatie wijst op het bekende misverstand volgens welk de in paragraaf 3.2 van dit hoofdstuk genoemde functionaliteit als toetsingscriterium tot een exclusieve voorkeur voor *toegepast* onderzoek zou leiden. In feite is juist fundamenteel-strategisch onderzoek van grote betekenis voor het verhelderen van de complexe verbanden bij ontwikkelingsprocessen. Zowel de ontwikkelingsdiscussie en het ontwikkelingsbeleid in het Zuiden, als de discussie en het beleid met betrekking tot ontwikkelingssamenwerking in het Noorden kunnen daar hun voordeel mee doen. Ook is het een misverstand te menen dat eigenlijk alleen micro-onderzoek in een of meer van de maatschappijwetenschappen echte ontwikkelingsproblemen aan het licht kan brengen, evenmin als deze 'eer' alleen voor meer geaggregeerd meso- of macro-onderzoek is weggelegd. Het lijkt dat een goede combinatie van beide, met bijdragen uit verschillende disciplines, noodzakelijk is om veel verder te komen.

De laatste twee observaties betreffen weer meer het beleid inzake ontwikkelingsgericht onderzoek in Nederland.

4.7. meerjarige, brede en lokatie-specifieke multidisciplinaire onderzoeksprogramma's in ontwikkelingslanden

De zesde observatie heeft betrekking op het mede op grond van de bovengenoemde uitgangspunten en percepties naar voren gekomen geheel nieuwe element in het onderzoeksbeleid van DGIS: de materiele ondersteuning van meerjarige, brede en lokatie-specifieke multidisciplinaire onderzoeksprogramma's in ontwikkelingslanden. Bij deze

programma's ligt het zwaartepunt geheel in de ontwikkelingslanden. De verantwoordelijkheid voor opzet, inhoud, en uitvoering van deze programma's ligt in het betrokken ontwikkelingsland, nadat vanuit Nederland door de minister voor Ontwikkelingssamenwerking de noodzakelijke keus is gemaakt van landen, en daarbinnen van groepen en instellingen — in de vorm van, waar mogelijk, vertegenwoordigers van niet-overheidsorganisaties (NGO's) en basisbewegingen, onder-zoeks- en overheidsinstellingen,¹ — waaraan een programma wordt toevertrouwd volgens het 'Ganuza-dilemma'.² Vanuit die eigen verantwoordelijkheid kan men ook voor intellectuele ondersteuning een beroep doen op onder andere Nederlandse onderzoekers, maar dan op grond van eigen afwegingen binnen een eigen budget. In deze programma's is duidelijk een asymmetrisch aspect ten gunste van de ontwikkelingslanden ingebouwd, als tegenwicht tegen de bovengenoemde asymmetric. Daarom wordt in het verband van deze programma's ook niet van Noord-Zuid samenwerking gesproken om de verschillende vormen van contact niet te verwarren.

Het zou te ver voeren — en het is voor mijn zesde observatie ook irrelevant — om de andere aspecten van deze programma's hier aan te geven.³ Wel is hier van belang op te merken dat aanvankelijk de indruk was ontstaan bij de Nederlandse onderzoekers dat de financiële ondersteuning door DGIS van deze programma's, waarbij Nederlanders slechts op uitnodiging betrokken zouden zijn, geheel ten koste zou gaan van de DGIS-financiering van de meer 'gebruikelijke' onderzoeks-projecten, waarbij Nederlandse onderzoekers meer direct en op eigen initiatief betrokken waren. Vanaf September 1991 werd center openbaar duidelijk dat in verband met de lage salarissen in ontwikkelingslanden voor de totale financiering van deze programma's minder uitgaven werden voorzien dan de beoogde budgettoename voor onderzoek

¹ Enigszins naar het Nederlandse sectorradenmodel.

² Zie Ganuza 1990 en Pronk 1990.

³ Zie hiervoor Ontwikkelingssamenwerking 1992: sectie 4.1.

bedroeg, zodat in dat opzicht de Nederlandse onderzoekswereld er in de DGIS-financiering volgens verwachting helemaal niet op achteruit zou gaan ten gevolge van deze programma's. Ook werd in het najaar van 1991 bekend dat er in de universitaire samenwerkingsprojecten — het vroegere PUO (Programma Universitaire Ontwikkelingssamenwerking), nu MHO (Medefinancieringsprogramma Hoger Onderwijssamenwerking) — meer dan vroeger ook onderzoekselementen ingebouwd konden worden, waaruit bleek dat DGIS ook niet zijn steun aan symmetrische onderzoeksrelaties liet wegvallen, integendeel. Niettemin — en dat is mijn zesde observatie — bleven diverse onderzoekers grote aarzelingen over het nieuwe beleid te hebben en lieten enkelen zich uit in de zin dat zij zich als ontwikkelingsonderzoekers 'gepasseerd' en 'gedelegitimeerd' voelden. Ook bij de uitnodiging tot dit symposium werd gesproken van de vraag naar de legitimiteit van het Afrika-onderzoek in Nederland, maar voor zover hier nog een echo van de genoemde aarzeling doorklonk lijkt deze verder in de uiteindelijke opzet van dit symposium in een positieve, constructieve, richting omgebogen.

4.8. moet 'Ontwikkelingssamenwerking' ontwikkelingsgericht onderzoek per se financieren ?

Ten slotte mijn zevende observatie: financiering van onderzoek vanuit het budget van DGIS is mijns inziens maar een zeer beperkte grond voor legitimatie van ontwikkelingsgericht onderzoek. Hetzelfde geldt voor financiering vanuit internationale organisaties als de Wereldbank, de Food and Agriculture Organization (FAO), de International Labour Organization (ILO) en de United Nations Industrial Development Organization (UNIDO), of vergelijkbare Europese fondsen, ook al verschaffen deze, meer nog dan de Nederlandse overheid, een zeker prestige aan het onderzoek. Het is een diepgeworteld misverstand te menen dat werkelijk goed onderzoek dat echt op ontwikkelingsvraagstukken gericht is, 'eigenlijk' door Ontwikkelingssamenwerking ge-financierd zou moeten worden, ja, dat een goede minister voor

Ontwikkelingssamenwerking eigenlijk blij zou moeten zijn zulk onderzoek te mogen financieren, en het slechts uit een gebrek aan visie eventueel niet doet — ideeën die ik maar al te goed van mezelf ken van voor de tijd dat ik ook enigszins bij beleid betrokken raakte.

Hoe dit ook zij, er zijn naar mijn persoonlijke mening diverse andere bronnen van legitimatie. Eerst de interne of wetenschappelijke. Heel kort gezegd, wie wetenschappelijk werk levert dat echt goed is, of dat op een terrein ligt dat belangrijk is voor de ontwikkeling van de wetenschap, of dat bijdraagt aan een groep die in het Internationale wetenschapssysteem waardering geniet, vindt daarin al een legitimatie.¹ Maar er zijn naar dezelfde persoonlijke mening ook externe of maatschappelijke bronnen van legitimatie. Algemene min of meer mondiaal maatschappelijke overwegingen kunnen een onderzoek als belangrijk aanwijzen, bij voorbeeld ten aanzien van vredesvraagstukken. Nationale overwegingen kunnen op beperkte schaal hetzelfde doen, als bij-voorbeeld wordt ingezien dat het voor de internationale, ook econo-mische, contacten en positie van Nederland belangrijk is dat vanuit ons land goed onderzoek wordt gedaan ten aanzien van ontwikkelingen elders, in gevestigde maar met name ook in 'opkomende' of armere landen, die in het algemeen minder bekend en 'toegankelijk' zijn.² En ten slotte, een directe maatschappelijke vraag om ondersteuning met onderzoek van discussies, beleid of aeries waar dan ook, ongeacht of de vragende partij dat onderzoek zelf financiert maar niet ongeacht de maatschappelijke waardering van die discussie of dat beleid dan wel die

¹ Ik laat hier nu in het midden hoe men deze drie criteria en de hierna te noemen maatschappelijke legitimatie operationeel kan maken. Zie ook de bovengenoemde studie van Spaapen (1991) en het te verwachten verslag van een internationale *workshop*, in april 1993 te Amsterdam gehouden rond het vervolgproject van deze studie, alsmede het eindrapport van dit vervolgproject, beide te bestellen bij het secretariaat van de Commissie Overleg Sectorraden (COS), per adres: Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, Zoetermeer.

² Zulke nationale overwegingen betreffen ook onderzoek over typisch Nederlandse situaties of problemen.

acties, kunnen eveneens sterk legidmerend werken.

Dergelijke — hier gedacht als meer dan alleen persoonlijke — legitimaties kunnen de onderzoeker een aanzienlijke bevrediging en stimulans geven, maar hoeven niet de enige reden te vormen waarom deze persoonlijk gemotiveerd is bepaald onderzoek te doen. Laat hij of zij er in hemelsnaam ook gewoon zelf plezier in mogen hebben; maar dat is, naar ik aanneem, niet wat we op dit symposium met legitimatie bedoelen.

Hoe dit ook zij, het is — nogmaals — geen gebrek aan visie van Ontwikkelingssamenwerking als de in deze paragraaf genoemde legitimaties op zichzelf geen plicht of grond tot financiering door DGIS vormen; Ontwikkelingssamenwerking is immers door het parlement gehouden zijn middelen efficiënt en doelmatig te besteden voor de door datzelfde parlement goedgekeurde doeleinden van Ontwikkelingssamenwerking. De *Nota onderzoek en Ontwikkelingssamenwerking* (Ontwikkelingssamenwerking 1992) laat zien dat naast de genoemde nieuwe programma's voor lokatie-specifiek onderzoek ook in ruime mate financiering gegeven wordt aan internationale onderzoeksprogramma's en instellingen voor niet-lokatie-specifiek onderzoek, en, in de bilaterale ontwikkelingssamenwerkingsprogramma's, ook aan lokatie-specifiek en op onderzoekscapaciteitsopbouw gerichte onderzoeksprojecten buiten deze nieuwe programma's. Hierin schuilt ook een belangrijk element van continuïteit met vroeger beleid bij DGIS ten aanzien van onderzoek. Alleen wordt misschien wat operationeler op de functionaliteit van deze uitgaven ten aanzien van ontwikkelingsprocessen gelet.

De hier genoemde legitimaties kunnen echter wel een rol spelen in de discussies over de richting van onderzoeksuitgaven in het Neder-landse wetenschapsbestel in het algemeen, weike hoofdzakelijk *sub aegide* van de ministeries van Onderwijs en Wetenschappen (O & W) en Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (LNV) vallen, ook als de univer-siteiten en onderzoeksinstellingen daar zelf een belangrijke mate van zeggenschap in hebben.

5. En nu: het Afrika-onderzoek in Nederland

5.1. toespitsing op Afrika

Wat hebben bovengenoemde inleidende beschouwingen, beleidsuitgangspunten en observaties **nu** te maken met de maatschappelijke betekenis van Nederlands Afrika-onderzoek? Met opzet heb ik het bovenstaande algemeen gehouden, maar nu is het dan ook hoog tijd een en ander toe te spitsen en Afrika-specifiek te worden, al moet ik eraan herinneren dat ik verre van een Afrika-specialist ben. Ik moet mij beperken tot enkele punten.

5.2. Afrika als prioriteit

In het beleid van Ontwikkelingssamenwerking heeft Afrika als zodanig een hoge prioriteit. Helaas volgt deze uit de prioriteit die, in het bezig zijn met ontwikkeling, vanuit DGIS aan annoede-vraagstukken wordt gegeven: een dergelijke prioriteit leidt de aandacht als vanzelf naar een groot deel van Afrika, waar in de afgelopen 10-12 jaar de toch al uiterst beperkte materiele omstandigheden in plaats van verbeterd soms nog in belangrijke mate verslechterd zijn.

Als men dat wil is hieraan zeker een legitimatie voor Afrika-onderzoek te ontlenen, en wel op twee verschillende manieren. Enerzijds kan men deze beleidsprioriteit zien als een uiting van een 'algemene, min of meer mondiaal-maatschappelijke overweging' en kan men (mede) daarop een algemene, maatschappelijke legitimiteitsargumentatie opbouwen, welke dan niet op DGIS-financiering is gericht. Het kan alleen de vraag worden of de persoonlijke motivatie zich ook in deze legitimiteitsgrond vinden kan. In deze 'algemene overweging' staat immers de armoede van Afrika voorop, waarmee overigens vanuit Nederland niet alleen waarden als medelijden of naastenliefde maar ook die van menselijke solidariteit kunnen corresponderen. Er zijn hiernaast trouwens ook andere 'algemene overwegingen' denkbaar, die echter

minder met prioriteiten van ontwikkelingssamenwerking resoneren. Anderzijds kan men ook zich nader richten naar de basisprioriteiten betreffende armoede, de positie van de vrouw en naar de duurzame ontwikkeling en de operationalisering van het DGIS-beleid, en op de bij dit laatste noodzakelijke keuze van enkele concentratielanden of -regio's letten, alsmede op de in de desbetreffende 'DGIS-landendocumenten' aangegeven beleidsuitvoeringsprioriteiten voor bepaalde sectoren, die beogen door selectie en concentratie kwaliteitsverhogend te werken. Vanuit een onderzoeksgezichtspunt is het moeilijk deze keuzen en prioriteiten te volgen of te verantwoorden, maar zij geven wel een kader waarbinnen überhaupt van financiering van onderzoeksprojecten door DGIS sprake zou kunnen zijn. Er zijn trouwens nogal wat onderzoeksactiviteiten die in dit zogenaamde bilaterale kader door DGIS gefinancierd worden in Afrika, naar mijn indruk vooral in de medische en agrarische sector. Het laat zich aanzien dat deze financiering niet zal afnemen, al zal wel meer nadruk gelegd worden op werkelijk operationele versterking van onderzoekscapaciteit in Afrika en daarmee op afbouwen van het Nederlandse aandeel. Een dergelijke DGIS-financiering kan een tweede legitimatiebron voor Afrika-onderzoek in Nederland opleveren, en niet minder dan vroeger. Maar de nieuwe meerjarenprogramma's, in paragraaf 4 hierboven bij de zesde observatie genoemd, kunnen mijns inziens nog een nieuwe dimensie van legitimatie bieden. Als in het kader van deze programma's waarbinnen de Afrikanen zelf het initiatief hebben, zij Nederlandse Afrika-onderzoekers uitnodigen ter ondersteuning van hun onderzoek, is dat wel de sterkste legitimatie die het Nederlandse Afrika-onderzoek kan krijgen.

5.3. Lokaties

Voor deze nieuwe meerjarige programma's is er op een eerste lijst met in totaal elf mogelijke lokaties in ontwikkelingslanden ten minste een zestal met betrekking tot Afrika opgenomen, waarbij reeds in twee

specifieke gevallen (Mali en Tanzania) een begin is gemaakt met de implementatie. Dit op zichzelf wijst alweer op de prioriteit die Afrika in het beleid heeft.

Merkwaardigerwijze blijkt in de contacten met Nederlandse onderzoekers over deze meerjarige programma's dat bij hen zeer verschillend wordt gedacht over de kwaliteiten van Afrikaanse collega's en de mogelijkheid van dergelijke programma's in Afrika. Enerzijds wordt juist Afrika als voorbeeld genoemd, wanneer men tracht te betogen dat men in deze programma's niet alle initiatief en verantwoordelijkheid aan mensen in ontwikkelingslanden kan overdragen; daarvoor zou de onderzoekskwaliteit en het organisatorisch vermogen ter plaatse te gering zijn. Anderzijds wordt deze opvatting bestreden: de kwaliteit van de goede onderzoekers zou uitstekend zijn, en vele goede voorstellen voor onderzoeksprojecten en -programma's zouden — in reactie op de vele contacten met donoren — 'op de plank' klaarliggen, maar het erbarmelijke tekort aan financiële middelen en het gedeeltelijk wegvallen van overheidsbeleid in de tachtiger jaren zouden uitvoering van deze voorstellen ernstig belemmeren en zouden tot crisissituaties aan de universiteiten en onderzoeksinstituten geleid hebben, waarbij een deel van de opgebouwde onderzoekscapaciteit ongebruikt blijft en weer afbrokkelt.

Met opzet heb ik de formuleringen van de verschillende gezichtspunten hier nog zo gegeven dat zij niet geheel onderling tegenstrijdig zijn, maar de daaraan verbonden conclusies voor de betrokkenheid van Nederlandse onderzoekers bij deze programma's zijn dat wel. De een meent dat Nederlandse onderzoekers een minstens gelijke verantwoordelijkheid in deze programma's in Afrika moeten houden, de ander dat volledig overdragen van de verantwoordelijkheid aan de Afrikanen wel degelijk mogelijk is. De toekomst zal wel leren wie hier het meeste gelijk heeft.

5.4. uitdaging

Maar voor de Nederlandse Afrika-onderzoeker doet zich wel een interessante uitdaging voor. Zai hij of zij bereid en in staat zijn om een nieuwe rol op zich te nemen van 'uitgenodigde ondersteuning' voor onderzoek in Afrika, die zich in nieuwe programma's lijkt te zullen voordoen? Dat vraagt hier en daar misschien een andere bonding en andere kwaliteiten, en ook het onderzoeksmanagement in Nederland zai wellicht moeten wennen aan deze nieuwe mogelijkheid van *commitment without initiative* die organisatorisch waarschijnlijk nieuwe creativiteit vraagt. Hoe deze processen in de praktijk zullen gaan verlopen inclusief de mogelijke 'concurrentie' met niet-Nederlandse onderzoek(st)ers, is niet met zekerheid aan te geven. Hoeveel flexibiliteit er hier opgebracht moet en kan worden is waarschijnlijk ook iets dat de toekomst nog zai leren.

5.5. aanvullende legitimatiegronden

Afgezien van deze verschillende mogelijkheden voor legidmade van Afrika-onderzoek in Nederland vanuit het perspectief van Ontwikke-lingssamenwerking zijn de andere legitimatiegronden weike in para-graaf 4.8 werden genoemd, mijns inziens ook in aanzienlijke mate van toepassing. Maar ik zie het als buiten het bestek van mijn voordracht liggend om hier nader op in te gaan. Wel wil ik wijzen op een moeilijk vraagstuk daarbij, namelijk dat van de mogelijke arbeidsverdeling ten aanzien van onderzoek binnen een meer samenwerkend Europa. Het is denkbaar dat scherpe concurrentie tussen Europese onderzoeksinstel-lingen ontstaat, maar ook dat nieuwe mogelijkheden van contacten en samenwerking ontstaan die tot verdieping en kwaliteitsverbetering van het onderzoek leiden. Beide mogelijkheden kunnen bovendien naast elkaar bestaan. Ook dit vraagstuk moet ik hier nu verder laten liggen.

5.6. suggesties

Ten slotte waag ik het om a *litre personnel* enkele suggesties te doen die misschien kunnen bijdragen tot de maatschappelijke betekenis van Nederlands Afrika-onderzoek. Ik moet me daarbij wel nogmaals verontschuldigen dat ik als buitenstaander uit onkunde hier en daar de plank wellicht misla.

Een tendens die ik in de ontwikkelingseconomie zie opkomen zou ook voor het Afrika-onderzoek in het algemeen vruchten kunnen afwerpen, namelijk een zekere onderlinge afstemming tussen zogenaamd macro-onderzoek (dat zich met geaggregeerde begrippen bezig houdt) en micro-onderzoek (dat zich met concrete micro-gegevens bezig houdt), om te helpen grotere samenhangen in de werkelijkheid op het spoor te komen maar ook de gedetailleerde menselijke consequenties van (inter-)nationale gebeurtenissen en beleid te onderkennen.

Los daarvan is het goed steeds te bekijken waar er mogelijkheden voor samenwerking in lossere of vastere vorm, tussen Afrika-onderzoekers in Nederland liggen — en met onderzoekers elders in Europa. Zowel binnen als tussen universiteiten en onderzoeksinstituten heb ik de indruk dat men, uit wat voor overweging ook, allerlei vruchtbare mogelijkheden tot samenwerking bij ontwikkelingsonderzoek ongebruikt laat, maar ik kan niet goed beoordelen of dat bij het Afrika-onderzoek ook het geval is. Het lijkt soms wel of men anderen als concurrenten ziet, of dat men de eigen instelling of vakgroep zoveel mogelijk op de voorgrond wil brengen, in plaats van het onderzoek (en onderwijs) als zodanig te dienen.

Een bijzondere mogelijkheid van samenwerking is de multi-disciplinaire, die zeer moeilijk kan zijn, maar die ook, als de bijdragen van de verschillende disciplines van goede kwaliteit zijn en de bereidheid tot afstemming op elkaar groot, aanzienlijke vruchten kan afwerpen, juist bij ontwikkelingsonderzoek.

Van toenemend belang, ook zuiver wetenschappelijk gezien, is samenwerking in het Afrika-onderzoek met Afrikaanse onderzoek(st)ers zelf voor zover die daar de bereidheid en gelegenheid toe hebben.

Teveel is in het algemeen bij het onderzoek gericht op ontwikkelings-landen gebruik gemaakt van onderzoek(st)ers ter plaatse als, in feite, onderzoeksassistenten, en te weinig nog worden ze als volwaardige collega's (h)erkend, ook bij behoud van ieders eigen verantwoordelijkheid ten opzichte van de eigen onderzoekswereld. Er lijkt mij hier een situatie te groeien waar de criteria voor goede ontwikkelingssamenwerking grotendeels samenvallen met wenselijkheden voor goed onderzoek, zelfs in het geval van de meerjarige onderzoeksprogramma's.

Ten slotte, en dat is eigenlijk een onuitgesproken rode draad in mijn hele betoeg, lijkt het mij van groot belang dat onderzoekers zelf verantwoordelijkheid nemen, initiatief en plannen ontwikkelen voor hun eigen onderzoeksveld, en niet afwachten welke ontwikkelingen zich elders voordoen. Vanuit een goed doordacht en gemotiveerd eigen plan met ontplooiing van de eigen mogelijkheden kan men in feite ook veel beter inspelen op mogelijkheden die zich elders voordoen zonder daarvan teveel afhankelijk te worden. Dan is men ook, naar mijn ervaring, een veel vruchtbaarder gesprekspartner voor beleidsmensen. Met erkenning van elkaars verschillende verantwoordelijkheden en een beetje relativering van wat wel wordt genoemd de 'arrogantie van de macht' en de 'arrogantie van de geleerdheid' — of wat blijkbaar als zodanig wordt ervaren! — kan men, als eerder gezegd, heel wat aan elkaar hebben. Dat geldt voor DGIS — laat de Werkgemeenschap Afrika bijvoorbeeld eens het hoofd van de Directie Afrika van DGIS uitnodigen te spreken over waar het Afrikabeleid mee bezig is —, dat geldt minstens evenzeer voor de ministeries van O & W en LNV en de besturen van de eigen instellingen. Dergelijk eigen initiatief binnen en buiten Nederland kan een belangrijke bijdrage leveren tot versterking van de maatschappelijke betekenis van Nederlands Afrika-onderzoek in deze tijd.

Verwijzingen

- Commissie Methodiekontwikkeling Sectorraden Wetenschapsbeleid
1987 *Eindrapport*, Ministerie van Onderwijs & Wetenschappen, Den Haag: Staatsuitgeverij.
- Ganuza, E.
1990 'International co-operation: A Latin American perspective', in: C. Schweigman & U.T. Bosma, red.. *Research and development cooperation: The role of the Netherlands*, Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen, pp. 16-24.
- Head, J.G.
1974 *Public goods and public welfare*, Durham: Duke University Press.
- Oldham, C.H.G.
1980 'Reciprocity or dependence', in: P.J. Lavakare, A. Parthasarathi & B.M. Udgeonkar, red.. *Scientific co-operation for development: Search for new directions*, Sahibabad (India): Vikas, pp. 91-97.
- Onwikkelingssamenwerking
1992 *Nota onderzoek en ontwikkelingssamenwerking*, Ministerie van Buitenlandse Zaken, Afdeling Voorlichting, Den Haag: Staatsuitgeverij.
- Pronk. I/P
1WO 'Development research never can be neutral: A conference review', in: C. Schweigman & U.T. Bosma, red.. *Research and development cooperation: The role of the Netherlands*, Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen, pp. 168-173.
- Spaapen. J.
1991 *De kwaliteiten van wetenschappelijk en technologisch onderwerk*, Zoetenmeer: Commissie Overieg Sectorraden, Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen.
- Streeten. P.P.
1980 'Problems in the use and transfer of an intellectual technology', in: P.J. Lavakare, A. Parthasarathi & B.M. Udgeonkar, red., *Scientific co-operation for development: Search for new directions*,

Sahibabad (India): Vikas, pp. 52-56; ook in: *World Development*, oktober-december 1974.

Udgeonkar, B.M.
1980

'New directions for international scientific cooperation', in: P.J. Lavakare, A. Parthasarathi & B.M. Udgeonkar, red.. *Scientific co-operation for development: Search for new directions*, Sahibabad (India): Vikas, pp. 104-154.

Waardenburg, J.G.
1988

'Co-operation in social research', in: P. de Waart, P. Peters & E. Denters, red.. *International law and development*, Dordrecht: Nijhoff, pp. 21-28.

1989

'R & D cooperation in a North-South perspective: some theoretical and practical issues'. In: P.J. Lavakare & J.G. Waardenburg, red., *Science policies in international perspective: The experience of India and The Netherlands*, Londen: Pinter, pp. 108-122. 'Dilemmas in the design of a research policy for development cooperation: The case of DGIS', bijdrage gepresenteerd op het congres in Groningen: 'Development-related research in the Netherlands: A second look', 9-10 december 1992; verschijnt in het congresverslag, uit te geven door het Koninklijk Instituut voor de Tropen, Amsterdam.

ter perse

Wieberdink, A.
1990

'The ambivalence of international scientific co-operation: Case study on the impact of local and foreign agents on the efficacy of a problem-oriented research programme in Nicaragua', Department of Science Dynamics, Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

Hoofdstuk 2

DE KOLONISERING VAN DE ONDERZOEKER

Arie de Ruijter

1. Inleiding

Voor deze bijdrage heb ik mij de rol van dialectisch profeet aan-gemeten. Mijn eerste boodschap is heel simpel. Het loopt slecht met ons af, als collectief van onderzoekers op het terrein der niet-westerse maatschappijwetenschappen. Ik breng echter ook een tweede boodschap die de eerste ontkracht. Mijn profetie behoeft niet bewaarheid te worden. Onderzoekers moeten dan wel het initiatief heroveren op de bestuurders. Nu zijn zij slachtoffer van toenemende incorporatie in een omvattend en verdichtend systeem dat steeds meer regels opiegt en dat naleving daarvan eist op straffe van marginalisering of uitstoting. Nu worden de onderzoekers gekoloniseerd door de professioneel facultaire en universitaire bestuurders die hen in een houdgreep, zo niet wurg-greep nemen. Kortom, om met Balandier te spreken: *reprise d'initiative* is essentieel.

Ter adstructie van mijn stelling inzake het te keren onheil schets ik in bestuurlijke termen het onderzoekslandschap. Ik begin met de

infrastructuur, te weten de bekostiging. Hierna ga ik in op de structuur, *in casu* de organisatie-eenheden en daarbij geldende procedures en criteria. Ten slotte besteed ik aandacht aan de suprastructuur, de opvattingen en denkbeelden van de onderzoekers. Ik realiseer mij dat de — in elk geval terminologisch — gesuggereerde hiërarchie van factoren discutabel is. De directe wisselwerking acht ik essentieel. Hiervoor is juist de actieve participatie van de onderzoeker vereist.

2. Dynamiek van het wetenschapsbeleid sinds 1980

De jaren tachtig waren voor de universiteiten ook op onderzoeksgebied een roerige tijd. Een veelheid aan overheidsmaatregelen had hetzij direct hetzij indirect effect op het onderzoek. Het is de periode van de grote herstructureringen. Voor verschillende wetenschappen komen daar de diep ingrijpende Taakverdeling en Concentratie (TVC) en Selectieve Krimp en Groei (SKG) bezuinigingsrondes bij.

Voor onderzoek is met name relevant de introductie van het voorwaardelijke financieringsstelsel (VF). Dit heeft enkele positieve effecten gesorteerd. Immers, de omvang van het onderzoeksvolume van een groep onderzoekers werd niet meer bepaald door de aantallen onderwijsvragende studenten, zodat kwaliteit, produktie en relevantie van het onderzoek op zich bepalende factoren werden. Een relativerende opmerking is overigens wel op zijn plaats. In de praktijk bleef een koppeling met onderwijsvolume bestaan, al was die koppeling indirecter en beperkter. Ook de selectie op kwaliteit viel tegen, terwijl de vereiste omvang van minimaal vijf mensjaren en een vijfjaars-programmering geleid heeft tot gekunstelde constructies, althans in die sectoren waar — veelal op zeer goede gronden — een andere praktijk bestond. Dit gold onder meer de niet-westerse maatschappijwetenschappen.

De afgelopen jaren hebben een wederzijds accommodatieproces te zien gegeven. Enerzijds gingen onderzoekers zich in elk geval in hun

voorstellen conformeren aan de regels van het nieuwe stelsel. Anderzijds gaven de beoordelende instanties in hun beoordelingspraktijk in toenemende mate blijk oog te hebben voor het specifieke karakter van allerlei disciplines. Tegelijkertijd heeft de voorwaardelijke financiering bijgedragen aan op- en uitbouw van intermediaire onderzoekerorganisaties.

Net nu een zekere rust en stabiliteit weerkeren, en de voorwaardelijke financiering (mede door enkele wijzigingen in procedures en criteria) zijn vruchten begint af te werpen, komt men vanuit het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen (O & W) met nieuwe diep ingrijpende maatregelen. Stabiliteit lijkt te zijn verworven tot een dreiging die gekeerd moet worden! Ik doel hierbij met name op twee zaken: de invoering van een nieuw financieringsmodel en de komst van onderzoekscholen.

Het den jaar geleden ingevoerde Plaatsen-Geld Model (PGM) wordt dit jaar (1993) vervangen door de WOBEK (Wetenschappelijk Onderwijs Bekostigingssystematiek). In dit nieuwe stelsel wordt het merendeel (circa 80 procent) van de in het PGM opgenomen onderzoeksmiddelen ondergebracht in het zogenaamde 'Maatschappelijke Overwegingen Compartiment' (MOC). Verder wordt vijftien procent van het onderzoek als basisvoorziening aangemerkt. De concrete omvang per universiteit is gerelateerd aan de omvang van de onderwijsmiddelen van die instelling. Hiernaast wordt vijf procent van het onderzoek ondergebracht in een compartiment dat verdeeld zal worden op basis van het aantal gerealiseerde promoties. Ten slotte is er nog een vierde element: onderzoekschoolparticipatie.

Sturing van het onderzoek op grond van zowel wetenschappelijke als maatschappelijke Overwegingen zal plaatsvinden via veranderingen in de omvang van het MOC. Deze sturing zal enkele procenten per jaar kunnen bedragen. Het moge duidelijk zijn: de overheid stuurt via financiële prikkels het onderzoek, niet op het niveau van projekt of programma maar op dat van de sector, een eenheid die een aantal verwante disciplines omvat.

Probleem is dat het nieuwe model geen relatie heeft met de

alledaagse universitaire (onderzoeks-)werkelijkheid. Omdat de omvang van het MOC als restpost is berekend (het nieuwe stelsel moet budgettair neutraal worden ingevoerd) bevat dit compartiment ook allerlei middelen die voorheen in het PGM als specifieke, buitenmodelmatige toewijzingen waren opgenomen in de rijksbijdrage. Het gaat hierbij om middelen voor auditorenondersteuning en voorzieningen in het kader van de arbeidsvoorwaarden. Het is misleidend, incorrect en ongewenst de middelen in het MOC louter als onderzoeksmiddelen aan te duiden. Het gevaar is allesbehalve denkbeeldig dat over enkele jaren iedereen de huidige gang van zaken vergeten is. De universiteiten zullen dan worden aangesproken op het geld dat ze volgens het model voor onderzoek krijgen. Dit kan tot problemen leiden bij de verantwoording indien er discrepanties optreden tussen de werkelijk aan onderzoek bestede bedragen en de modelmatige omvang van het onderzoekscompartiment. De bestuurders zullen dit — na al dan met rituele protesten — ongetwijfeld wel weer afwentelen op de onderzoeker. Zij kunnen hiervoor beproefde instrumenten hanteren: het herijken van de outputnormen of het op papier goedkoper maken van het onderwijs. De sluipende taakverzwaring voor de individuele wetenschappelijke medewerker zal geherdefinieerd worden als doelmatigheidsverbetering en kwaliteitsverhoging door beter management. Met gepaste trots zal de bestuurder wijzen op de strenger recrutering van nieuw personeel, de reëler beoordeling van de wetenschappelijk medewerker, het gunstiger onderzoeksklimaat. Kortom, uiteindelijk zullen ministeriele en universitaire bestuurders ook deze aangelegenheid als een succes definiëren, evenzeer als zij dit gedaan hebben bij de TVC en SKG operaties. Het ministerie heeft hiernaast een bijkomend voordeel. In de den jaar dat het PGM is toegepast is er een verschil van zo'n den procent ontstaan tussen de volgens het model benodigde middelen en de beschikbaar gestelde middelen. Dit heeft geresulteerd in een generale korting op de uitkomsten van het PGM met — u raadt het al — zo'n den procent. Deze onderfinanciering is in de WOBK structureel in de onderwijsprijzen en onderzoeksbedragen verwerkt. Dat vuiltje is dus ook weer weggewerkt.

3. Onderzoekscholen

In de nieuwe bekostigingssystematiek is de onderzoeksschoolcompartiment niet ingevuld. Dat is echter duidelijk. De minister heeft al aangekondigd dat als het onderzoeksschoolsysteem tot voile wasdom is gekomen, in de middelentoe wijzing hiermee rekening zal worden gehouden. Het laat zich aanzien dat het effect hiervan aanzienlijk zal zijn. Onderzoeksschoolvorming raakt namelijk niet alleen de bekostiging maar ook met name de organisatie van het onderzoek en de selectie van onderzoeksgebieden en groepen. Hiermee is het fenomeen onderzoeksschool niet slechts een component van de WOBK, maar een essentieel beleidsinstrument van de overheid.

Het lijkt alsof de overheid de onderzoeksschool zelfs ziet als de panacee voor een aantal problemen. Met de onderzoeksschool zou veel effectiever dan met de netwerken ten behoeve van aio's (assistenten in opleiding) uit de tweede helft van de jaren tachtig het probleem van een adequate tweefasenstructuur opgelost kunnen worden. Door de cursusduurverkorting is er voor een gedegen tweedefase-opleiding meer behoefte ontstaan aan gestructureerd onderwijs in combinatie met een goede begeleiding van aio's. Tevens kunnen betere voorwaarden voor de vorming van topkader gerealiseerd worden. De opleiding van nieuwe generaties onderzoekers wordt immers in handen gegeven van prominente onderzoekers. Deze krijgen hiertoe ook zelfstandige organisatie-eenheden tot hun beschikking, te weten — vergelijk de Wet op het Wetenschappelijk Onderwijs (WVO) — onderzoeksinstituten met budgetbevoegdheden. In dit kader kan ook internationalisering beter van de grond komen. Verder wordt met onderzoekscholen een profileringsbeleid gerealiseerd. Er is een bundeling van inspanningen op zorgvuldig geselecteerde strategische gebieden nodig vanwege de beperkte omvang van het onderzoekspotentieel. Dit vereist een concentratie van schaarse middelen om versnippering te vermijden en kritische massa te genereren. Profilering via onderzoekscholen impliceert dus ook selectiviteit. Er moeten keuzes worden gemaakt ter zake van onderzoeksgebieden, oriëntatie, niveau en locatie, opgeleiden en opleiders-onderzoekers op

grond van kwaliteitsoverwegingen. De Koninklijke Academie van Wetenschappen (KNAW) heeft indachtig deze overwegingen het *Protocol Erkenningsprocedure Onderzoekscholen* opgesteld. De hierin opgesomde tien beoordelingscriteria vloeien min of meer rechtstreeks voort uit de hierboven kort weergegeven ministeriele motieven en doelen.

De beleidsmakers zullen invoering van onderzoekscholen ongetwijfeld definiëren als een belangrijke stimulans voor onderzoek, als het instrument bij uitstek om onderzoeksvolume, onderzoekskwaliteit, en internationale samenwerking te bevorderen. Zij zullen het beleid inzake onderzoeksschoolvorming omschrijven als een proces van *consensus engineering* waarbij verschillende belangen en opvattingen over wat er moet gebeuren in het universitaire bestel met elkaar worden verzoend (Hazeu 1992: 109). Zij zullen zich ten slotte publiekelijk afvragen waarom het zo lang heeft moeten duren alvorens naar dit instrument werd gegrepen om dan retorisch te antwoorden dat onderzoekers beleidsimpulsen nodig hebben. Hiermee is hun ingreep gelegitimeerd, vooral als deze definitie van de situatie niet wordt aangevallen. Beleidsmakers hebben in dezen het tij mee. Er is bij politicus en burger een vrij negatief beeld van de academicus/onderzoeker ontstaan, *casu quo* geconstrueerd. Hier komt bij dat het beleid inzake onderzoeksschoolvorming appelleert aan het ‘gezonde verstand’. Zeg eerlijk: wie is voorstander van het blijvend financieren van ‘sub-optimaal’ onderzoek? Wie is voor onduidelijke en tijdrovende bestuursstructuren? Wie is niet voor het realiseren van post-doc plaatsen (voor recent gepromoveerde onderzoekers) in de context van het inrichten van centra voor kwalitatief hoogwaardig onderzoek? Wie is tegen professioneel management voor en door de onderzoeker zelf? Wie is tegen samenwerking en coördinatie? Wie is tegen profilering, budgetdefensie, kwaliteitsbewaking, doelmatigheidsverhoging? Niemand toch! Al te snel wordt echter in zo’n klimaat ‘vergeten’ dat geformuleerde doelen onbedoelde, onverwachte en contraproductieve effecten kunnen sorteren. Ik wil dit illustreren door de criteria waaraan onderzoekscholen moeten voldoen aan een nadere analyse te onderwerpen. Ik spits dit toe op de

niet-westerse (maatschappij-)wetenschappen.

4. Onderzoeker en bestuurder

Ik heb betoogd dat de onderzoeker min of meer de gevangene van de bestuurder is. De bestuurder heeft door zijn strategische positie in de universitaire arena een belangrijke invloed op de ontwikkelingskansen van een onderzoeksveld. Zijn wapens zijn onder meer middelenallocatie en regelgeving. De onderzoeker als ‘speelbal’ van de bestuurder wordt versterkt door het quoteringsstelsel. Om het proces van onderzoekschoolvorming in goede banen te laten verlopen, is er de bestuurlijke afspraak gemaakt per jaar slechts een klein aantal onderzoekscholen voor erkenning voor te dragen. Ongetwijfeld is dit goed bedoeld. Effect is echter een *rat race*. De onderzoeker vertrouwt — wellicht door schade en schande wijs geworden — het spel niet geheel; hij wil voorop staan. Hij kent ook het gezegde: wie het eerst komt, het eerst maalt. Wie zegt hem immers niet dat het proces weer halfweg wordt gestaakt, dat stimuleringsgelden al na enkele jaren zijn uitgeput, dat via prioritering de *pecking order* tussen (vestigingen van) disciplines wordt vastgesteld? Hij heeft immers geleerd dat de zekerheid van vandaag de onmogelijkheid van morgen is! Met name prestigieuze wetenschapsgebieden waarmee instellingen eer inleggen worden naar voren geschoven. De niet-westerse maatschappijwetenschappen behoren niet tot deze categorie. Overigens biedt deze ‘marginaliteit’ paradoxaal genoeg kansen tot sturing door de onderzoekers zelf. Als bestuurders de niet-westerse maatschappijwetenschappen niet profilerend genoeg vinden laten ze onderzoekers wellicht ruimte voor zelforganisatie.

Ik wil ook nog op een ander aspect wijzen. Voor erkenning moet een onderzoekschool aan een groot aantal eisen tegelijkertijd voldoen (een samenhangend onderzoeksprogramma; een omvang van minimaal zo’n 40 aio’s; de vorm van een onderzoeksinstituut conform de WWO; landelijke, of in elk geval bovenlokale dekking; (inter)nationale

reputatie van de kernonderzoekers). Elk van deze criteria is op zich legitiem en waardevol. In combinatie leiden zij echter tot een problematische situatie voor de niet-westerse maatschappijwetenschappen, met name omdat de eisen onderling op gespannen voet staan. Zo vereisen schaal en kwaliteitselectie een landelijke samenwerking. Dit gaat echter ten koste van de interne samenhang van het onderzoeksprogramma. Alleen in zeer abstracte termen valt een eenheid te construeren in het bonte geheel van onderzoeksactiviteiten. Het op elkaar betrekken van heterogene onderzoeksgebieden impliceert het aanwijzen van concentratieregio's en kernonderwerpen. Dit leidt tot een machtsstrijd tussen onderzoekers die hun deelbelang en deskundigheid gaarne als algemeen belang en als kernthematiek van het onderzoeksveld presenteren. Noodgedwongen blijft er in een afgebakende programmering minder ruimte voor individuele voorkeuren. Toch kan men zich niet buiten de arena plaatsen. Het risico is te groot dat men dan niet meer in aanmerking komt voor de schaarse aio-plaatsen, om nog maar te zwijgen van de postdoc-posities. Aio's en post-docs moeten immers strategisch worden ingezet. Deze zullen met andere woorden over enkele jaren waarschijnlijk alleen nog aan onderzoekschoolparticipanten worden toegewezen. Ik verwacht dat hetzelfde gaat gebeuren met de steun die gegeven wordt door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO). Onderzoekscholen zullen een sterke zuigkracht gaan uitoefenen, zowel wat de open projectcompetitie aangaat, als — en met name — met betrekking tot de verschillende soorten NWO-programma's (onder andere PIONIER, PROMINENT).

5. Specifieke problemen voor de niet-westerse maatschappijwetenschappen

Hier komen nog enkele complicaties bij. Allereerst is er sprake van een moeilijke programmering vooraf in de niet-westerse gebieden. Externe omstandigheden kunnen zich in een perspectief van vijf jaar sterk

wijzigen. Verder ontstaat er vanwege het veronderstelde belang van het penvoerderschap van een onderzoekschool — een instelling profileert zich wellicht vooral door de onderzoekscholen waarvan zij de penvoering heeft — meer dan eens een oneigenlijke strijd tussen onderzoekers. Deze wordt geïntensiveerd door de voorgeschreven juridische vorm, te weten een (interuniversitair) onderzoeksinstituut. Formeel houdt dit namelijk overdracht van bevoegdheden in naar de penvoerende universiteit. Deze aantasting van de autonomie van de instelling zal veel universiteitsbestuurders zwaar op de maag vallen, vooral als het belangrijke wetenschapsgebieden betreft. Het heeft met andere woorden ook zo zijn voordelen klein en marginaal te zijn. Om de voordelen te gelde te maken is wel een sterke landelijke bundeling van onderzoekers op ‘werkvloer’-niveau vereist. Deze bundeling is echter pas dan effectief als er een verankering is in sterke onderzoekerorganisaties. Die bestaan nu nauwelijks in de niet-westerse maatschappijwetenschappen. Er is sprake van een geringe organisatiegraad. Deze is overigens verklaarbaar uit langdurig verblijf buitenlands van de onderzoekers, en de al dan niet gecultiveerde weerzin van veel onderzoekers participant (*in casu* partisaan) in het bestuurscircuit te worden.

Ten slotte is voor de niet-westerse maatschappijwetenschappen nog het bijkomend probleem dat veel onderzoek mede ingegeven is door politieke, economische en humanitaire motieven. Veel onderzoek kan zelfs niet uitgevoerd worden op lokatie zonder die oriëntatie op bruikbaarheid en toepasbaarheid in het kader van ontwikkelingshulp. Toestemming en financiering zouden achterwege blijven. Fundamenteel en toegepast onderzoek verschaffen elkaar zodoende bestaansmogelijkheden. Ze verketteren elkaar ook vaak wederzijds. Ze kunnen echter niet zonder elkaar, ook niet in de context van onderzoekschoolvorming. Hierdoor verkeren onderzoekers in het spanningsveld, opgeroepen door de eisen vanuit verschillende financieringsbronnen. Voor de niet-westerse maatschappijwetenschappen zijn dit met name de ministeries voor Onderwijs en Wetenschappen en Ontwikkelingssamenwerking. Beide ministeries hanteren andersoortige criteria. De opdracht voor de onderzoekers is nu een balans te vinden in het voldoen aan deze criteria.

Het gaat er om de diversiteit in onderzoeksstijlen, onderzoeksdoelen en onderzoeksproducten in een kader te organiseren zonder overigens te streven naar een hybride produkt of activiteit. Dat is altijd al lastig. Deze hamer-aambeeld situatie is recent echter nog eens aangescherpt, enerzijds door het aanleggen van ‘zuiver-wetenschappelijke’ criteria bij onderzoekschoolerkenning en anderzijds door de beleidswijziging op het Ministerie van Ontwikkelingssamenwerking inzake onderzoek. Het nieuwe beleid is gericht op het opbouwen van onderzoeksexpertise in ontwikkelingslanden, op kennisoverdracht, op bruikbaarheid voor concrete ontwikkelingsprojecten, op het laten bepalen van de onderzoeksprobleemstellingen en onderzoeksagenda door instanties en personen uit de ontwikkelingslanden zelf. Dit maakt het er in programmatische zin niet eenvoudiger op. Immers, bij onderzoekscholen moeten de programma’s vooraf scherp omlijnd zijn, en de produkten moeten gericht zijn op de Internationale academische gemeenschap.

6. Conclusie: Een taak voor intermediaire organisaties van onderzoekers

In het voorgaande heb ik eenzijdig op gevaren en problemen gewezen. Ik had hierbij slechts een oogmerk. Be wil — overigens in het goede gezelschap van Ministerie van O & W, KNAW, NWO en de Vereniging van Samenwerkende Nederlandse Universiteiten (VSNU) — de onderzoekers oproepen zich in de discussies te mengen. Zij moeten zelf het voortouw nemen bij uitwerking en implementatie van onderzoekscholen. Zij zijn zich vanuit hun expertise en (deel)belang wellicht het best bewust van de vele voetangels en klemmen, van de mogelijke contraproductieve effecten van allerlei maatregelen.

Voor wat de niet-westerse maatschappijwetenschappen betreft is hiertoe een mentaliteitsverandering bij veel onderzoekers nodig. Nog al te vaak wenden onderzoekers zich neerbuigend, smalend of rancuneus van besturen af. Zij laten de beslissingsmacht dan aan de bestuurders.

De vrijheid om de eigen onderzoeksagenda met daarbij behorende prioriteiten en criteria vast te stellen wordt niet gegeven, die moet worden veroverd.

Met name is hier mijns inziens een belangrijke rol weggelegd voor intermediaire, instellingsoverstijgende organisaties van onderzoekers zelf. De dubbelrol van collega en concurrent kan hierin binnen zelf geformuleerde spelregels gestalte krijgen. Juist in deze overkoepelende onderzoeksorganisaties, zoals WOTRO-werkgemeenschappen, kan de spanning tussen bestuurlijk instellingsbelang en inhoudelijk discipline- of regio-belang worden gereguleerd en gebalanceerd. Zo'n scharnier-positie vereist echter kracht en macht. Deze ontbreken nog te zeer.

7. Postscriptum

Overigens heeft zich sinds april 1992, toen deze lezing werd uitgesproken, de situatie voor de niet-westerse wetenschappen positief ontwikkeld. In de loop van 1992 is er een reeks afspraken tot stand gekomen tussen de verschillende eenheden die zich richten op de niet-westerse wereld. Binnen deze constellatie van disciplines is een drietal samenhangende clusters ontstaan: Centrum voor Niet-Westerse Studies (CNWS, Rijksuniversiteit Leiden), Centrum voor Azie-Studies Amsterdam (CASA) van de Universiteit van Amsterdam en de Vrije Universiteit, en het Centre for Resource Studies (CERES) van de Rijksuniversiteit Utrecht, het Institute for Social Studies, de Katholieke Universiteit Nijmegen, de Landbouwniversiteit Wageningen, de Universiteit van Amsterdam en de Vrije Universiteit. In goed overleg zijn 'kartelafspraken' gemaakt. Deze zijn gebaseerd op het specifieke profiel van elk van de centra. Tezamen dekken zij het gehele gebied van de niet-westerse studies. CNWS is door de NWO gehonoreerd in de Stimulansronde van 1991. CASA (als sectie van de Onderzoeksschool Sociale Wetenschap Amsterdam), en CERES zijn beide ingediend bij de NWO voor de Stimulansronde 1992. Deze uitkomst geeft aan dat het

zelforganiserend vermogen van de niet-westerse studies een acceptabel niveau heeft. Dit geeft vertrouwen voor de toekomst.

Verwijzing

Hazeu, C.A.
1992

‘Onderzoescholen: De beleidsontwikkeling sinds "Vorming in voren"’, *Universiteit en Hogeschool: Tijdschrift voor Wetenschappelijk Onderwijs*, 38,3: 109-118.

Hoofdstuk 3

AFRIKA-ONDERZOEK IN NEDERLAND

een wetenschapstheoretisch perspectief

Peter Kloos

1. Inleiding

Dit symposium over de maatschappelijke betekenis van Nederlands Afrika onderzoek bedoelt de discussie te stimuleren over de wenselijkheid, de legitimiteit en de toekomst van Afrika-onderzoek in en vanuit Nederland, en mijn bijdrage daaraan is er een vanuit een wetenschapstheoretisch perspectief. Over Afrika zal ik zwijgen, ik ben ten slotte geen Afrikanist. Wat mij vooral interesseert is de vraag naar het *waarom* van onderzoek in *Afrika* — de wereld telt immers zovele andere plaatsen waarop onderzoekers hun keuze kunnen laten vallen.

De meeste wetenschapstheoretische perspectieven lenen zich slecht om op zo'n vraag antwoord te krijgen — ze zijn te abstract en te zeer gericht op wetenschaps-interne dynamiek.

Mijn keus is daarom gevallen op enkele zienswijzen van de zogenaamde Stamberger wetenschapsdynamici, die in de jaren zeventig

verenigd waren in een Max Planck Instituut in Starnberg, bij Munchen. Het boeiende van hun benadering ligt naar mijn oordeel in de manier waarop zij getracht hebben zicht te krijgen op de manier waarop een wetenschap, of *de* wetenschap, gestuurd wordt. Wat de Starnbergers van de meeste wetenschapsfilosofen voor hen onderscheidt is dat zij daarbij aandacht besteden aan zowel *wetenschaps-interne*, als *wetenschaps-externe* factoren. Tot de eerste horen logische consistentie, empirische gefundeerdheid, en dergelijke. De externe factoren zijn van maatschappelijke en culturele aard (Bohme *et al.* 1972). Om zicht te krijgen op de verhouding tussen interne en externe factoren dient een van de kernbegrippen van de Starnberger filosofie:

het begrip *alternatief*. Alternatieven in de wetenschap zijn alle mogelijkheden voor wetenschapontwikkeling die niet worden uitgesloten op grond van interne regulerende mechanismen. Het punt waar het nu om draait is dat in de ogen van de Starnbergers de feitelijke ontwikkeling van de wetenschap niet is te voorspellen op grond van alleen intern-regulerende factoren. Er zijn altijd diverse wegen open — er zijn altijd verschillende alternatieven — en de keuze daaruit wordt niet gemaakt op grond van intern-wetenschappelijke overwegingen, maar op grond van opvattingen, wensen en belangen die heersen in de sociale omgeving waarvan de wetenschap, of misschien liever gezegd de onderzoeker, deel uitmaakt.

2. Regio van onderzoek als alternatief in de wetenschap

Alternatieven zijn er natuurlijk volop ook in de niet-westerse sociaal-culturele wetenschappen. Een categorie van zulke alternatieven betreft *regio van onderzoek*. Je zou kunnen verdedigen dat de niet-westerse sociaal-culturele wetenschappen de hele wereld als onderzoeksveld hebben. Tot op zekere hoogte is dat ook zo. In de eerste plaats principieel gezien, in de tweede plaats feitelijk gezien. Neem de antropologiebeoefening in Nederland. Welbeschouwd zijn er niet zo heel veel landen

waarin geen Nederlandse antropologen hebben gewerkt (zie Kloos 1981). Maar zo'n uitspraak verhult het feit dat er over een tijdsperiode van enkele tientallen jaren patronen van voorkeur voor bepaalde regio's te zien zijn. En dat geldt *in optima forma* voor Afrika.

3. Belangstelling voor Afrika

Momenteel staat Afrika volop in de belangstelling. Er is een leerstoel (Rijksuniversiteit Leiden), een Afrika-Studiecentrum, een landelijke Werkgemeenschap, enzovoorts. Dat contrasteert met de eerste helft van de twintigste eeuw, toen Nederlandse antropologen (toen nog nauwelijks zo genoemd) geen enkele belangstelling hadden voor Afrika — op een uitzondering na: Sjoerd Hofstra, die als leerling van Steinmetz en later van Westermann en Malinowski in het begin van de jaren dertig veldwerk deed in Sierra Leone — onderzoek dat overigens niet vanuit Nederland werd ondernomen en ook niet door een Nederlandse sponsor werd gefinancierd.

In een verder verleden was dat echter weer anders. Toen Nederlanders actief betrokken waren bij de handel, inclusief de slavenhandel, en in het bezit waren van een aantal forten op de Westafrikaanse kust, bestond er in Nederland wel degelijk belangstelling voor Afrika. Denk aan de zeventiende-eeuwse compilatie van Olfert Dapper (1676), aan het werk van Willem Bosman (1703). Met de verschuiving van economische en politieke belangen, waarbij Nederlands-Oost-Indië het brandpunt werd en Nederland in 1872 de laatste Afrikaanse belangen afstond aan Engeland, raakte de niet-westerse sociaal-culturele wetenschap totaal gedomineerd door Indonesië-studiën. Het ontstaan van instellingen zoals het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Oost-Indië (KITLV), en het Koloniaal Instituut getuigen daarvan.

De belangstelling voor Afrika onder onderzoekers kwam pas op toen er na de Tweede Wereldoorlog economische belangstelling voor Afrika

ontstond, en vooral kleine ondernemers behoefte hadden aan informatie omtrent een continent dat vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw buiten het Nederlandse blikveld was geraakt. Het Rotterdamse Afrika-Instituut, daterend van 1945, was het gevolg, en het huidige Afrika-Studiecentrum en in feite ook de leerstoel sociologie en cultuurkunde van Afrika zijn uit dat Rotterdamse Instituut voortgekomen (zie uitvoeriger: Kloos 1992).

4. Andere overzeese gebieden

Op zichzelf is dat in het geheel niets nieuws: de wetenschappelijke belangstelling in Nederland voor overzeese gebieden blijkt voortdurend gestuurd te worden door politieke en economische belangen van het moment. Laat ik daarvan een klein aantal voorbeelden op een rijtje zetten. Ik begin met Indonesië. Al heel vroeg in de geschiedenis van de Nederlandse bezitsdrang in Indonesië, namelijk in de achttiende eeuw, toen het niet eens de Nederlandse regering maar de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) was die de lakens trachtte uit de delen in Oost-Indië, beseften de topbestuurderben dat koloniaal bestuur kennis van taal en gewoonten vereiste. Dit besef leidde tot een opleiding voor bestuursambtenaar, die op den duur een universitaire status kreeg, aan de Rijksuniversiteit Leiden in de eerste plaats. Volkenkunde was volkenkunde van Indonesië, de studie van gewoonterecht was *adatrecht*, enzovoorts. Hoe nauw deze opleiding, indologie genoemd, verbonden was met koloniale belangen blijkt uit de stichting van een parallelle opleiding, aan de Rijksuniversiteit Utrecht: dat gebeurde op instigatie van vertegenwoordigers van onder andere het bedrijfsleven. Dezen waren van oordeel dat sommige Leidse geleerden bedenkelijk radicale ideeën verkondigden, die via bestuursambtenaren wel eens de Indonesiërs zelf zouden kunnen bereiken (zie Feddema & van den Muyzenberg 1978).

Interessant is wat er gebeurde toen Nederlands-Oost-Indië in 1949 de Republiek Indonesia werd. Ik noem drie ontwikkelingen. In de eerste

plaats werd de belangstelling voor Indonesië omgezet in belangstelling voor Zuid- en Zuidoost-Azië. In de tweede plaats ontstond ineens grote belangstelling voor een stukje Nederlands-Indië dat aanvankelijk niet werd overgedragen: Nieuw-Guinea. Er kwam — al zou het een eendagsvlieg blijken — een onderzoeksprogramma, van de hand van Jan van Baal, en de *Bijdragen tot de Taal, Land- en Volkenkunde* publiceerde voor het eerst in meer dan honderd jaar een Nieuw-Guineanummer. In de derde plaats groeide ineens de belangstelling voor West-Indië. Onder leiding van Van Lier en Kobben kwam er in Nederland een onderzoeksprogramma voor Suriname — alsmede een Surinamenummer van de *Bijdragen*. Toen Nieuw-Guinea Iriyan Jaya werd verdween de belangstelling weer snel, maar Suriname — tot 1978 deel van het koninkrijk — bleef langer in het blikveld, maar werd wel deel van het Caraïbisch gebied. Er waren dan ook heel wat meer Surinamers in Nederland dan Papoea's. Indonesië leek op de achtergrond te geraken.

Echter, toen de relaties met Indonesië weer beter werden keerde het KITLV terug tot de Indische moederschoot. De verruiming van de belangstelling was duidelijk geweest en hing klaarblijkelijk direct samen het karakter van de internationale politiek-economische relatie tussen Nederland en Indonesië.

Hoe sterk internationale relaties wetenschappelijke belangstelling bepalen kan verder blijken uit de geschiedenis van het Nederlands onderzoek in een land als Sri Lanka dat anderhalve eeuw deel uitmaakte van het gebied van de Verenigde Oost-Indische Compagnie. Afgezien van inheemse bronnen kennen we Sri Lanka al heel lang uit interessante externe bronnen. Uit Chinese bronnen bij voorbeeld, en na het begin van de zestiende eeuw A.D. uit Portugese bronnen. Wanneer de VOC vanuit Batavia het gezag overneemt verschijnen er schitterende compilaties in het Nederlands. Nederlandse bijdragen tot de kennis van Ceylon verdwijnen echter vanaf het moment dat de Engelsen in een van *hunfits of absence of mind* van Ceylon een *Crown Colony* maken. De publikaties zijn nu van de hand van Engelsen! Pas na de Tweede Wereldoorlog komen de Nederlanders er als onderzoekers terug: twee

onderzoekers die vanwege de verslechterde politieke relatie niet meer naar Indonesië mogen zijn de pioniers. Het Sri Lanka onderzoek komt echter pas goed op gang wanneer Jan Pronk als Minister van Ontwikkelingssamenwerking van het land een ‘concentrateland’ maakt.

5. Conclusie: De allocatie van schaarse middelen

Om allerlei redenen heb ik alleen gesproken over de wisselvalligheden van onderzoek voor zover het betreft Indonesië, Afrika als geheel, en Sri Lanka. Maar mijn stelling is dat nauwkeurig onderzoek naar de onderzoeksrelatie tussen Nederland en andere ontwikkelingslanden in

grote lijnen hetzelfde patroon zal opleveren.

Welk mechanisme is voor dat patroon verantwoordelijk? Ik denk dat dat heel simpel is: een verwachting omtrent nuttige kennis, die tot uitdrukking wordt gebracht in de beschikbaarstelling van geld voor

onderzoek.

Voor Nederlandse onderzoekers ligt in het algemeen gesproken de hele wereld open, en er zijn zeker onderzoekers die zich niet laten leiden door de beschikbaarheid van schaarse middelen. De algemene patronen die er zijn te constateren in de grotere aantallen worden wel degelijk door de allocatie van schaarse middelen bepaald, gedempt door gedane investeringen in de vorm van mensen en bibliotheken. Dat in Nederland de Indonesiestudien weer zo gemakkelijk konden worden opgenomen na een periode van politieke afkoeling hangt direct samen met mensen en middelen die die periode hebben overbrugd.

Er is geen enkele reden om aan te nemen dat het effect van de beschikbaarstelling van schaarse middelen in de naaste toekomst anders zal zijn. En op basis daarvan kan je allerlei boeiende en falsificeerbare voorspellingen doen. Wat Afrika betreft, bijvoorbeeld. De economische verwachtingen betreffende Afrika van het begin van de naoorlogse periode waardoor de Afrikanistiek in Nederland opkwam zijn niet uitgekomen — maar een andere belanghebbende, namelijk het

ministerie van Ontwikkelingssamenwerking, is ingesprongen (Smit & van Velzen 1988). De huidige bewindsman, minister Pronk, heeft dat beleid gecontinueerd en dat impliceert voor de komende jaren een goed klimaat voor onderzoek in Afrika. Er hangt wel een dreigend wolkje aan die blauwe hemel: zodra de prioriteiten verschuiven zal ook het klimaat veranderen.

Verwijzingen

- Bohme, G., W. van den Daele & W. Krohn
1972 'Alternative in der Wissenschaft', *Zeitschrift für Soziologie* 1,4:
302-16. Bosman, W.
1703 *Nauwkeurige beschrijvinge van de Guinese Goud- Tand- en Slavekust*,
Utrecht: Tiele.
- Dapper, O.
1676 *Naukeurige beschrijvinge der Afrikaensche gewesten en der
Afrikaensche Eylanden*, Amsterdam.
- Feddema, H. & O.S. van den Muyzenberg
1978 'Koloniale belangen in de academie: Hoe kwam de Utrechtse
indologie-opleiding tot stand?' in: F. Bovenkerk, H.J.M. Claessen, B.
van Heerikhuizen, A.J.F. Kobben & N. Wilterdink, red., *Toen en
thans: De sociale wetenschappen in de jaren dertig en nu*, Baarn:
Ambo, pp. 105-118.
- Kloos, P.
1981 'Themes of the 'seventies: Anthropology in the Netherlands 1970-
1980', in: P. Kloos & H.J.M. Claessen, red., *Current issues in
anthropology: The Netherlands*, Rotterdam: Nederlandse Sociologi-
sche en Antropologische Vereniging (NSAV), pp. 9-35.
1989a 'So many nationalities, one country: Multi-disciplinary research in
Sri Lanka', *South Asia Newsletter*, 4: 19-23.
1989b 'The sociology of non-western societies: The origins of a
discipline', *Netherlands Journal of the Social Sciences*, 25,1:40-
50.

1992 'Into Africa: Dutch anthropology and the changing colonial situation',
Antropologische Verkenningen, 11,1:49-64.

Smit, W. & L. van Velzen

1988 'Nederlandse economische belangen in Afrika', *Derde Wereld*, 6,
2: 109-17.

Hoofdstuk 4

WETENSCHAP EN ONTWIKKELING

scheiden of lijden?

Peter Geschiere

1. Inleiding

De aanleiding voor dit symposium van de Werkgemeenschap Afrika over ‘de maatschappelijke betekenis van het Afrika-onderzoek in deze tijd’ was een koerswijziging op het ministerie van ontwikkelingssamenwerking die in de loop van 1991 met enige fanfare werd aangekondigd. Voortaan zou ontwikkelingsgeld niet — of in ieder geval minder — gebruikt worden om wetenschappelijk onderzoek vanuit Nederland te subsidiëren. De nieuwe koers, ingezet door Minister Pronk, vloeit kennelijk niet voort uit twijfel aan de waarde van wetenschappelijk onderzoek als zodanig voor ontwikkelingsinspanningen. Integendeel, het beleid van Pronk, gekenmerkt door het idee dat ontwikkeling alleen duurzaam kan zijn als projecten beter aansluiten bij de lokale omstandigheden — bij de lokale cultuur en de veranderende machtsverhoudingen — lijkt juist meer voorbereidend onderzoek te

vragen. Vandaar ook de instelling van een apart ‘speerpunt’ voor onderzoek. Maar het geld van dit speerpunt zou eerder ten goede moeten komen aan onderzoekers uit de ontwikkelingslanden zelf en minder aan Nederlandse experts. De academie in het eigen land zou haar onderzoek meer moeten bekostigen uit de haar eigen middelen en niet direct putten uit het ontwikkelingsbudget (Ontwikkelingssamenwerking 1990, 1992).

Deze koerswijziging heeft enige onrust in de Nederlandse academische wereld gewekt, met name onder ‘niet-westerse’ wetenschappers. Daar is ook wel enige reden voor. Vooral sinds de jaren zeventig is onderzoek uit deze hoek steeds meer afhankelijk geworden van ontwikkelingsgeld. De band tussen wetenschappelijk onderzoek en ontwikkeling werd steeds nauwer. Of om het wat minder vriendelijk te zeggen:

wetenschappers gingen steeds ingewikkelder toeren uithalen om de ‘ontwikkelingsrelevantie’ van hun onderzoek aan te tonen.

Het doel van deze bijdrage is niet om aan te geven wanneer onderzoek wel of niet ‘ontwikkelingsrelevant’ is. In de visie ontwikkeld in de Nota-Pronk (Ontwikkelingssamenwerking 1990) — die terecht doortrokken is van het idee dat ontwikkelingsinterventies pas zinvol zijn als je veel af weet van de lokale situatie — lijkt vrijwel ieder onderzoek relevant. Mijn doel is eerder om enkele problemen aan te stippen die optreden bij een steeds sterkere verwevenheid tussen ‘ontwikkeling’ en wetenschap, met name bij sociaal-wetenschappelijk onderzoek. *Mijn these is dat zowel de wetenschap als de ontwikkeling het meest gebaat zijn bij 7.0 zelfstandig mogelijk onderzoek.* Dat kan resultaten opleveren die voor beide partijen, met name ook voor de ‘ontwikkelaars’, bruikbaar zijn.

Dat is natuurlijk allerminst een originele bewering, maar het lijkt toch niet overbodig die met enige kracht naar voren te brengen, zeker voor sociale wetenschappers. Die lijken soms het slachtoffer te worden van hun recente en vrij plotselinge populariteit — althans op papier — in ontwikkelingskringen. Voor vrijwel ieder thema, of het nu om ecologie of om armoede, om vrouwen of om demografische problemen gaat, wordt een sociaal-wetenschappelijke component bij de opzet van een projekt thans onmisbaar geacht. In principe zou dit sociale

wetenschappers een sterke positie moeten geven. Het biedt hun mogelijkheden om vast te houden aan bepaalde minimale eisen, eigen aan hun ambacht, die nodig zijn om hun onderzoek althans enige gemeenschappelijke betrouwbaarheid te geven. In de praktijk lijkt het er vaak op dat er wel erg veel water bij de wijn wordt gedaan. De toenemende concurrentie om fondsen voor onderzoek maar ook het imago van sociale wetenschappers als vertegenwoordigers van een ‘softe’ discipline, plaatst hen vaak in een enigszins benarde positie in interdisciplinair opgezette projecten. Daar moet aan toegevoegd worden dat sociale wetenschappers om allerlei redenen, die samenhangen met hun onderwerpen maar ook met hun methodes, inderdaad moeilijke partners zijn voor ontwikkelaars om mee samen te werken.

Ontwikkelingsproblemen vormen een uitdaging die zeker belangrijk en verhelderend wetenschappelijk onderzoek kan inspireren. Maar de vraag is of de praktijk van ontwikkeling — de ‘ontwikkelingsindustrie’ — wel een geschikte omgeving is voor wetenschappelijke studie. Het elan waarmee sommige wetenschappers de laatste tijd praten over nieuwe perspectieven die discussies over ontwikkeling openen voor wetenschappelijk onderzoek, roept het beeld op van een schone slaapster die wakker gekust wordt. Maar als je naar de uitkomst kijkt van zulk onderzoek, beginnen de sprookjesbeelden op tragikomische wijze door elkaar te lopen: de slaapster lijkt soms eerder in een pad veranderd.

2. Een voorbeeld: De *R.A.* (voor *niet-insiders*: de *Rapid Appraisal*)

Een voorbeeld van de dilemma’s waarmee wij geconfronteerd worden is de *R.A.* (*Rapid Appraisal*) — ook wel *R.R.A.* (*Rapid Rural Appraisal*) — een van de nieuwste loten van het ontwikkelingsgericht onderzoek.

Het idee van deze snelle *appraisals* vond zijn oorsprong in de groeiende kritiek, sinds de jaren zeventig, op het technocratisch ontwikkelingsmodel. Critici van de tot dan toe gangbare aanpak van

ontwikkelingsproblemen benadrukten dat men veel te veel vertrouwde op de westerse techniek, alsof die universele oplossingen bood. Bij de opzet van een ontwikkelingsproject zouden juist de technologische experts in veel sterkere mate moeten kennismaken met de omstandigheden ter plaatse, vooral ook met de lokale bevolking en haar manieren van de problemen op te lossen. Introductie van westerse technieken zou alleen succes hebben als men probeerde aan te sluiten bij lokale mogelijkheden — als de westerse kennis gecombineerd werd met *indigenous systems of knowledge*.¹

Tegen de achtergrond van die ideeën ontwikkelde zich een praktijk, vastgelegd in allerlei handleidingen,² om technologen in kort bestek — vandaar de naam *rapid appraisal* — maar toch zo open mogelijk, in contact te brengen met de boeren. Meestal wordt gewerkt met kleinere, interdisciplinair samengestelde teams, waarin bij voorkeur ook een *counterpart* uit de betreffende streek, of in ieder geval het betreffende land, is opgenomen. Ieder team bezoekt een aantal dorpen en houdt daar een serie gesprekken met tamelijk willekeurige informanten; de voorkeur gaat uit naar groepsgesprekken om zo breed mogelijk meningen te verzamelen. ‘s Avonds wisselen de teams ervaringen en indrukken uit. De zo opgedane kennis wordt verwerkt in de opzet van verder onderzoek — in het gunstigste geval — maar soms ook direct in de planning voor het project.

Ik heb onlangs kennis mogen maken met deze praktijk toen ik betrokken werd bij het opzetten van een ecologisch onderzoeksproject in een van de rurale regio’s van Kameroen. Het deelnemen aan zo’n *rapid rural appraisal* bleek een zeer leerzame ervaring. Het feit dat wetenschappers die weinig ervaring hebben in het interviewen van boeren — agronomen, bodemkundigen, biologen, economen — de dorpen ingestuurd werden, had interessante en soms ook onverwachte effecten. Sommige daarvan waren ietwat komisch. Juist bij de bezoeken

¹ Vergelijk onder meer Chambers 1983a, 1983b; Cemea 1985; Bugnicourt 1977.

² Vergelijk bij voorbeeld Messerschmidt 1991; Mondain Monval 1990.

aan de dorpen kwamen de te verwachten misverstanden tussen de disciplines scherp naar voren. De economische collega, die vooral in andere continenten gewerkt had, weigerde bij voorbeeld hardnekkig om *farming systems* te onderkennen in de wijzen waarop de lokale boeren het land bebouwen. Kennelijk vond hij de, voor buitenstaanders inderdaad wat ongeordende, landbouwsystemen van de Afrikaanse boeren die eretitel niet waard. Als antropoloog betekent zoiets dat je diep moet slikken.

Een onverwacht gegeven was ook dat de dorpingen in het betreffende gebied ten zeerste bereid bleken om te praten. In sommige dorpen hadden ze hun praatje al klaar. Bovendien bleken zelfs ouderen onverwacht goed Frans te spreken — een gevolg van de lange aanwezigheid van de zending in deze streek. Dat leidde soms tot niet geringe communicatieproblemen met Nederlandse leden van de teams, die grote moeite hadden om het dictaat van de dorpingen bij te houden. De vraag was dan natuurlijk wel of dergelijke welbespraakte opinieleiders inderdaad de gevoelens van de hele bevolking vertolkten.

Een zeer positief punt van deze uiterst snelle *appraisal* — ze duurde alles tezamen drie dagen — was dat het contact met de Kameroenese *counterparts* erdoor bevorderd werd. Tijdens de algemene formele zittingen over het project in de daartoe geëigende bureaucratistische behuizingen wilden de buitenlandse deelnemers, niet gehinderd door veel kennis van de plaatselijke situatie, de discussies nog wel eens overheersen (ondanks alle goed bedoelde pogingen om dat te ondervangen). Maar in de dorpen waren de Kameroenese collega's veel meer op hun gemak en in die context werd het leerproces van Kameroenezen naar buitenlanders toe aanzienlijk vergemakkelijkt. Vanzelfsprekend hoeft dat lang niet altijd het geval te zijn. Ik heb ook met Afrikaanse collega's gewerkt die zich allerminst op hun gemak voelden in 'het dorp'. In dit geval echter bleken alle Kameroenese collega's bijzonder open en diplomatiek in het benaderen van de boeren. Het grootste voordeel van het hele experiment was natuurlijk dat ook de meer technologische wetenschappers in direct contact kwamen met de boeren. Ze vonden dat zelf ook een leerzame ervaring.

Het gaat mij er hier niet om een kritische balans op te maken van deze *rapid appraisal*. Dat zou een veel uitgebreidere bespreking vergen. Hier wil ik vooral signaleren dat sociale wetenschappers — in dit geval ging het er om twee — in zo'n experiment in een enigszins merkwaardige positie gebracht worden. Enerzijds gaf de opzet ons vrijwel automatisch een zeker prestige: uiteindelijk werden wij geacht ervaring — of zelfs 'expertise' — te hebben in 'het praten met de boeren'. Zulk prestige is natuurlijk uiterst welkom, omdat sociale wetenschappers maar al te vaak het zwakkere broertje of zusje zijn tussen de 'harde' wetenschappers in dit soort interdisciplinaire teams. Anderzijds zit daar juist een probleem. Vanzelfsprekend wordt door alle betrokkenen steeds weer benadrukt dat het in zo'n *rapid appraisal* niet om wetenschappelijk onderzoek gaat. Niettemin word je als wetenschapper uitgenodigd er aan deel te nemen. Een volstrekte scheiding is onmogelijk: alleen al het feit van participatie geeft de onderneming een wetenschappelijk cachet.

Waarom dat gevaarlijk is, zal duidelijk zijn. Na enkele dagen met korte series gesprekken, kan men concluderen dat er in de noodzaak om 'met de boeren te praten' voorzien is. De *rapid (rural) appraisal* dient er dan toe om aan die formele — of ideologische — eis te voldoen, waarna men tot de orde van de dag kan overgaan. De gesprekken kunnen zelfs dienen om bepaalde *a priori*'s te bevestigen. Iedereen die enige ervaring heeft met interviewen in een andere culturele omgeving weet hoe gemakkelijk het is — vooral als het om een eerste gesprek gaat en als de kansen op misverstanden zo groot zijn als in deze snelle *appraisals* — voor een ondervrager om datgene te horen wat hij toch al dacht, te meer als hij overtuigd is van zijn eigen gelijk (wat veel academici, zeker uit de meer 'harde' wetenschappen, nu eenmaal zijn).

Op zichzelf kan een *rapid appraisal* weinig kwaad, zeker niet als het — zoals in het onderhavige geval — dient ter voorbereiding van een veel langer lopend onderzoeksproject. Toch lijken de problemen rond zo'n onderneming symptomatisch voor de dilemma's waarin sociale wetenschappers verzeild raken als ze meedoen aan een interdisciplinair, op interventie gericht project. Het gevaar dreigt dat de sociale wetenschapper gaat dienen als vlag om een lading te dekken die hij of zij

slechts als contrabande kan beschouwen. Dat gevaar is des te reëler omdat een sociaal-wetenschappelijke component tegenwoordig vaak een vereiste is, wil een project in aanmerking komen voor subsidie.

Voor sociale wetenschappers is het ‘praten met de boeren’ iets serieus dat met de nodige omzichtigheid moet worden voorbereid. Alleen als men daar ruim de tijd voor neemt — zodat je je in ieder geval realiseert dat er allerlei culturele barrières zijn en misverstanden dreigen — kan uit zulke gesprekken informatie volgen die enigszins betrouwbaar is. Het is moeilijk aan te geven hoe ver je kunt gaan met het aanpassen van zulke voorwaarden aan de eisen van een interdisciplinair project, dat vrijwel altijd op zeer korte termijn met conclusies en aanbevelingen moet komen. Bij rapid appraisals is er per definitie weinig tijd. Dat lijkt nog geen overwegend bezwaar als het er alleen om gaat vragen voor verdergaand en serieuzer onderzoek te formuleren. Vaak is dat niet zo en wordt de rapid appraisal wel degelijk toegepast om tot directe aanbevelingen voor beleid en interventies te komen. Als sociale wetenschapper komt men dan in een moeilijk parket.

De nieuwe accenten in het ontwikkelingscredo — de nadruk op ‘cultuur’ en op aansluiting bij de lokale omstandigheden — bieden sociale wetenschappers mogelijkheden om de eisen die volgen uit hun methodes, meer kracht bij te zetten. Men kan zich afvragen waarom het nog altijd heel normaal is dat technologische wetenschappen zeer hoge financiële eisen stellen, terwijl tijd, de factor die de sociale wetenschapper vooral nodig heeft, snel een breekpunt wordt. Mijn indruk is dat wij vaak beducht zijn om stringente voorwaarden te stellen voor onze deelname aan een op interventie gericht project. Misschien omdat wij bang zijn niet voor vol aangezien te worden door beleidsmakers en collega’s van andere disciplines?

3. Sociale wetenschappers: Moeilijke partners?

Ook voor die angst is wel enige reden. Zoals gezegd, sociale wetenschappers zijn moeilijke partners om mee samen te werken. Niet alleen

kost ons onderzoek veel tijd, maar bovendien hebben wij de neiging de geldigheid van onze resultaten op alle mogelijke manieren en met nadruk als betrekkelijk te presenteren. Wat dat betreft bestaat er een duidelijk verschil met andere wetenschappen — ook bij voorbeeld met een meer verwant vak als economie — waarmee in ontwikkelings-projecten moet worden samengewerkt en waar eisen van wetenschappelijkheid kennelijk niet verhinderen dat gegevens en conclusies met grote stelligheid naar voren gebracht worden.

Het lijkt er bovendien op dat wij steeds moeilijker partners worden. De laatste tijd worden allerlei vertrouwde indelingen en concepten ‘gedeconstrueerd’, zodat we nog minder houvast kunnen bieden, niet alleen aan ons zelf maar ook aan *counterparts* uit andere disciplines of aan beleidsmakers. Die manie tot ‘deconstructie’ is heel sterk in de antropologie maar dringt ook door in andere menswetenschappen als geschiedenis, sociologie of zelfs in de sociale geografie. Beleidsmakers kunnen het beste werken met eenduidige indelingen — met duidelijke afgeronde porties informatie die als bouwstenen kunnen dienen voor een project. Maar antropologen zijn in Afrika nu juist bezig de vertrouwde indelingen en kapstukken af te breken. Dat geldt bij voorbeeld voor het concept ‘cultuur’ maar ook voor de indeling in ‘stammen’ of ‘etnische groepen’ — juist noties die de laatste tijd in discussies over ontwikkeling de aandacht krijgen, maar die volgens hedendaagse antropologen door hun eigen geestelijke voorvaders veel te ‘essentialistisch’ gebruikt zijn en daarom ‘gedeconstrueerd’ moeten worden. Wat kunnen ‘ontwikkelaars’ beginnen met wetenschappers die vooral bezig zijn hun eigen indelingen te relativiseren?

De etniciteitsdiscussie is een goed voorbeeld van die tendens tot ‘deconstructie’, die op zichzelf uiterst heilzaam is maar die buitenstaanders hogelijk kan irriteren: juist die antropologische inzichten worden ontkracht die gemeengoed zijn geworden buiten de discipline. Tot in de jaren zeventig had de kaart van Afrika, mede dank zij de inspanningen van antropologen, een vertrouwde overzichtelijkheid. Het continent leek opgedeeld tussen een groot aantal ‘stammen’ of, zo men wil, ‘etnische groepen’, ieder met een duidelijk afgebakend gebied. Die

^

‘traditionele’ grenzen tussen deze stammen vormden een veel fijnmaziger netwerk dan de afbakening van de moderne staten. Iedere ‘stam’ werd geacht haar eigen cultuur te hebben. Dat model doet nog steeds opgeld, zeker buiten de antropologie. Het heeft ook een verleidelijke overzichtelijkheid. Het is bij voorbeeld een zeer handzaam model voor een ontwikkelingsbeleid dat aansluiting zoekt bij lokale culturen. Die aansluiting lijkt veel gemakkelijker te realiseren als men uitgaat van duidelijk herkenbare ‘stammen’, ieder met hun eigen culturele specificiteit.

Helaas zijn antropologen sinds de jaren zeventig druk bezig — daarbij aangemoedigd door Afrikaanse historici — om het stambegrip te relativiseren.¹ Kritische antropologen kwamen steeds meer tot de conclusie dat het hele stambegrip in veel opzichten een koloniale creatie was, waarvoor de klassieke antropologie het materiaal had aangedragen. De strakke indeling in stammen was voor een belangrijk deel geboren uit de behoefte van het koloniaal bestuur om overzicht te krijgen over de verwarrende veelheid van Afrikaanse organisatievormen, die op een of andere manier onder bestuur gebracht moesten worden. De classificaties door antropologen — en ook door linguïsten — waren een typisch voorbeeld van de nauwe verwevenheid van *savoir* en *pouvoir*. Het gemak, waarmee klassieke antropologen spraken van ‘de’ Nuer of van ‘de’ Tallensi en op grond van hun veldwerkmateriaal in enkele dorpen generaliseerden voor een hele ‘stam’, geeft volgens deze critici aan hoezeer zij binnen de koloniale ideologie — de behoefte aan classificatie en indeling — bleven. Omdat de koloniale staat het bestuur van de Afrikanen opzette volgens deze uiterst precaire stamindelingen kregen die een eigen werkelijkheid: de toegang tot de staat werd beheerst door dat stammenmodel. Vandaar dat de stamconcepten ‘weer toegeëigend’ werden door Afrikanen (Franse collega’s spreken hier van *re-appropriation*). Vaak zijn zulke stammen pas ontstaan tijdens de koloniale periode. Zelfs de namen van die stammen hebben soms niets ‘traditioneels’ maar gaan bij voorbeeld terug op koloniale

* Zie onder meer: Barth 1969; Amselle & M’bokolo 1985; van Binsbergen 1992. 71

verbasteringen van vage aanduidingen door tolken afkomstig uit naburige gebieden. Het ‘tribalisme’, dat sinds de onafhankelijkheid de politiek in Afrika dreigt te overwoekeren, zou dan ook geen ‘traditioneel’ verschijnsel zijn, maar eerder een koloniale creatie, overgenomen door de Afrikanen.

Inmiddels zijn de standpunten in deze discussie verder genuanceerd. Nu zal ook de meest fervente criticus van het klassiek-antropologisch stambegrip erkennen dat zulke etnische identiteiten, alhoewel uitgekristalliseerd en verhard door de koloniale indelingen, vaak toch voortborduren op prekoloniale elementen. In grote delen van Afrika hadden zich ook al bredere etnische identiteiten — en dus ook etnische tegenstellingen — ontwikkeld lang voor de koloniale onderwerping. Maar ook in die gebieden zijn die identiteiten ingrijpend beïnvloed door de koloniale verhoudingen — door Britse ideeën over *indirect rule* of door de Franse *politique des races*.

Voor antropologen is het stambegrip dan ook definitief van haar vanzelfsprekendheid ontdaan. Etnische identiteiten worden gezien als zeer tijdsbepaalde constructies, die beïnvloed worden door historische processen maar vooral ook door de wisselende machtsverhoudingen van het moment. Dergelijke pogingen om etniciteit en noties over ‘traditionele’ stamentegenstellingen te demystifiëren zijn uiterst welkom omdat ze de vanzelfsprekendheid ondergraven waardoor zulke etnische sentimenten de Afrikaanse politiek dreigen te overheersen. Maar de geldigheid van de resultaten van antropologisch onderzoek wordt er verder door gerelativeerd. Weinig antropologen zullen nu nog durven te spreken over ‘de’ cultuur van bij voorbeeld ‘de’ Igbo. Het probleem voor ontwikkelaars, die net ‘cultuur’ ontdekt hebben, is dat het zo een zeer ongrijpbare node wordt.

Recente discussies onder antropologen over het cultuurbegrip kunnen nog meer twijfel zaaien. Vanuit de ‘postmoderne’ antropologie zijn er — niettegenstaande dit modieuze etiket — belangwekkende opmerkingen gemaakt over de bezwaren van het ‘essentialistische’

cultuurbegrip van de antropologie.¹ James Clifford, een van de voormannen van deze stroming, heeft recentelijk betoogd dat de antropologie misschien beter het hele cultuurbegrip kon afschaffen, omdat het zo'n sterk 'essentialistische' lading heeft (zie met name Clifford 1988). Volgens hem wordt veel antropologisch werk nog beïnvloed door het klassieke cultuurbegrip waarin de wereld opgedeeld leek in verschillende culturen, ieder met een eigen essentie — een eigen 'authentieke' kern — die als aparte organische eenheden, als aparte vakjes, naast elkaar schenen te bestaan. Clifford benadrukt dat dit beeld, zo het al ooit aan de verhoudingen beantwoordde, nu in ieder geval definitief achterhaald is door de groei van een wereldsamenleving. De preoccupatie met de authentieke kern van de cultuur die hij bestudeert — zijn *quest for authenticity* — dreigt de antropoloog blind te maken voor de moderne dynamiek van lokale culturen.

Voor de Lévi-Strauss van *Tristes Tropiques* (1955) — en voor vele antropologen met hem — waren de tropen zo triest omdat de lokale culturen gedoemd waren platgewalst te worden door een uniforme Coca-Cola cultuur. Clifford signaleert dat van die sombere profetie tot nog toe weinig terecht is gekomen. Integendeel, de moderne wereldsamenleving vertoont een grote culturele heterogeniteit, die eerder toe dan af lijkt te nemen. 'Het exotische' is nu vlak om de hoek. De andere culturen vertonen een eigen dynamiek in wisselwerking met moderne invloeden die vaak tot verrassende patronen van hybridisatie leidt. Kennelijk zijn er 'verschillende paden' door de moderne wereld. Antropologen zouden minder gepreoccupeerd moeten zijn met de afstervende authenticiteit van de culturen die zij bestuderen en meer aandacht moeten besteden aan nieuwe culturele creativiteit. Maar

¹ De richting binnen de antropologie die wel aangeduid wordt als de 'post-moderne antropologie' heeft zich in de jaren tachtig vooral in Noord-Amerika gemanifesteerd (antropologen als Crapanzano, Dwyer, Rabinow, Tyler — zie Clifford & Marcus 1986). Robert Pool heeft recentelijk betoogd dat de betiteling als 'post-modern' onterecht is en voornamelijk afkomstig is van critici (Pool 1991). Anderen spreken wel van 'experimentele etnografie'. De kritiek op gangbare etnografische methoden is inderdaad een centraal thema in het werk van deze stroming.

daarvoor is een heel ander cultuurconcept nodig: Clifford pleit voor een ‘Caribische’ visie op cultuur als een ‘inventief proces’ van constante vernieuwing door vermenging van verschillende invloeden.

Die visie past op zichzelf bij het nieuwe accent in ontwikkelingsideologieën op cultuur als een dynamisch principe. Ook in de eerder aangehaalde Nota-Pronk, *Een wereld van verschil*, is het idee van cultuur als een dynamische kracht zeker aanwezig. Maar in de praktijk zijn er allerlei problemen. Als ‘de’ cultuur van een bepaalde groep niet meer duidelijk omlind is, geen vaste kern heeft, maar voortdurend in beweging is, wordt het moeilijker daarop een interventie te baseren. Het oude, ‘essentialistische’ beeld van cultuur — ‘de Igbo doen het zo’ — bood ongetwijfeld meer houvast. Het lijkt dan ook typerend dat de Nota-Pronk eveneens allerlei verwijzingen bevat naar ‘het eigene’ van Afri-kaanse en van boerenculturen. Dat sluit weer meer aan bij het statisch cultuurbeeld, waarin mensen min of meer opgesloten lijken te zijn in ‘het eigene’ van hun cultuur.

Een praktisch voorbeeld van dergelijke problemen is de recente populariteit in ontwikkelingskringen van ‘lokale kennis’ (*ethnosystems* ofwel *indigenous knowledge systems*). Ook dit thema is nauw verbonden met het eerder gesignaleerde protest tegen oudere, technocratische opvattingen van ontwikkeling en tegen het idee dat de westerse techniek universeel toepasbare oplossingen zou bieden. In deze visie zouden ontwikkelaars veel meer gebruik moeten maken van lokale kennis. De verschillende auteurs die over dit thema schrijven geven treffende voorbeelden van de enorme verspilling van hulpbronnen door de botte, vaak grootschalige toepassing van westerse technieken in ontwikkelingsprojekten. De boeren blijken vaak efficiëntere oplossingen te kennen, die niet alleen veel goedkoper zijn maar meestal ook veel minder schade toebrengen aan het milieu. Doel zou moeten zijn interventies aan te laten sluiten bij die lokale kennis.¹

Vergelijk onder meer Brokensha *et al.*, ter perse; Richards 1985; voorts in Nederland: van den Breemer 1985; Diemer 1990; Slikkerveer 1990.

Deze visie heeft zeker geleid tot belangrijk en creatief gemeenschappelijke onderzoek. Maar ook hier lijkt er een zekere druk te bestaan om de resultaten van soms zeer geraffineerde analyses te presenteren in ‘ingeblikte’ vorm of, om in de hiërarchie van de levende wezens af te dalen, in ‘hapklare brokken’. Ontwikkelaars zijn nu zeer geïnteresseerd in ‘lokale kennis’ — het dreigt bijna een modewoord te worden — en ze lijken ook bereid om geld voor onderzoek daarnaar ter beschikking te stellen. Maar ze kunnen slechts werken met goed gesystematiseerde versies van die kennis en dat wordt dus een voorwaarde voor toegang tot de fondsen. Zo kan bij voorbeeld het idee opkomen — gelanceerd door sommige onderzoekers in deze richting — om de verschillende systemen van lokale kennis, zoals vervat in de enorme variatie aan landbouwsystemen in Afrika, op computer te zetten en onder te brengen in grote databanken. Een druk op de knop, en de beleidsmaker krijgt een staalkaart van ‘lokale kennis’ waaruit hij een keuze kan doen.

De voordelen van zo veel overzichtelijkheid voor beleidsmakers zijn ongetwijfeld duidelijk. Maar de vraag is of het onderwerp van onderzoek zo niet ernstig geweld wordt aangedaan, doordat een statische, stereotype versie vastgelegd wordt. Onderzoek naar lokale kennis lijkt alleen interessant als aandacht besteed wordt aan de dynamiek van die kennis, aan de wijze waarop die kennis inzet is in lokale of bredere machtsverhoudingen en vooral aan de voortdurende processen van hybridisatie door ontleningen van buitenaf. Men kan zich afvragen of zulk onderzoek naar de dynamiek en de creativiteit van lokale kennis te combineren is met de behoefte van ontwikkelaars aan hanteerbare blokken als bouwstenen voor hun project.

4. Conclusie

Doel van deze bijdrage is zeker niet om te pleiten voor een absolute scheiding tussen wetenschap en ontwikkeling. De voorbeelden hierboven geven indirect aan hoe belangrijk goed wetenschappelijk onderzoek kan zijn voor de voorbereiding van ontwikkelingsinterventies.

Het meest ‘ontwikkelingsrelevant’ is waarschijnlijk onderzoek naar ontwikkeling zelf, niet zozeer beperkte evaluaties van projecten maar eerder bredere analyses van de historische betekenis van ontwikkelingsideologieën en de bijbehorende praktijken voor de moderne veranderingen in Afrika. Dat lijkt bij uitstek een thema waar ontwikkelingsrelevantie en wetenschappelijk belang elkaar ontmoeten. Een goed voorbeeld bieden de recente discussies over het falen van de postkoloniale staat in Afrika: veel regimes lijken onmachtig om een zinvol economisch beleid te voeren; in grote delen van het continent dreigt de staatsmacht zelfs volledig in te storten; en ook de recente democratiseringsbewegingen lijken nauwelijks in staat zulke problemen op te lossen. Voor de diepere oorzaak van deze crisis wordt vaak verwezen naar de koloniale periode toen de grondslagen van de staatsapparaten gelegd werden. Ontwikkelingsinstituten figureren in zulk soort discussies vaak als een soort neutrale instanties die hun taak niet goed kunnen vervullen door het falen van de overheden. Dit is opmerkelijk omdat het tijdperk van ‘ontwikkeling’ in Afrika nu ruim 30 jaar duurt. Dat is voor grote delen van dit continent nauwelijks meer korter dan de periode van daadwerkelijk koloniaal bestuur. Toch blijft de invloed van de steeds omvangrijker ontwikkelingsoperaties op het functioneren van de staat vaak grotendeels buiten beschouwing.

Een belangrijke vraag, die zowel wetenschappelijk als maatschappelijke een grote urgentie heeft, is wat ‘ontwikkeling’ betekend heeft voor de staat in Afrika. Daarbij kan men denken aan het vaak gesignaleerde, maar niettemin zeer opmerkelijke feit dat ondanks — of misschien dank zij — alle ontwikkelingsgeld de schuldenlast van Afrikaanse overheden blijft toenemen. Een dieper gravende vraag is wat een praktijk van ontwikkeling, waarbij een vloed van ‘prijzen’ ingevoerd wordt van ‘bovenaf, betekent voor de binnenlandse machtsverhoudingen. Is democratisering mogelijk als het regime eerder op externe kredieten steunt dan op de economische activiteiten van de eigen bevolking? Kan men in zo’n situatie verwachten dat vormen van *accountability* en controle van ‘onderop’ ontstaan en zich kunnen handhaven? Maar ook ontwikkeling die de staat probeert te omzeilen —

by-passing the State werd op het eind van de jaren tachtig de grote leuze — creëert een bijzonder soort machtsverhoudingen. Ook in die opzet blijft het de vraag hoe de bevolking controle kan krijgen over de besteding van de ontwikkelingsgelden. Het altijd enigszins kunstmatige ter beschikking stellen van geld van buitenaf creëert een goede voedingsbodem voor corruptie.

Zulke vragen rond de wisselwerking tussen ontwikkeling en macht — die overigens niet alleen op lokaal en nationaal niveau rijzen maar ook internationaal — zijn cruciaal geworden voor vrijwel iedere vorm van sociaal-wetenschappelijk onderzoek in Afrika.¹ Het zijn ook vragen die hogelijk ontwikkelingsrelevant zijn, ten minste als men dat begrip in een bredere zin gebruikt dan vaak wordt gedaan. Tegelijk is duidelijk dat wetenschappelijk onderzoek rond zulke vragen een grote mate van zelfstandigheid behoeft. Alleen grondig onderzoek, in breder historisch perspectief, kan antwoorden opleveren waar beleidsmakers werkelijk iets aan hebben. Om die zelfstandigheid te waarborgen is een zekere scheiding tussen wetenschappelijk onderzoek en ontwikkelingsbudget misschien niet onwenselijk. Al moet daar onmiddellijk aan toegevoegd worden dat het dan een klemmende vraag wordt waar de financiële ruimte voor zulk soort onderzoek gevonden moet worden.²

Op een ander punt is de convergentie tussen het nieuwe beleid van de

¹ Een interessant perspectief op dit soort vragen is recentelijk in Nederland gelanceerd door Flip Quarles van Ufford en Matthieu Schoffeleers. Zij stellen voor ontwikkeling, als ideologie en praktijk, te bestuderen met de methoden en inzichten van de religieuze antropologie (Quarles van Ufford & Schoffeleers 1988, verschenen te gelegenheid van het afscheid van prof.dr J.W. Schoorl). In een kritische bespreking betoogt Wim van Binsbergen (1991) dat de auteurs niet ver genoeg gaan in de ontwikkeling van dit perspectief maar dat ze door het verband te leggen met religie toch ‘the beginning of a new discourse on development’ geven.

² Vergelijk een artikel in *NRC/Handelsblad (Zaterdags Bijvoegsel*, 12 September 1992) over de toekomst van de Indische Studiën in Nederland, waarin door verschillende betrokkenen benadrukt wordt dat door de Indonesische weigering van Nederlandse ontwikkelingsgelden juist onderzoek naar actuele problemen van macht en ontwikkeling dreigt te verdwijnen.

minister en de belangen van de Afrikastudiën zonder meer duidelijk. Het grote gevaar voor de Afrikanistiek is de steeds snellere instorting van de wetenschappelijke infrastructuur in grote delen van Afrika. Onderzoeksinstituten zijn vaak de eerste slachtoffers van *structural adjustment*. Universiteiten kunnen nauwelijks meer functioneren omdat er geen studieboeken voorhanden zijn. Afrikaanse collega's kunnen geen onderzoek doen of publiceren, niet alleen omdat de gelden daarvoor ontbreken maar ook omdat ze door de steeds sterkere toevloed van studenten en de gelijktijdige bezuinigingen, overbelast zijn met onderwijs.

Die dreigende instorting van universiteit en onderzoek is een groot gevaar voor de toekomst van Afrika in het algemeen. Het is ook een groot gevaar voor de toekomst van de Afrikastudiën. Voor alle takken van de menswetenschappen — zeker voor antropologie, maar ook bij voorbeeld voor geschiedenis en zelfs voor economie, voor zover die zich met Afrika bezig houdt — geldt dat er onvermijdelijk stagnatie zal optreden als er zich niet in snel tempo een proces van Afrikanisering doorzet. Het gevaar is niet denkbeeldig dat we anders verzanden in eindeloze discussies over, bij voorbeeld, alle voetangels en klemmen van de 'dekolonisering*' van de wetenschap en alle problemen van het Europacentrisme. Wat dat betreft is het idee dat een belangrijk deel van het ontwikkelingsgeld wel voor onderzoek besteed moet worden maar dan vooral ten behoeve van Afrikanen uiterst welkom. Versterking van de onderzoekscapaciteit in Afrika is niet alleen een voorwaarde voor beter geplande ontwikkelingsinterventies, om de verspilling van middelen, waar we de laatste tijd zoveel voorbeelden van gehoord hebben, te voorkomen. Het is ook een voorwaarde voor verdere vernieuwing van de Afrikastudiën.

Verwijzingen

Amselle, J.-L., & E. M'bokolo, red.
1985 *Au coeur de l'ethnie*, Parijs: La Découverte.

- Barth, P., red.
1969 *Ethnic groups and boundaries*, Londen: Allen & Unwin.
- Binsbergen, W.M.J. van
1991 "Religion and development: Towards a new discourse",
Antropologische Verkenningen, 10, 3: 1-18.
1992 *Kazanga: Etniciteit in Afrika tussen staat en traditie*, inaugurele rede, Vrije
Universiteit, Amsterdam.
- Breemer, J.P.M. van den
1985 'Onze aarde houdt niet van rijst', academisch proefschrift, Rijksuniversiteit
Leiden.
- Brokensha, D., L.J. Slikkerveer & D.M. Warren, red.
ter perse *Indigenous knowledge systems and development*, Londen:
Routledge (herziene versie, eerste uitgave 1980).
- Bugnicourt, J.
1977 *Education environnementale et developpement en Afrique*, Dakar:
Centre pour la formation pour l'environnement
- Cemea, M. red.
1985 *Putting people first*, Londen: Oxford University Press.
- Chamber.. R
1983a *Rapid appraisal for improving performance on existing canal
irrigation systems*, discussion paper no. 8, New Delhi: Ford
Foundation.
1983b *Rural development: Putting the last first*, Londen:
Longman.
- Clifford, J.. & G. Marcus, red.
1986 *Writing culture*, Berkeley: University of California Press.
- Clifford, J
198S *The predicament of culture*, Cambridge (Mass.)/Londen: Harvard University
Press.
- Diemer, G.
1990 'Irrigatie in Afrika', academisch proefschrift, Rijksuniversiteit Leiden.

- Lévi-Strauss, C.
1955 *Tristes tropiques*, Paris: Plon.
- Messerschmidt, D.A.
1991 *Rapid appraisal for community forestry: The RA process and rapid diagnostic tools*. Institute of Forestry Project, Technical Paper no. TP 91/2, Pokhara (Nepal): Institute of Forestry.
- Mondain Monval, J.F.
1990 'Diagnostic rapide et intervention: Note methodologique', document de travail, Parijs: IRAM.
- Ontwikkelingssamenwerking
1990 *Een wereld van verschil*, Ministerie van Ontwikkelingssamenwerking. Den Haag: Staatsuitgeverij.
1992 *Nota onderzoek en Ontwikkelingssamenwerking*, Ministerie van Buitenlandse Zaken, Afdeling Voorlichting, Den Haag: Staatsuitgeverij.
- Pool.R.
1991 'Postmodern ethnography?'. *Critique of Anthropology*, 11,4: **309-333**.
- Quarles van Ufford, P., & M. Schoffeleers, red.
1988 *Religion and development: Towards an integrated approach*, Amsterdam: Free University Press.
- Richards, P.
1985 *Indigenous agricultural revolution*, Londen: Hutchinson.
- Slikkerveer, L.J.
1990 *Plural medical systems in the Horn of Africa*, Londen: Kegan Paul
International ten behoeve van het Afrika-Studiecentrum.

Hoofdstuk 5

NEDERLANDS AFRIKA-ONDERZOEK TOT HET JAAR 2000

hulpbronnen, personeel, organisatie, onderzoeksthema's

Wim van Binsbergen

1. Inleiding

Koffiedik kijken is een goed vaderlandse waarzegmethode van vrij recente datum — uiteraard niet ouder dan de massaconsumptie van koffie in onze samenleving, maar dan toch weer afgeleid van veel oudere divinatiemethoden gebaseerd op de patronen die een suspensie van reeds vele eeuwen voorhanden stoffen (meel, olie, gesmolten lood) in vloeistof aanneemt — de zogenaamde libanomantiek. Sommige Afrikanisten hebben uit hoofde van hun onderzoek toegang tot Afrikaanse divinatievormen die op een minstens even lange geschiedenis

¹ Een eerdere versie van dit hoofdstuk verscheen onder de titel 'Nederlands Afrika-onderzoek tot het jaar 2000: Thema's voor de toekomst' in het *IMWOO-Bulletin*, 19, 2, 1991: 3-9.

kunnen bogen en die bovendien ter plaatse vaak een centraler plaats innemen dan het Nederlandse equivalent. Niettemin blijft het zelfs voor een Afrikanist moeilijk om de toekomst van het eigen vakgebied met zelfvertrouwen en overtuigingskracht te schetsen. Het feit dat ik mij enige jaren geleden, ter gelegenheid van het vijftienvijftigjarig bestaan van het Edinburghse Centre of African Studies, heb laten verleiden tot een dergelijke exercitie (van Binsbergen 1988), is misschien een reden geweest dat men mij thans opnieuw met deze taak heeft belast.

Wat wij van Afrikaanse orakels onder meer kunnen leren is dat spreken over de toekomst grotendeels een spreken over het verleden en over het heden is. Ik zal mijn betoog dan ook vooral ontwikkelen aan de hand van een inventarisatie van de huidige situatie van de Nederlandse Afrikanistiek, en mij daarnaast laten inspireren door de lijnen die ik tien jaar geleden in een overzichtsartikel over de Nederlandse Afrikanistiek meende te kunnen uitzetten. Zo zal extrapolatie naar de volgende tien jaar tot niet al te wilde voorspellingen leiden.

En wellicht zal een tweede orakelprincipe optreden, dat van de *zich zelf waarmakende voorspelling*: het zal mij niet spijten indien de perspectieven die ik hier enigszins aarzelend ontvouw een zodanig ordenend en mobiliserend effect op het studieveld zouden hebben dat wat ik nu nog (als wenselijk) voorspel, over tien jaar wat dichter bij verwezenlijking zal zijn gekomen.

Uitgangspunt voor het betoog vormt de constatering dat thans, tien jaar na mijn vorige inventarisatie, een heel andere Nederlandse Afrikanistiek zijn aandacht richt op een heel ander Afrika. Het is wrang om te constateren dat in de afgelopen decade de verdere neergang van de samenlevingen van het continent, in economisch en medisch opzicht, naar voedingssituatie en naar politieke stabiliteit, gepaard is gegaan met een onmiskenbare bloei en consolidatie van de Nederlandse Afrikanistiek.

De opbouw van dit hoofdstuk is verder simpel: na een inventarisatie van de hulpbronnen thans, bespreek ik huidige onderzoeksthema's, waartegen ik vervolgens alternatieve thema's afzet, om te eindigen op de optimistische toon die, zoals elke orakelpriester weet, de beste garantie

is voor succes.¹

2. Hulpbronnen

2.1. personeel

Menskracht blijft de belangrijkste hulpbron in het wetenschappelijk onderzoek, en het is verheugend om vast te stellen dat thans, nauwelijks veertig jaar nadat vanuit Nederland de eerste onderzoekers (Albert Trouwborst, Aantree Köbben) naar Afrika togen voor langdurig veldwerk, de personele sterkte van de Nederlandse Afrikanistiek kwantitatief en kwalitatief groter is dan ooit. Er zijn thans ruim 200 Nederlandse Afrikanisten. Van een redelijk actueel (maar onvolledig) bestand van 131 hunner over wie wij specifieke gegevens hebben (vgl. van Binsbergen 1992), blijkt 48% gepromoveerd, en 15% bezet een hoogleraarpost. Van de niet-gepromoveerden blijkt de helft (33 personen) aan een proefschrift te werken. Deze promotieprojecten vinden in toenemende mate plaats onder promotoren die zelf ook Afrika als specialisatiegebied hebben. Bloei blijkt ook uit het feit dat (afgezien van enige emeritushoogleraren) nauwelijks meer dan 10% geen betaalde werkkring heeft. De geografische distributie van werkkringen geeft een

¹ Voor dit hoofdstuk heb ik afgezien van specifieke literatuurverwijzingen betreffende afzonderlijk onderzoek: deze zouden onvermijdelijk zo selectief zijn dat onrecht gedaan zou worden aan de overgrote meerderheid van het werk dat Nederlandse Afrikanisten in de afgelopen jaren hebben geproduceerd. Overzichten van de Nederlandse Afrikanistiek tot het begin van de jaren 1980 zijn te vinden in: Agence etc. 1981, en in Kloos & Claessen 1981; vgl. van Binsbergen 1981. Vooralsnog ontbreekt een bibliografie van de Nederlandse Afrikanistiek na 1980; de Werkgemeenschap Afrika (WGA) en het Afrika-Studiecentrum (ASC) hebben voorstellen gedaan om dit hiaat op te vullen. Intussen is veel informatie over lopend onderzoek en publikaties sinds 1980 te vinden in de *Newsletter on African Studies in the Netherlands*, een periodieke uitgave van het ASC. Het wel en wee van de WGA tot 1989 is gedocumenteerd in Hesseling 1990.

opvallende concentratie te zien: van genoemd bestand werkt ca. 30% in Leiden, 13% in Amsterdam, 9% in Utrecht en 8% in Den Haag, terwijl de andere universiteitssteden ieder minder dan 5% van het landelijke aantal Afrikanisten in huis hebben. Deze concentratie bevordert beslist de efficiënte productie in Leiden, maar schaadt het onderwijs en de wetenschapsproductie elders, en maakt Leiden misschien ook wat zelfgenoegzaam, wat moeilijk doordringbaar voor nieuwe wetenschappelijke impulsen van elders in den lande. Niettemin valt te vrezzen dat deze concentratie zich de komende decade verder zal voortzetten.

Verheugend voor een vakgebied dat vanouds zoveel te danken heeft gehad aan de inbreng van vrouwelijke onderzoekers, is dat 30% van de Nederlandse Afrikanisten vrouwen zijn — stellig een van de meer vrouwvriendelijke wetenschapsgebieden in Nederland. Bij nadere beschouwing blijkt dit cijfer minder rooskleurig: de vrouwen bevinden zich vooral onder de niet-gepromoveerden, en slechts een vrouwelijke Afrikanist in het bestand is hoogleraar.¹ Positief is dan echter weer dat de vrouwen onmiskenbaar aan een *inhaalmanoeuvre* bezig zijn: in verhouding zijn significant meer vrouwen met een proefschrift bezig dan mannen, zodat voor het eind van de huidige decade verwacht kan worden dat ook naar wetenschappelijke status de vrouwelijke Afrikanisten een met hun mannelijke collega's meer vergelijkbare positie zullen hebben verworven. Dit is niet alleen verheugend vanuit een emancipatorisch gezichtspunt (waarvan het referentiekader eerder in de Noord-atlantische samenleving ligt dan op het Afrikaanse continent); het betekent ook dat het wetenschappelijke beeld dat de Nederlandse Afrikanistiek produceert meer evenwichtig en vanzelfsprekend de vrouwelijke meer-dan-helft van de Afrikaanse bevolking recht zal kunnen doen. Ik kom hierop terug.

Bij een bespreking van de personele factor moeten wij even stilstaan bij de inbreng van Afrikaanse collega's. Een van de eerste bijeenkomsten die de piepjonge Werkgemeenschap Afrika (WGA) organiseerde, in 1981, hield zich bezig met de status van de buitenlandse,

¹ In werkelijkheid zijn er inmiddels meer

Noordatlantische onderzoeker in Afrika. Het thema was ingegeven door de vrees dat in Afrika de deuren zich voor ons onderzoekers aan het sluiten waren. De Afrikaanse gastsprekers maakten toen al duidelijk dat de situatie genuanceerder lag: dat het er niet om te doen was om Noord-atlantische Afrikanisten de toegang tot het veld te ontzeggen, maar dat in het kader van een intellectuele dekolonisatie — complement van de staatsrechtelijke dekolonisatie van enige decennia eerder — de ongelijkheden tussen Noordatlantische en Afrikaanse collega's in faciliteiten, hulpbronnen, initiatieven, formuleren van prioriteiten, onderzoeksmogelijkheden, secundaire arbeidsvoorwaarden, moesten worden teruggebracht, in het besef dat de toekomst van de Afrikanistiek in toenemende mate ligt in intercontinentale samenwerking op zowel institutioneel als individueel niveau. Dat in de jaren '80 het Nederlandse Afrika-onderzoek verre van te stagneren juist een grote bloeiperiode heeft doorgemaakt, komt mede doordat ernst is gemaakt met het implementeren van deze gedachte. De meeste Nederlandse instellingen waar Afrika-onderzoek wordt verricht zijn samenwerkingsverbanden aangegaan met Afrikaanse zusterinstellingen. Naast het verzekeren van toegang tot het onderzoeksveld heeft dit ook mogelijk gemaakt dat onderzoeksdoelstellingen en -prioriteiten met een Afrikaanse inbreng werden geformuleerd of herformuleerd, en dat thans in toenemende mate van Afrikaanse participatie sprake is, niet alleen in het verre veld maar ook in de gebouwen, publikaties, promotieprojecten, *seminars* en conferenties in Nederland. Dit is een verheugende ontwikkeling die zich — mede door de positieve aandrang die in dit opzicht wordt uitgeoefend vanuit het Directoraat-Generaal Internationale Samenwerking (DGIS) en de Netherlands Universities' Foundation for International Cooperation (NUFFIC) — in de komende decade alleen maar kan consolideren. In dit verband moeten wij ons wel hoeden voor enghartig opportunisme. Onze relaties met Afrikaanse collega's dienen onze eigen onderzoeksbelangen, maar wij behoren hen ook te steunen in hun strijd — onder economisch, logistiek en politiek moeilijke omstandigheden — voor wetenschappelijke autonomie, zowel in eigen land als in Noord-Zuid-perspectief. Door het bevorderen van fundamenteel onderzoek van

hoge kwaliteit (door hen te ondernemen, eventueel in samenwerking met onder meer Nederlandse collega's en instituten) moeten wij trachten hun vlucht in kortstondige en wetenschappelijk povere *consultancies* tot staan te brengen. In laatste instantie moet de bloei van de Afrikanistiek in een Noordatlantisch deel van de wereld vruchtbaar zijn voor een wetenschappelijke generatie die elders zal opgroeien: een consolidatie van de Afrika-wetenschap op het Afrikaanse continent zelf. Bevorderen van de onderzoekscapaciteit van Afrikaanse collega's is de beste garantie daartoe.

2.2. *fondsen*

Een belangrijke factor in de groei van de Nederlandse Afrikanistiek in de jaren '80 is geweest de Stichting voor het Wetenschappelijk Onderzoek in de Tropen (WOTRO, een tak van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek — NWO), die in de loop der jaren voor tientallen promovendi en een geringer aantal gepromoveerde onderzoekers langdurig onderzoeksverblijf in Afrika heeft mogelijk gemaakt. WOTRO is daarmee de belangrijkste afzonderlijke geldgever geweest van Afrikanistisch onderzoek, en heeft (vanuit kwalitatief oogpunt minstens even belangrijk) mede via de werkgemeenschappen (in dit geval met name de WGA) de kaders gecreëerd waarbinnen onderzoeksvoorstellen konden worden verbeterd en geprioriteerd, en onderzoek kon leiden tot degelijke verslaggeving. WOTRO heeft aldus een voortreffelijke rol gespeeld in de doorstroming van jonge afgestudeerden naar de rangen van gepromoveerde, gerenommeerde beoefenaars van het vak. Bij de huidige bezinning op de plaats van WOTRO in het Nederlandse wetenschapsbestel mag dit primaire gegeven niet onder de stapel organisatorische, financiële en ideologische overwegingen ondersneeuwen. Er is overigens niet zo heel veel reden om te vrezen dat een door en door gezond wetenschapsgebied als de Afrikanistiek financieel al te zeer op de tocht zal komen te staan in de komende decade; de bezuinigingen die andere takken van wetenschap

hebben getroffen hebben de Afrikanistiek tot nu toe tamelijk ontzien, en met slechts wat WOTRO betreft.

Van de andere kant is WOTRO uiteraard maar een van de vele Nederlandse instellingen die mede de Afrikanistiek bevorderen, en het behoeft ons dan ook niet te verbazen dat in feite een groot deel van het lopende Afrika-onderzoek plaatsvindt aan onderzoeksinstituten zoals het sinds kort bij de Rijksuniversiteit Leiden ondergebrachte Afrika-Studiecentrum (ASC), bij para-universitaire instituten zoals het Institute for Social Studies (ISS), het Centrum voor Onderzoek van Onderwijs in Ontwikkelingslanden (CESO) en het Koninklijk Instituut voor de Tropen (KIT), en vooral bij universitaire vakgroepen in het kader van de Voorwaardelijke Financiering (VF). Niet meer dan een derde van de thans lopende promotieprojecten in de Afrikanistiek (voor zover in genoemd bestand opgenomen) is geheel door WOTRO gefinancierd, enkele genoten voorts een reisbeurs van enige duizenden guldens, terwijl meer dan de helft geen enkele WOTRO steun ontvangen heeft. Waarschijnlijk kunnen deze getalsverhoudingen geëxtrapoleerd worden naar het recente verleden, zodat wij kunnen stellen dat bij de uitbouw van de Nederlandse Afrikanistiek in de afgelopen decade universitaire en para-universitaire instituten een grote rol hebben gespeeld. Een van de opdrachten voor de komende decade zal dan ook zijn het veiligstellen van VF-fondsen en instituutsbudgetten ten behoeve van Afrika-onderzoek. Welke bijdrage beleidsgericht contractonderzoek in dit verband kan spelen blijft onzeker.

2.3. wetenschappelijke organisatie

Met het bovenstaande zijn reeds de organisatievormen genoemd waarmee het Afrika-onderzoek in Nederland wordt gerealiseerd. De organisatorische complexiteit van het veld, de grote aantallen onderzoekers, en initiatieven die daarin ontwikkeld worden door ASC en WGA, verzekeren de wetenschappelijke uitwisseling middels bijeenkomsten en conferenties, waarbij een kader wordt geschapen voor verbetering en

prioritering van onderzoeksvoorstellen en aldus voor WOTRO-financiering van een belangrijk deel van het Nederlandse Afrika-onderzoek. Voor voortzetting van deze positieve invloed in de komende decade lijken de voorwaarden alleszins aanwezig.

2.4. publikatiemogelijkheden

Hoewel veel Afrikanistisch onderzoek zijn eerste en soms enige neerslag vindt in niet-gepubliceerde dissertaties en interne rapporten en reeksen, is de meest respectabele vorm van wetenschappelijke rapportage nog steeds die welke duurzaam is, internationaal verkrijgbaar, en niet in eigen beheer uitgegeven maar voor publikatie geschikt bevonden door onafhankelijke internationale deskundigen: dat wil zeggen internationale wetenschappelijk tijdschriften en boeken. Nederlandse Afrikanisten hebben blijkbaar ruimschoots toegang tot laatstgenoemde publicatiemogelijkheden, en de afgelopen decade geeft een grote productie te zien die tot het jaar 2000 verder zal toenemen. Inmiddels echter lijkt de omvang en de rijpheid van de Nederlandse Afrikanistische gemeenschap groot genoeg om door middel van een eigen tijdschrift ook internationaal zichzelf te profileren. De grote meerderheid der Nederlandse onderzoekers (bijna 70%) steunt het streven naar een dergelijk tijdschrift, maar na de teleurstellende ervaringen met eerdere tijdschriften als *Kroniek van Afrika* en *African Perspectives* is het onverstandig de eisen van mankracht, logistiek, continuïteit van aanbod en afname, te onderschatten. Het is een beleidsvoornemen van de WGA om voor het jaar 2000 een mogelijkheid tot periodieke uitwisseling in druk te creëren specifiek voor Nederlandse Afrikanisten, maar dit zal dan in eerste instantie de vorm krijgen van een jaarboek of van bij een reeds bestaande periodiek ondergebrachte themanummers.¹

¹ Een eerste stap daartoe is reeds gezet: bijdragen van een door de WGA (in samenwerking met de Belgische Afrikanistenvereniging en het ASC) in december 1991 georganiseerde *workshop* over etniciteit in Afrika verschenen inmiddels als

Laten wij na deze bespreking van de hulpbronnen voor Afrika-onderzoek in de nabije toekomst, ons nu richten op de inhoudelijke thema's voor zulk onderzoek.

3. Thema's van onderzoek

3.1. *thema's in 1981*

Uit mijn overzicht van den jaar geleden sprak een aanzienlijke fragmentatie van het Nederlandse Afrika-onderzoek, waardoor het moeilijk was overkoepelende thema's te identificeren. Ik meende de volgende aandachtsclusters te kunnen onderscheiden:

- sociale demografie en fertiliteit
- sociaal-economische verhoudingen in plattelandsgebieden
- formele bureaucratische organisaties, overlopend in:
- Afrikaanse staten
- recht in Afrika
- de contextuele studie van Afrikaanse religie
- en, als restcategorie, algemene etnografische studies naar het voorbeeld van de klassieke antropologie van Afrika.

Tien jaar later blijkt het studieveld zich zozeer ontwikkeld te hebben dat het, zeker zonder de hulp van een overzichtsbibliografie, voor een persoon onmogelijk is om over al deze thema's gefundeerde uitspraken te doen. Ik heb bij voorbeeld nauwelijks zicht op de ontwikkeling van de demografie binnen de Nederlandse Afrikanistiek (hoewel juist deze tak

themanummer van *Afrika Focus* — mogelijk gemaakt door financiële tussenkomst van het ASC (van Binsbergen & Schilder 1993). Nog overtuigender voorbeeld is de publikatie van het symposium van de jaarvergadering 1992 in het onderhavige boekje, een zelfstandige eigen uitgave van de Werkgemeenschap Afrika. Vgl. ook Hesseling 1990.

in de persoon van Klaas de Jonge' de wereldpers heeft gehaald...), en kan slechts constateren dat de belangstelling voor de kwantitatieve studie van migratie en verstedelijking is afgenomen, terwijl de verbreiding van het HIV-virus (veroorzaker van AIDS) nieuwe impulsen geeft aan de studie van voortplantingsgedrag en de sociale verbanden waarbinnen dit geordend wordt

3.2. zwaartepunten: boeren, staat en religie

Boeren, de Afrikaanse staat, en de studie van religie zijn effectieve groeipunten gebleken, en deze thema's beheersen veel van het huidige Afrika-onderzoek vanuit Nederland, zij het dat de merkwaardige blinde vlek ten aanzien van de Afrikaanse Islam, in 1981 geconstateerd, sindsdien niet systematisch ingevuld is, ondanks enige uitstekende afzonderlijke studies op dit gebied.

Er wordt verschillend gedacht over de mate waarin, met juist deze thema's, de Nederlandse Afrikanisten niet alleen wetenschappelijk, maar ook maatschappelijk relevant bezig zijn en aldus de impliciete belofte waarmaken op grond waarvan de Nederlandse samenleving bereid is gebleken om vele miljoenen per jaar te steken in dit vakgebied. In december 1990 organiseerde de WGA een symposium onder de titel 'De Nederlandse Afrikanistiek 1967-2000'. Een van de sprekers, Dr Jan Sterkenburg, oordeelde wel zeer negatief: de Nederlandse Afrikanisten hadden ten aanzien van 'de huidige crisis in Afrika' de boot gemist, want van een intensieve, het gehele continent omvattende bestudering van de problematiek van *structural adjustment* was geen sprake, hoogstens van wat detailstudies in de marge. Ik deel noch zijn pessimisme noch zijn behoefte om in eigen doel te schieten. De thema's waarmee

¹ In 1985 gearresteerd voor hulp aan de Zuidafrikaanse bevrijdingsbeweging African National Congress (ANC) vluchtte de vooraanstaande demograaf en ex-ASC-medewerker Klaas de Jonge de Nederlandse ambassade te Pretoria in, waar hij lange tijd moest verblijven.

Afrika de laatste decades voortdurend wereldnieuws is geweest, kunnen worden samengevat als *politieke instabiliteit en falende voedselproductie en -distributie, tegen de achtergrond van een diepgaand proces van ideologische en symbolische herstructurering dat vooral etnische en religieuze uitingsvormen heeft*. Indien deze kenschetsing niet geheel overlapt met de thematiek van *structural adjustment* komt dat gedeeltelijk door de eenzijdige, economistische interpretatie van de Afrikaanse problematiek zoals in die term gereflecteerd. Het valt niet te ontkennen dat het de Nederlandse Afrikanisten, met hun concentratie op de genoemde thema's, ernst is geweest met het bestuderen van die aspecten van de Afrikaanse situatie waardoor de actualiteit het meest beheerst wordt.

Impliciet snijdt Sterkenburg wel een uiterst belangrijk punt aan dat een van de opdrachten voor de komende decade inhoudt: wil wetenschappelijke productie maatschappelijk relevant zijn dan volstaat het niet de juiste onderzoeksthema's te kiezen, maar moeten de wetenschappelijke resultaten ook bruikbaar ingebracht worden in de niet-wetenschappelijke kaders van de samenleving. En dan moeten wij toegeven:

de zichtbare doorwerking van Afrikanistisch onderzoek in de Nederlandse samenleving is beslist te beperkt. De Nederlander blijft tamelijk onkundig van de wetenschappelijke inzichten in etnische strijd in Zuid-Afrika en elders op het continent, in schuldenproblematiek van Afrikaanse nationale economieën etcetera — de televisiebeelden blijven stereotiepen-bevestigend. De receptie van zulk onderzoek in het beleid van ontwikkelingssamenwerking is eveneens gebrekkig. Het kan niet waar zijn dat dit manco geheel aan de potentiële ontvangers of aan de media te wijten is en helemaal niet aan de wetenschappelijke producenten. Wil de bloeiende Nederlandse Afrikanistiek de komende jaren verder uitbouwen en daartoe over de nodige voorzieningen beschikken dan is het zaak de ruimere samenleving en het ontwikkelingsbeleid aan zich te verplichten door een meer concrete, herkenbare en bruikbare opbrengst.

Tabel 1. Thema's en locaties in 32 lopende proefschriftprojecten in de
Nederlandse Afrikanistiek

De getallen in de tweede regel (frequentie) geven aan hoe vaak een bepaald thema
(a—u), zoals gespecificeerd in de eerste regel en de legenda, aan de orde is in de
32 projecten

<i>thema</i>	a	b	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	n	o	p	q	r	s	t	u	land
<i>frequentie</i>	(12)	(9)	(8)	(5)	(5)	(4)	(4)	(4)	(3)	(3)	(3)	(2)	(2)	(2)	(2)	(2)	(1)	(1)	(1)	(1)	(1)	
<i>project</i>																						
1	+								+													Afrika
2									+			+										Afrika
3	+				+				+													Afrika
4		+				+																Afrika
5	+																			+		Afrika
6			+	+																		West-Afrika
7	+				+																	Centraal-Afrika
8						+			+													Boerkinafaso
9									+							+						Botswana
10		+											+				+					Gambia
11	+	+																				Guinee-Bissau
12		+	+						+													Kameroen
13	+																+					Kameroen
14							+								+							Kameroen
15			+								+											Kenya
16				+									+									Malawi
17		+	+		+							+										Malawi
18	+					+				+		+										Mali
19	+	+								+												Mali
20	+	+	+				+															Mali
21	+				+											+			+			Nigeria
22		+	+																			Senegal
23		+				+																Senegal
24			+												+		+			+		Senegal
25				+																		Tanzania
26	+																				+	Zaire
27				+	+																	Zambia
28				+																		Zambia
29			+					+														Zambia, Zimbabwe
30							+			+												Zimbabwe
31	+								+													Zuid-Afrika
32											+											?

legenda:

a	staat en maatschappij	g	sociale organisatie	l	stad/platteland	q	onderwijs
b	plattelandsontwikkeling	h	ideologie, filosofie	m	jongeren	r	culturele identiteit
c	vrouwen	i	recht	n	verwantschap, gezin, huwe-	s	stedelijke verhoudingen
d	religie	j	armoede en werkgelegen-	lijk		t	voeding
e	geschiedenis		heid	o	etniciteit	u	kunst
f	milieu	k	taal, literatuur	p	sociale verandering		

3.3. de toekomst: lopende proefschriftprojecten

Bij het inschatten van de ontwikkelingen in de Nederlandse Afrika-nisdek voor de volgende decade is het nuttig om stil te staan bij de thans lopende proefschriftprojecten; daarnit zai immers een belangrijk deel van de publikaties in de nabije toekomst te verwachten zijn. Een voor-lopig en onvolledig overzicht wordt gegeven in Tabel 1. Vrijwel elk projekt richt zich op meer dan een thema, en de tabel toont deze componenten (genummerd a tot en met u) van links naar rechts in afnemende frequentie.

Wat opvalt, naast een vrij evenwichtige distributie van onderzoekslokades over heel het Afrikaanse continent, is het doorwerken van thema's die ook al in de jaren '80 groeipunten waren van het vakgebied: met name staat en maatschappij, boeren, en religie. Duidelijk nieuwe groeipunten vormen de thema's vrouwen en milieu: componenten in respectievelijk 8 en 4 projekten. Tien jaar geleden was van Afrikanistische aandacht voor de toen toch ook al bestaande milieu-problematiek nog geen sprake, terwijl ik vrouwenstudies kon identificeren als een van de blinde viekken in de Nederlandse Afrikanistiek. De opkomst, sindsdien, van deze thema's weerspiegelt uiteraard processen in de Nederlandse samenleving meer dan in Afrika. Gezien de orientatie van de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking op deze thema's is te verwachten dat zij groeipunten zullen blijven in de komende decade.

Het overzicht van Tabel 1 is slechts een momentopname (medio 1991). De meest recente proefschriftprojecten of voorstellen daartoe zijn niet opgenomen. Bovendien houdt het overzicht geen rekening met het vele onderzoek dat door gepromoveerde onderzoekers wordt ver-richt. Niettemin mag worden aangenomen dat de algemene trends niet al te zeer vertekend in het licht worden gesteld. Dit brengt ons op het spoor van blinde viekken, waarvan ik kort zal behandelen: stedelijke relatiepatronen; de beperkingen van de studie van de staat; materiele cultuur; en taal.

4. Blinde vlekken en eenzijdigheden

4.1. stedelijke relatiepatronen

De studie van stedelijke relatiepatronen vormt, juist ook in het licht van de voor ontwikkelingssamenwerking geformuleerde prioriteiten ten aanzien van (stedelijke) armoede, een eerste betrekkelijk blinde vlek (een proefschriftproject in het bestand). Het is jammer dat ik deze blinde vlek ook al tien jaar geleden moest constateren. Het gaat hier om veel meer dan het inspelen op extern geformuleerde onderzoeksprioriteiten. Niet alleen verstedelijkt Afrika steeds meer. Ook vormen de steden bij uitstek de kweekplaats waar — uit de confrontatie tussen een ruraal verankerde traditie enerzijds, en anderzijds de moderne staat en economie, en de door onderwijs, religie en massamedia aangereikte mondiale cultuur — nieuwe ideologische, organisatorische, verwantschappelijke en politieke vormen ontstaan, een naar de hedendaagse wereldwijde verhoudingen gericht Afrikaans leven met nieuwe vormen van gebruik van de stedelijke ruimte, (massa-)consumptie, levensstijl, sociale ongelijkheid, therapeutische systemen en religie. Kortom, steden vormen in Afrika de plekken waar zich bij uitstek het *globaliserings-proces* concentreert, en dan niet als blinde onderwerping aan de mythe van de ‘Coca-Cola-cultuur’, maar in de vorm van tal van nieuwe en creatieve syntheses en *bricolages*, waarin mensen zelf gaan improviseren met selecties van zowel het oude als het nieuwe. In voorgaande decennia werd de studie van geïsoleerde dorpsgemeenschappen getransformeerd in die van boeren in relatie tot de staat en de wereldeconomie, zoeer dat in de jaren ‘70 en vooral ‘80 de Afrikanistiek nagenoeg samenviel met de studie van Afrikaanse boeren; wij zullen thans haast moeten maken diepgaande aandacht te geven aan Afrikaanse stedelingen, over wie wij in verhouding veel minder, en veel minder diepgaande kennis hebben.

4.2. voorbij de staat

Zoals kwalitatieve en intensieve studie van stedelijke verhoudingen onze fascinatie met de Afrikaanse dorpling/boer moet gaan aanvullen, zal de studie van de Afrikaanse staat moeten worden aangevuld met die van *niet-stadelijke vormen van sociale organisatie en machtsuitoefening*.

Vijftien of twintig jaar geleden was de gemiddelde Nederlandse Afrikanist een antropoloog die veel verstand had van de, overwegend in een verwantschappelijk idioom vervatte, micro-dynamiek van dorpsamenlevingen, maar die nog op zoek was naar het instrumentarium dat hem of haar in staat zou stellen om de doorwerking van de nationale staat en van internationale politieke en economische verhoudingen in het dorpsleven te vatten. Inmiddels is ons systematisch inzicht in de staat, en in zijn relatie met het lokaal niveau, zodanig gegroeid dat het een van de peilers van de Nederlandse (en internationale) Afrikanistiek is geworden; maar daarvoor wordt inmiddels een prijs van eenzijdigheid betaald. Onze aandacht voor de staat en het kapitalistisch wereldsysteem heeft in ons beeld van de Afrikaanse dorpsamenlevingen externe algemeenheden geïntroduceerd die dreigen ons bijziende te maken voor de specificiteit van de eigen, vooral verwantschappelijke logica van die samenlevingen; hier zouden wij nog zeer veel kunnen leren van de klassieke antropologie, maar welke hedendaagse onderzoeker kan zich nog permitteren in ernst, dus als hoofdmoot van zijn onderzoeksproject, een Afrikaans verwantschaps- en huwelijkssysteem te bestuderen en op zijn systematische implicaties te doorgronden? Welke pas-afgestudeerde heeft nog diepgaande kennis van honderd jaar verwantschapstheorie en kan die in het veld toepassen? Verwantschap is in Afrika weliswaar getransformeerd, maar het blijft een centraal principe vormen in sociale plaatsing van individuen, toegang tot hulpbronnen en statussen, rekrutering van arbeid in grote delen van de rurale en stedelijke informele sector, crisisondersteuning, oudedagsvoorziening, etcetera. En evenals vroeger levert de interne logica van een specifiek verwantschapssysteem — ook in getransformeerde vorm — grenzen en mogelijkheden aan het gedrag en aan relaties, die niet begrepen kunnen worden wanneer een

verwantschapssysteem ongezien wordt gereduceerd tot onspecifieke economische of machtsvariabelen op macroschaal.

In dit opzicht is de beweging die ik in 1981 signaleerde, ‘weg van de klassieke paradigma’s’, wat al te rigoureus geweest. Primair etnografische studies zijn ten onrechte ‘verouderd’ geworden. De nadruk op de staat, hoe leerzaam en heilzaam ook, heeft nog een ander nadeel opgeleverd: een bijziendheid voor die vormen van machtsuitoefening in de hedendaagse Afrikaanse samenlevingen, die nauwelijks of niet met de staat samenhangen en die vanuit een expliciet op de staat gerichte optiek dan ook niet worden verhelderd. Afrikaanse religieuze bewegingen, binnen het Christendom en de Islam of als transformaties van meer autochtone religieuze vormen, hebben politieke implicaties niet zozeer omdat zij een reactie zijn op of zelfs een produkt van de moderne staat en/of het kapitalistisch wereldsysteem (ik heb daar wel eens anders over gedacht), maar vooral omdat zij, in hun eigen symbolen, ideologie en organisatievorm sociale macht genereren waarop vervolgens eventueel de staatselite kan reageren vanuit een machtsstreven dat veel te maken heeft met de gebrekkige symbolische en culturele legitimatie van haar eigen positie. Verwantschap genereert sociale macht in dezelfde zin maar langs heel andere principes. Volkshoofden op weer andere. En de kerk als generator van civiele sociale macht is maar een van de talrijke verschijningsvormen van vrijwillige associaties (beroepsverenigingen, sport- en recreatieverenigingen, en inderdaad ook politieke verenigingen) waaruit het moderne Afrikaanse leven wordt samengeknoopt. Onder de noemer van ‘sociale organisatie’ (een inmiddels volstrekt verouderde antropologische term, lijkt het) kan zowel het oude en het nieuwe worden ingebracht in een themaveld dat aanzienlijke continuïteit heeft met de klassieke antropologie, en waarin de moderne staat eerder randvoorwaarde dan centraal gegeven is.

Laat mij een kardinale blinde vlek noemen in dit themaveld: *het gebrek aan verwondering, bij de gemiddelde Afrikanist, over het feit dat de formele, bureaucratische organisatievorm in een bestek van honderd jaar Afrika volstrekt veroverd heeft. Deze organisatievorm raakt thans het leven van de meeste Afrikanen diepgaand (onderwijs,*

medische zorg, rechtspleging, kerken), en oefent zo'n onweerstaanbare aantrekkingskracht uit dat ook Afrikaanse initiatieven van zelfexpressie en historische continuïteit (etnische verenigingen, culturele organisaties, culten, beroepsverbanden van traditionele genezers) naar het bureaucratische idioom grijpen. Komt dit alleen doordat die groeperingen in laatste instantie moeten functioneren onder de hegemonie van de eveneens bureaucratisch georganiseerde staat? Maar binnen de staat en daarbuiten is het voornaamste kenmerk van het bureaucratische model juist zijn enorme absorptievermogen voor niet-formele relaties — waarvan wij tot nog toe vooral die bestudeerd hebben die onder de gebrekkige noemer 'corruptie' zijn te vatten. Het hedendaagse Afrikaanse leven legt niet alleen in symbolisch maar ook in organisatorisch opzicht een verbluffende organisatorische creativiteit aan de dag, waarin het oude en het nieuwe, het formele en het inhoudelijke, met elkaar onderhandelen op een wijze die tegelijk on-Afrikaans en wereldwijd aandoet — dit is het 'Afrika-bestaant-niet' van Lolle Nauta (1985) — en wezenlijk. Afrikaans blijft. Op dit punt is veel meer onderzoek nodig.

De ervaring van mijn eigen lopend onderzoek naar stedelijke cultuur in Botswana sinds 1988 is dat zulk onderzoek, dat overigens nauw aansluit bij dat naar massaconsumptie (zie onder), voor de Noord-Atlantische Afrikanist uitermate onthutsend is, omdat het de schoonheid van hei andere (de beroepsmatige troost van Afrikanisten) in eerste instantie verruilt voor de lelijkheid van het schijnbaar eigene; en dat laatste, hel duidelijkst belichaamd in de universele formele bureaucratische organisatievorm en de voorwerpen der massaconsumptie, moet wel een blinde vlek vormen, onzichtbaar — als de lucht die wij ons hele leven inademen.

4.3. materiële cultuur en massaconsumptie

Een andere blinde vlek die ik in 1981 signaleerde en die nog steeds bestaat, is de studie van materiele cultuur. Het is in dit opzicht veelbetekenend dat musea, vanouds de plaatsen waar voortbrengselen van

materiele cultuur worden beheerd en bestudeerd, als arbeidsplaatsen van de hedendaagse Nederlandse Afrikanisten maar een bescheiden plaats innemen: minder dan 5% vindt hier een werkkring, en slechts twee pro-motieprojecten uit ons bestand zijn hier gelokaliseerd. Een deel van het probleem ligt in de antiquarische connotaties die museumantropologie vooral voor niet-ingewijden heeft: wie (modern) Afrika wil begrijpen heeft toch wel iets beters te doen dan de brokstukken van een onderontwikkeld verleden te koesteren? Toch voeren, niet slechts via Veblens ‘ostentatieve consumentengedrag’, maar ook via Marx’s ‘warenfetisjisme’, en langs de spoorwegen, havens en de *tax-free shops* van Afrikaanse en Noordatlantische luchthavens, de wegen vanuit het museum regelrecht het hart van hedendaags Afrika binnen. Onze nadruk op de gestagneerde agrarische *productie* en op de, mede daardoor, problematische *voedselconsumptie* in Afrika heeft ons te lang de ogen doen sluiten voor de penetratie van massaconsumptie (van kleding, voedingsartikelen, consumentenelektronica, transportmiddelen, cosmetica etcetera) als fundamenteel gegeven in het hedendaagse Afrikaanse leven. Dezelfde subtiele technieken van transactionele, verwantschappelijke, juridische en symbolische analyse waarmee de circulatie van regalia, koninklijke orkesten, bruidsprijzen en magische substanties zijn en worden bestudeerd in meer ‘traditionele’ entourages op het platteland, dienen te worden losgelaten op de circulatie van motorvoertuigen, de producten van postorderbedrijven, bourgeois meubilair, gebotteld bier en consumentenelektronica.

Massaconsumptie is bezig de voornaamste symbolische expressie van Afrika te worden, zoals elke symbolische expressie geworteld in andere aspecten van de samenleving: de economie, een dynamisch systeem van sociale ongelijkheid dat zoekt naar materiele uitdrukkingsmiddelen van sociaal onderscheid, en persoonlijke carrièredoelen en daaraan gekoppelde gevoelens van relatieve deprivatie. Door hun karakter van waar en van statussymbool vormen de artikelen van massaconsumptie een belangrijke voorwaarde voor de grote vlucht die loonarbeid genomen heeft. De materiele cultuur van modern Afrika is niet meer primair die van de maskers en de voorouderbeelden, maar wel die

van gecommificeerde (tot handelswaar geworden) en gefolkloriseerde artistieke productie, en van vernieuwing en uitvinding van mede materiele symbolen van etnische identiteit. Een veelheid aan geïmporteerde voorwerpen en modellen van materiele vormgeving creëert de onmisbare basis voor de institutionele vormen waarin deelgebieden van het Afrikaanse leven zijn getransformeerd. Gebouwen als de school, de fabriek, het ziekenhuis, het mortuarium, de kerk, de bar. Verplaatsbare voorwerpen als het schoolschrift, de balpen, de kaartenbak, het rubberstempel, de stethoscoop, de injectienaald, de koelkast, de naaimachine, de cassette recorder. Zij bieden tezamen een samenvattend, sterk mercantilistisch en individualistisch model van hoe de moderne wereld eruit ziet, hoe de mens (via industrieel geproduceerde materiele voorwerpen en in volgens nieuwe modellen geconstrueerde institutionele ruimtes) aan die wereld gekoppeld is, en hoe hij zelf binnen die ruimtes en naar analogie van die voorwerpen is of zou moeten zijn: een exemplaar van een bureaucratisch geïdentificeerde doelgroep dat door die nieuwe ruimtes spoelt; of die naast, die nieuwe voorwerpen, ook zelf een soort mechaniek is met modulair functionerende en vervangbare onderdelen. En dit alles in concurrentie met autochtone en oude kosmologische, sociale en lichamelijke voorstellingen en normen. De Noordatlantische Afrikanistiek kan zich eenvoudig niet meer veroorloven deze penetratie van het voor-ons-eigene in het Afrikaans-andere te veronachtzamen. Aangevuld met een sterker problematiseren van de rol van formele organisaties in hedendaags Afrika komen wij zo tot een invulling van wat ook nog steeds, als in 1981, een blinde vlek is in de Nederlandse Afrikanistiek: de studie van Afrikaanse elites, die zich in levensstijl bij uitstek profileren door de nieuwe voorwerpen, en wier macht zich laat gelden binnen de nieuwe institutionele gebouwen.

4.4. taal

In de eerste decennia van de wetenschappelijke studie van Afrika werd, internationaal, het vakgebied gedragen door een nauwe band met de

taalwetenschap — zozeer dat voor vele buitenstaanders en buitenlanders Afrikanistiek nog steeds in eerste instantie Afrikaanse taalkunde is. Als gevolg van voortschrijdende specialisatie, en van het eenzijdig afkalven van de alfa-idealen in de Nederlandse samenleving, vertoont de huidige situatie een bedroevend contrast: weinigen die, als Nederlandse Afrika-nisten, historisch, economisch, sociaalwetenschappelijk etcetera onderzoek in Afrika verrichten, leren nog werkelijk een Afrikaanse taal;

tenzij wij wereldtalen als Frans, Engels en Portugees — wier bruikbaarheid als *linguae francae* in Afrikaans veldwerk sterk overschat wordt — daarvoor laten doorgaan. Mijn indruk is dat Nederland, met zijn norm van relatief kort veldverblijf voor ‘langdurig veldwerk’ (zeiden meer dan anderhalf jaar, vaak effectief minder dan een jaar), in dit opzicht ongunstig afsteekt bij andere landen waar de Afrikanistiek bloeit. Afrikaans-taalkundigen voelen zich in Nederland in een gezelschap van hedendaagse Afrikanisten dan ook steeds meer perifeer. Niettemin vormt taal het belangrijkste verankeringpunt van de etniciteit die het politieke en tot op zekere hoogte het economische weefsel van hedendaags Afrikaanse samenlevingen vormt, terwijl ook de studie van symbolensystemen (niet alleen in religie en zingeving, maar ook in recht, grondgebruik en landbouw, huisvesting, seksualiteit, geneeskunde etcetera) zonder grondige kennis van een inheemse taal onverantwoord is. Een voor de hand liggend ontmoetingspunt tussen taalkunde en niet-linguïstische Afrikanistiek zou liggen in de sociolinguïstiek van Afrika — een vakgebied dat nodig moet worden uitgebouwd in Nederland.

5. Besluit

In 1986 werd de Nederlandse Afrikanistiek opgeschrikt door het Rapport-Uhlenbeck, waarin een buitenstaander (nog wel een linguïst, maar met als specialisatie Indonesische talen en algemene taalwetenschap) korte metten maakte met dit vakgebied. Velen zal de suggestie zijn bijgebleven dat Nederland de studie van Afrika maar moet

overlaten aan andere landen die traditioneel meer banden met dat continent hebben. Gedaan in een bloeiperiode van het vakgebied, was destijds deze suggestie al niet serieus te nemen; zij heeft ook mijn gedachten, zoals hier gepresenteerd, over de ontwikkeling van het vakgebied in de komende decade slechts door tegenspraak beïnvloed. Wordt aldus de mogelijkheid tot rituele zelfmoord niet overwogen, dan blijft er niettemin een dilemma: doorgaan met waarin wij al goed zijn (de aangegeven thema's van de jaren '80), of trachten daarnaast nieuwe wegen in te slaan.

Mijn voorkeur gaat uit naar het tweede alternatief, en ik heb diverse mogelijkheden aangegeven om, de ontwikkelingen volgend die zich op het Afrikaanse continent voordoen, de komende decade nieuwe accenten te geven aan ons Afrika-onderzoek. Ondertussen is er vooral reden tot hoop en een zekere zelfgenoegzaamheid. De studie van Afrika is een bloeiend vakgebied geworden in ons land, en is naar hulpbronnen, personele bezetting, en organisatievorm berekend op de taken die haar in de komende decade gesteld worden. Thema's als vrouwen en milieu, hoezeer ook voortvloeiend uit de problematiek van onze eigen samenleving, laten door hun toepassing op Afrika al zien dat er een verschuiving optreedt: in plaats van een exotisch ander continent verschijnt Afrika meer en meer als deel van onze totale wereld, waarin onderzoekend personeel, organisatorische kaders, artikelen van massaconsumptie, stedelijke dilemma's, zingevingproblematiek, zelfs door lichaamsvochten overgedragen epidemiologische verschrikkingen, uitwisselbaar zijn. Indien het mogelijk is de complexiteit van de situatie in een paar woorden samen te vatten, zou ik willen zeggen dat de grote uitdaging voor de Nederlandse Afrikanistiek tot het jaar 2000 is: *de Afrikaanse samenlevingen te gaan bestuderen in de mate waarin zij, verwarrend genoeg, en als uitvloeisel van het algemene globalise-ringsproces van onze tijd, convergeren met de onze, en in die gelijkenis niettemin continuïteiten en transformaties van het historisch andere manifesteren — waarvan het ontsluiten voor ons steeds moeilijker wordt.*

In mijn korte bestek heb ik uiteraard een groot aantal onderwerpen

niet kunnen aanroeren. Ik heb moeten afzien van een bespreking van de studie van het recht en de geschiedenis, en kon evenmin ingaan op de verheugende (mini-)trend naar comparatieve en theoretische studies, die gunstig afsteekt bij de beperking tot monografische detailstudies van een eerdere decade. Etniciteit en religie weten zich verzekerd van mijn warme belangstelling en zullen mij dus de stiefmoederlijke behandeling hier wel vergeven. De rol van wetenschapsprofeet is ook mij niet op het lijf geschreven. In de woorden van Herakleitos: *'De meester, die het orakel van Delphi bezit, zegt niets, houdt niets geheim, maar geeft een teken.'* Ik ben die meester kennelijk niet.

Verwijzingen

Agence de Cooperation culturelle et technique, red.

1981 *Etudes africaines en Europe: Bilan et inventaire*, 2 delen, Parijs: Editions Karthala.

Binsbergen, W.M.J. van,

1981 'Dutch anthropology of sub-Saharan Africa in the 1970s', in: Kloos & Claessen 1981: 45-84; ook als afzonderlijke uitgave, Afrika-Studiecentrum, Leiden, 1981; voorts Franse versie: 'L'Anthropologie de l'Afrique sub-saharienne aux Pays-Bas dans les années 1970', in: Agence etc. 1981, deel 1: 277-312.

1988 'Reflections on the future of anthropology in Africa', in: C. Fyfe, red., *African futures: Twenty-fifth Anniversary Conference*, Edinburgh: Centre of African Studies, Seminar Proceedings, No. 28, pp. 293-309.

1992 'WGA ledenenquête 1990-1991', paper gepresenteerd op de Jaarvergadering 1992, Werkgemeenschap Afrika, Leiden.

Binsbergen, W.M.J. van, & K. Schilder, red.

1993 *Ethnicity in Africa*, themanummer *Afrika Focus*, 9,1-2.

Hesseling, G.S.C.M.

1990 *10 jaar Werkgemeenschap Afrika, 1979-1989*, Leiden: Werkgemeenschap Afrika/Afrika-Studiecentrum.

- Kloos, P. & H.J.M. Claessen, red.
1981 *Current Issues in Anthropology: The Netherlands, Rotterdam:*
Nederlandse Sociologische en Antropologische
Vereniging.
- Nauta, L.
1985 'Afrika bestaat niet', *Nieuw
Wereldtijdschrift*, 2,1:71-80.
- Uhlenbeck, E.M.
1986 *De niet-westerse studies in Nederland: Een verkenning*,
Zoetermeer: Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen.

REGISTER

- accountability*, 76
Afrika, *passim*; Centraal, 92; West, 16, 57, 92
Afrika-Instituut, 58
Afrika-onderzoek, 11-20, 32, 35-36, 38-40, 55,
63, 78, 81-101
Afrikanisering, van Afrika-onderzoek, 14,
78 Afrikanisten, zie Afrika-onderzoek
Afrikanistiek, zie Afrika-onderzoek
AIDS, 90, 101
aio, assistent-in-opleiding, 47, 49-
50 Amselle, J.-L., 71
ANC, African National Congress, 90
antropologie, 73; volkenkunde, 57-59;
adatrecht,
58
appraisal. The rapid rural appraisal
arbeid, 28, 38, 46, 85, 95; loonarbeid, 98
armoede, 24, 35-36, 64, 92, 94 ASC,
Afrika-Studiecentrum, 9, 13, 57-58, 83,
87-88, 90 Azië, 18, 53;
Zuidoost, 59

Baal, J. van, 59
Balandier, G., 43
Barth, F., 71
Belgische Afrikanistenvereniging, 88
bestuurders, 15, 43, 46, 48-49, 52, 70
bibliometria, 21
bibliotheken, 12, 28, 60
Binsbergen, W.M.J. van, 9, 11v (auteur),
71,
77, 81v (auteur), 83, 88
boeren, 66-69, 74, 90, 92-95; zie ook
platteland
Boerkina Faso, 92
Bosman, W., 16, 57
Botswana, 92, 97
Bohme, G., 56
Bremer, H. van den, 17, 74
bricolage, 94
Brokensha, D., 74
Bugnicourt, J., 66

Caribisch gebied, 59, 74
CASA, Centrum voor Azie-
Studies Amsterdam,
53
CERES, Centre for Resource Studies, 53
Cemea, M., 66 CESO, Centrum voor
Onderzoek van Onderwijs
in Ontwikkelingslanden, 87
Chambers, R., 66 China, 59
Christendom, 96; zending, 13, 67; missie,
13; kerken, 96-97, 99
Claessen, H.J.M., 83 Clifford, J., 73-74
CNWS, Centrum voor Niet-Westerse
Studies, 53
Coca-Cola, 73, 94
commodificatie, 99
concentratielanden, 36, 60
consultancy, 86
corruptie in Afrika, 77, 97 COS,
Commissie Overleg Sectorraden, 33
Crapanzano, V., 73
cultuur, 9, 16, 58, 63, 69-74, 94; culturele
barrières, 69; essentialisme, in verouderd
cultuurbegrip, 70, 72-74; authenticiteit, 73

Dapper, O., 16, 57
deconstructie, 70
democratiseringsbeweging in Afrika, 76
demografie, 64, 89-90
DGIS, Directoraat-Generaal
Internationale
Samenwerking, 10, 15, 18-20, 22-23,
25-26,
30-32, 34-36, 40, 85
Diemer, G., 74
divinatie, 81
Dorhout, B., 17
dorpsgemeenschap in Afrika, 94-95
Dwyer, J., 73

economie, 11, 16, 27, 70, 78, 91, 94, 98;
 schuldenlast, 76; *structural adjustment*, 78, 90-91; handelsbelangen, 12, 58-60;
 ontwikkelingseconomie, 15, 39
 elite, Afrikaanse, 96, 99
 Engeland, Engels, 12, 57, 59, 100
ethno systems, zie *indigenous systems of knowledge* etniciteit, 9, 16-17, 70-72, 88, 91-92, 97, 99-100, 102
 etnografie, 73, 89, 96
 Europa, 32, 38-39; Europacentrisme, 78 exotisme, 73
 FAO, Food and Agriculture Organization, 32
 Feddema, H., 58
 filosofie, 56, 92
 folklorisering, 99
 formele organisatie en bureaucratie in Afrika, 89, 96
 Frankrijk, Frans, 12, 67, 71-72, 100
 Gambia, 92
 Ganuza, E., 31
 geneeskunde en gezondheidszorg in Afrika, 94, 97, 99-100; beroepsorganisaties van traditionele genezers in Afrika, 97
 geschiedenis, 11, 58-59, 70, 78, 81, 92, 102
 Geschiere, P., 9, 16, 63v (auteur) globaliseringsproces, 16-17, 73, 93, 101 Guinee-Bissau, 92
 Hazeu, C.A., 48
 Head, J.G., 27
 Herakleitos, 102
 Hesseling, G.S.C.M., 12, 83, 88
 Hofstra, S, 57
 Igbo, 72, 74
 identiteit, zie etniciteit
 ideologie, 68, 86, 91, 94;
 ontwikkelings-ideologie, zie ontwikkeling
 ILO, International Labour Organization, 32
indigenous systems of knowledge, 16, 66, 74-75
 Indonesië, 58-60, 77, 100; Nederlands-Indië, 57-59 Islam, 90, 96 ISS, Institute for Social Studies, 87
 Japan, Japans, 27
 Jonge, K. de, 90
 jongeren, 92
 Kameroen, 66-67, 92
 Kenya, 92
 KIT, Koninklijk Instituut voor de Tropen, 87
 KITLV, Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, 57, 59
 Kloos, P., 9, 15, 55v (auteur), 57-58, 83
 KNAW, Koninklijke Academie voor Wetenschappen, 48, 52
 Koloniaal Instituut, 57
 koloniale overheersing, 12-13, 57-58, 71-72, 76; dekolonisatie, 12, 14, 78, 85; *politique des races*, 72; *indirect rule*, 72; postkoloniale situatie in Afrika, 13, 76; postkoloniale staat, 76
 Köbben, A.J.F., 59, 83
 kunst, 77, 92
 Lavakare, P.J., 29
 Leiden, 9, 15, 58, 84
 Lévi-Strauss, C., 73
 Lier, R.A.J. van, 59
 lokale kennis, zie *indigenous systems of knowledge*
 maatschappelijke discussie, 21, 24
 maatschappijwetenschappen, zie wetenschap, sociale
 macht, 13, 40, 50, 53, 63, 72, 75-77, 95-96, 99
 Malawi, 92
 Mali, 37, 92
 Malinowski, B., 57
 Marcus, G., 73
 Marx, K., 98
 massaconsumptie, 81, 97-98, 101; consumentenelectronica, 98; zie ook status
 materiele cultuur, 93, 97-98; zie ook massaconsumptie
 media, 13, 17, 91
 meerjarenprogramma's, 30, 36-37, 40

- Messerschmidt, D.A., 66
- MHO, Medefinancieringsprogramma Hoger Onderwijssamenwerking, 32
- milieuproblematiek, 64, 74, 92-93, 101
- Ministerie, van Buitenlandse Zaken, 10, 15, 18, 23; van Landbouw, Natuurbehoud en Visserij, 34, 40; van Onderwijs, 33-34, 51; van Ontwikkelingssamenwerking, 10, 18, 22-23, 31-36, 38, 51-52, 60-61, 63, 91, 93-94
- MOC, Maatschappelijke Overwegingen Compartment, 45-46
- Mondain Monval, J.F., 66
- musea, 97-98
- Muyzenberg, O. D. van den, 58
- Nauta, L., 97
- NGO, niet-overheidsorganisatie, 31
- Nicaragua, 28
- Nieuw-Guinea, 59
- Nigeria, 92
- Noord-Amerika, 73
- Noord-Zuid-verhoudingen, 16, 85; asymmetrisch, 26, 31; noordelijke dominantie daarin, 14, 29; zie ook koloniaal
- Nota-Pronk, 64, 74
- Nuer, 71
- NUFFIC, Netherlands Universities' Foundation for International Cooperation, 85
- NWO, Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek, 11, 50, 52-53, 86
- Oldham, C.H.G., 29
- onderwijs, 13, 32-34, 39, 44-47, 51, 78, 84, 87, 92, 94, 96; school, 99
- onderzoek, *passim*; financiering, 11, 13, 20-22, 25-27, 29, 31-32, 34, 36, 40, 44-46, 51, 57, 60, 63-65, 70, 72, 75, 77-78, 86-87, 99; functionaaliteit van, 23-25, 30, 34; fundamenteel-strategisch, 20-21, 30; legitimiteit, 20, 32, 35, 55; delegitimatie van wetenschappelijk onderzoek, 32; lokaal-specifiek, 27; maatschappelijke beoordeling van, 21; maatschappelijke betekenis, 12, 15, 18-22, 35, 39-40, 55, 63; macro-niveau, 30, 39; meso-niveau, 30; micro-niveau, 30, 39; multi-disciplinair en interdisciplinair, 15, 30, 39, 65-66, 68-69; onderzoeksbeleid, 18-20, 22, 25, 30; onderzoeksmethoden, 16; veldwerk, 9, 57, 71, 83, 100; zie ook Afrika-onderzoek, *rapid rural appraisal*, wetenschap
- onderzoekersorganisatie, intermediaire zelforganisatie, 15, 45, 49, 51-54; zie ook werkgemeenschap
- onderzoekscapaciteit, vergroten van Afrikaanse, 14, 34, 36-37, 78, 86
- onderzoekscholen, 10, 14-15, 45, 47-53
- onderzoeksinstituten, 9, 14-15, 39, 49, 51, 78, 87
- ontwikkeling, *passim*; duurzame, 24, 36, 63, 88; ontwikkelingsgelden, 76-77; ontwikkelingsideologie, 74, 76; ontwikkelingswereld, 13, 15-17, 65; speerpunt, 25, 64; bilaterale Ontwikkelingssamenwerking, 25, 34, 36; zie ook Ministerie van Ontwikkelingssamenwerking
- ontwikkelingsgericht, ontwikkelingsrelevant, 16, 30, 32, 64-65, 76-77
- overheid, 22, 31-32, 36, 44-45, 47
- Papoea's, 59
- peer review*, 21
- PGM, Plaatsen-Geld-Model, 45^6
- PIONIER, 50
- platteland van Afrika, 89; plattelandontwikkeling, 92; landbouwsystemen, 67, 75; grondgebruik, 100; zie ook boeren, dorpsgemeenschap
- Pool, R., 73
- Portugal, 12, 59, 100
- post-doc, post-doctoraatsopleidingen, 48, 50
- postmodernisme, 72-73
- proefschriften, 83-84, 92-94
- PROMINENT, 50
- Pronk, J.P., 18, 31, 60-61, 63-64, 74; zie ook Nota-Pronk
- publicatie, 13, 27-29, 59, 78, 88
- PUO, Programma Universitaire Ontwikkelingssamenwerking, 32
- Quarles van Ufford, F., 77

RA., zie *rapid rural appraisal*
 Rabinow, P., 73
rapid appraisal, zie *rapid rural appraisal*
rapid rural appraisal, 65-69
 Rapport-Uhlenbeck, 13, 74, 100
 recht, 11, 16, 48, 51, 84, 89, 92-93, 97-98,
 100, 102; adatrecht, 58 religie, 77, 89-
 94, 96-97, 100, 102; gods-
 dienstwetenschap, 11; magie, 98; zie
 ook
     Christendom Richards, P., 74
 Ruijter, A. de, 9, 15, 43v (auteur)
 samenwerking, 10, 13, 15, 18, 28-32, 37-
 40, 48, 50, 84-86, 88; tussen
 Noordatlantische en Afrikaanse
 onderzoekers, 29; Noord-Zuid-
 samenwerking in de wetenschap, als
commitment without initiative, 38;
counterparts, 66-67, 70; zie ook Noord-
 Zuid-verhoudingen
 Schilder, K., 88
 Schoffeleers, M., 77
 Schoorl, P., 77
 sectorraden, 31; Commissie Methodiek-
 ontwikkeling, 20; Commissie Overleg,
 21, 33
 Senegal, 92
 seksualiteit, 100
 Sierra Leone, 57
 SKG, Selectieve Krimp en Groei, 44, 46
 Slikkerveer, L.J., 74
 Smit, W., 61
 sociale geografie, 11, 70
 sociale verandering, 92
 sociale wetenschappen, zie wetenschap,
 sociale
 Spaapen, J., 21, 33
 Sri Lanka, 9, 59-60
 staat in Afrika, 16, 71, 76, 85, 90, 93-97;
 niet-statelijke aspecten van hedendaags
 Afrika, 95
 Stad in Afrika, 92-95, 97, 101;
 huisvesting, 100; stedelijke cultuur, 97
 stam, zie etniciteit
 Stamberger wetenschapstheoretici, 55-56

status. 58, 84, 95, 98; leven&stijl en
 sociale ongelijkheid, 94
 Steinmetz, S.R., 57
 Sterkenburg, J., 90-91
 Streeten, P.P., 29
 Suriname, 9, 59
 symboliek, 91, 96-100taal, 11, 13-14, 57-
 59, 92-93, 99-100;
     taalwetenschap, 11; Afrikaanse taal-
     wetenschap, 100
 Tallensi, 71
 Tanzania, 37, 92
 technologie, 20
 Trouwborst, A., 83
 TVC, Taakverdeling en Concentratie, 44,
 46 tweede-fase-opleiding, 47
 Tyler, S., 73Udgeonkar, B.M., 29
 Uhlenbeck, E.M., 13; zie ook Rapport-
 Uhlenbeck
 UNIDO, United Nations Industrial
     Development Organization, 32
 universiteit, 28, 32, 52-53, 78; Rijksuni-
 versiteit Leiden, 9, 53, 57-58, 87;
 Rijksuniversiteit Utrecht, 9, 53, 58;
 Universiteit van Amsterdam, 9, 28, 53;
 Vrije Universiteit, 9, 53; Landbouw-
 universiteit Wageningen, 53; Katholieke
 Universiteit Nijmegen, 53; Erasmus-
 universiteit Rotterdam, 10, 15, 58
 Veblen, T., 98
 Velzen, L. van, 61
     verantwoordelijkheid, van de
     onderzoeker, 14-15,
     31, 37, 40
 Verenigd Koninkrijk, zie Engeland
 verwantschap, 92, 94-96, 98; gezin, 92;
     huwelijk, 92, 95; bruidsprijs, 98 W,
 Voorwaardelijke Financiering, 44, 87
 VOC, Verenigde Oost-Indische
 Compagnie, 58-59
 voedsel en voeding, 27, 77, 82, 91-92,
 98
 volkshoofden, 96

vrijwillige associaties, 96 vrouwen, 24,
36, 64, 84, 92-93, 101;
vrouwenstudies, 93; vrouwelijke
Nederlandse
Afrikanisten, 84
VSNU. Vereniging van
Samenwerkende Neder-
landse Universiteiten, 52

Waardenburg, J.G., 10, 15, 18v (auteur),
22, 29

Wereldbank, 32

wergemeenschappen, 13, 53, 57, 86;
advisering, 11; prioritering, 11, 15, 35-
37, 49, 53, 61, 85, 88, 94;
Wergemeenschap Afrika, 9, 11-13, 15,
17, 40, 57, 63, 83-84, 86-88, 90

Westermann, D., 57

wetenschap, wetenschappen, *passim*;
alternatieven in de, 56, 82, 101; theorie,
12-14, 16, 102; toegepast, 20, 30, 46, 51,
69;
organisatie. 87; wetenschapspolitiek, 14-
15;
wetenschapstheorie, 15-16, 55;
natuurwetenschap, 20, 27-29; zuivere
wetenschap, 11, 13, 16, 20;
menswetenschap, 70, 78;
literatuurwetenschap, 11; sociale
wetenschappen, 9, 16, 20, 27, 29-30;
niet-westerse sociale, 43-44, 49-52;
sociale wetenschappers, 64-66, 68-69;
zie ook onderzoek, samenwerking

Wieberdink, A., 28-29

WOBEK, Wetenschappelijk Onderwijs
Bekostigingssystematiek, 45-47

WOTRO, Stichting Wetenschappelijk
Onderzoek in de Tropen, 11, 53, 86-88

WVO, Wet op het Wetenschappelijk
Onderwijs, 47, 49

Zaire, 92
Zambia, 92
Zimbabwe, 92
Zuid-Afrika, 90-92

Moeten en kunnen Nederlanders Afrika bestuderen? Wat kan of moet de rol zijn van de Afrikastudies in ontwikkelingssamenwerking? Wat wil en kan de ontwikkelingswereld betekenen voor de financiering van Nederlands Afrika-onderzoek? Ligt de toekomst van de Nederlandse Afrikanistiek primair in Nederland, in de handen van Nederlandse onderzoekers, of leven wij in een overgangssituatie naar een steeds grotere Afrikanisering van het Afrika-onderzoek? Hoe moet onderzoek worden geprogrammeerd en gefinancierd? Hoe profileren zich wetenschapspolitieke vernieuwers door steeds weer een verregaande herstructurering van het wetenschapsbeleid? Wie zijn daarbij de bondgenoten, en wie de vijanden, van de Nederlandse Afrikanistiek? En welke hulpbronnen brengen de Afrikanisten zelf mee in deze strijd? Wat zijn de huidige en toekomstige thema's van hun onderzoek?

Het symposium 'De maatschappelijke betekenis van Nederlands Afrika-onderzoek in deze tijd', dat op 7 april 1992 te Leiden plaatsvond als onderdeel van de jaarvergadering van de nationale Werkgemeenschap Afrika, vormt een kader waarbinnen deze vragen gesteld worden. Auteurs uit de kringen van wetenschapstheorie, wetenschapsbeleid, ontwikkelingssamenwerking en Afrikanistiek dragen gezaghebbende en vaak verrassende inzichten aan betreffende de thematiek van dit boek. De redactie voert Wim van Binsbergen (1947), hoogleraar sociaal-culturele wetenschappen aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, als onderzoeker verbonden aan het Afrika-Studiecentrum te Leiden, en voorzitter van de Werkgemeenschap Afrika in de jaren 1990-1993.